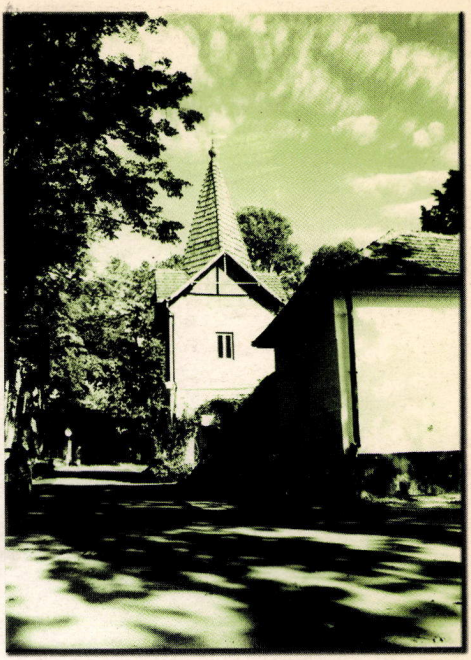

• fábián józsef

tenkei magyarok

LITERATOR

Fábián József

TENKEI MAGYAROK

A gyepűkapuőrzők ivadékai

Édesanyám és feleségem emlékére,
gyermekeim okulására.

LITERATOR
NAGYVÁRAD

Fedőlap: Fábián Zsombor
Szerkesztette: Fábián Imre

A KÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA A BIHAR MEGYEI TANÁCS
AZ RMDSZ BIHAR MEGYEI SZERVEZETE, A MEGYEI TANÁCS
FRAKCIÓJA
A BIHAR MEGYEI NÉPI ALKOTÁSOK HÁZA

© Fábián József

MEGKÖSZÖNJÜK A TENKEI RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIA
INTENDÁNSI SZEREPKÖRÉT

ISBN 973-9360-44-0
Felelős kiadó: Fábián-Mérai
Nyomdai ívek száma: 9,5
Megjelenés éve: 2003.
Nyomdai előkészítés: Literator Kft., Nagyvárad

Fábián József

TENKEI MAGYAROK

Tenkeiek dicsérete

Úgy tartja a néphit, hogy első szerelmét az ember sohasem tudja feledni s bárkivel is hozza össze aztán az életsorsa, mindig nosztalgiával gondol vissza rá. Istentől belém teremtett természetemnél fogva nem egyénekbe, hanem mindig tömegbe voltam szerelmes. Mint 1962-ben végzett papnak első működési helyként Tenkét jelölték meg, hol azelőtt sohasem jártam. Környezeti adottságai: Fekete-Körös, erdőkoszorúval nagyrészben körülzárt tetszetős domborzat, mind megnyerték az ember tetszését. Mégis kissé szorongással kezdtem meg működésemet, mikor tudomást szereztem lakói összetételéről, hogy úgy vallási, mint nemzetiségi szempontból nagyon összetett-kevert. Szülőközségem — Csanálos — ugyanis egységes volt: Minden lakója római katolikus és elmagyarosodott sváb származású.

A helység történetével minden szempontból e könyv foglalkozik, nem az én feladatom. Csupán röviden utalok rá, hogy szerencsés központi fekvésénél fogva mindig élénk forgalmú, nagy piaccal bíró, gyógyfürdője révén keresett fürdőhely volt. De ezenkívül lakói kiegyensúlyozott életfelfogása biztosította számára azt a vonzóerőt, hogy örömmel telepedtek le területén. Csak egyetlen tényt említek ennek igazolására: Mikor báró Bémer László volt a nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye püspöke, bátyja Bémer Pál volt Tenke plébánosa.

A vegyesség miatti kezdeti szorongásom hamar feloldódott, mikor nemcsak római katolikus híveim mély hitét, mindenben segíteni akarását, a sok nehézség ellenére is józan optimizmusát tapasztaltam, hanem más vallású- és nemzetiségű papjai és hívei szeretetteljes közeledését is. Itt utalok főként a református- és ortodox vallásra. Tizenhét évet — 1962–1979 között — szolgáltam Tenkén Isten kegyelméből s egyházi elöljáróim jóakaratából s ezen idő alatt úgy összenőttem Tenkével, hogy nehéz szívvel, sírva hagytam el, bár főpásztorom nagyobb lélekszámú

plébániára rendelt. Szívesen halálomig ottan maradtam volna. Ma is örömmel látogatok mindig oda s nevet a lelkem, ha tenkeivel találkozom, vagy csak hallok róluk. Olyan összeforrt társadalmi életet éltünk, hogy reformátusok közül is sokan és ortodox románok is eljöttek nemcsak egyházi ünnepeinkre, vagy temetésekre, de még a névnapomra is.

Három erénnyel jellemezhetem ma is Tenke népét:

— Mély hitével s ezzel párosult hagyományőrzésével.

— Lelkiismeretes, kitartó s minőségi munkavégzésével.

— Az élet minden nehézsége közepette is nemcsak optimista, de barátságos életkedvével.

Magyar lakossága ápolja, féltve őrzi nyelvét, kultúráját és hagyományait.

Nagy vigaszom, hogy ha nem is élek most Tenkén, de Isten rendelése szerint lakossága katolikus része ma is hozzám tartozik hivatalosan is! De lélekben ide számítom minden lakóját. Ezért mindennap közbenjárok Istennél, hogy segítse Tenke újbóli felvirágzását, melyet az ateista-kommunista hatalom nagyon leépített és gazdasági nyomorúságba taszított. Isten gondoskodó szeretetében bízva idézem zárógondolatként Reményik Sándor sorait:

Idők mélyén vajúdhat sok halál,
Sok minden meglehet,
De oly koporsót nem gyárt asztalos,
Mely minket eltemet,
Magyar bárdok ajkán csak újra hajt
Virágot, lombot ős-magyar fánk: nyelvünk,
S romolhatatlan erőnk árja zeng:
Örök az élet bennünk!

Nagyvárad, 2003. március 14.

Tempfli József megyéspüspök,
szentjobbi apát

Az olvasóhoz

Én, Fábián József, nyugalmazott történelem tanár, itt születtem a Fekete-Körös mentén, 1937. július egyik vasárnap reggelén. Itt éltem le életem javát és érlelődött meg bennem az elhatározás, hogy egyszer nekifogok és megírom falum történetét; megpróbálok írott emléket állítani ennek a településnek és tájnak, amelyik nemzetségem hetedik generációjának adott és ad megélhetést és menedéket, jót és rosszat, felemelkedést és alábukást, egyszóval életet. Mert az én nemzetségem a Szamoshátról származik és hajdúnépség volt; annyira elszaporodtak, hogy a fiatalabbak élettér után kellett nézzenek. Így került Biharba úgy 1800 körül történetesen egy József nevezetű elődöm, aki rövid alpári (Nagyvárad mellett) tartózkodás után itt kötött ki Tenkén.

Egészen fiatal koromban meggyőződtem, hogy mi tenkei magyarok „fogyunk", egyre kevesebben vagyunk, pedig amikor még vászoningecskében szaladgáltam az utcán, valamennyi „kölyök" magyarul beszélt, még az a két román szomszédgyerek is, akiktől észrevétlenül azért megtanultam a hivatalos nyelvet.

Hatvan év telt el azóta, s ugyanabban az utcában, a Lógán, ahogy akkoriban nevezték, a lármázó gyerekseregből csak a többségi nemzet nyelve hallatszik ki. Pedig még akad közöttük egy-két magyar lurkó is.

Nagyot változott az én utcám világa, a magyar családok eladó házait a többségi nemzet fiai veszik meg. És hála a Teremtőnek, elég hamar jó szomszédok is lettünk; együtt járunk lakodalmakba, s legtöbbször együtt temetünk is. Sőt a mi lelkészeink románul is elmondják az ilyenkor szokásos mondanivalót, igaz, az ő lelkészeik nem: de hát... ott is mi vagyunk kisebbségben. És egyre kevesebben. 2001/2002 telén egy felmérést végeztem és az eredmények láttán tudtam, hogy a népszámláláskor (2002. márciusa) mi várható. Igencsak megapadtunk, annak ellenére, hogy

közben három magyar család, méghozzá fiatalok a városból hazaköltöztek. Bár csak folytatódna ez a „visszafelé" út, mert akkor lenne remény arra, hogy a tenkei magyarság megmaradjon.

Közben az eladó házak és eladó földek 95%-a magyar tulajdonosoké. Uram! Mi lesz itt 50–60 év múlva?

Ez a folyamat igen rég elkezdődött, s a kollektivizálás után felerősödött. Egyesek szerint „természetes" folyamatról van szó. De ez annyira elszórványosít bennünket, hogy maholnap nem lesz ki meghallgassa a templomban a prédikációt. Az iskoláról nem is beszélve! Az összevont osztályok már nem csak az elemiben, hanem a gimnáziumban is meghonosodtak. És utánpótlás nincs! A Körös túlsó oldalán élő testvértelepülés magyarsága 60 év alatt a felére csökkent... és tovább csökken!

Számoljak tovább? Inkább nem. Mert nem tudom, nem akarom elhinni, ami történik. Még mindig látok esélyt arra, hogy megszűnjön az elvándorlás, hogy a fiatal családok gyerekeket vállaljanak...

Egyik volt tanítványom, aki most Budapesten él, s őt is „megpróbálta" a sors, azt mondta a minap: „tanár úr, írja meg ennek a magyar falunak a pusztulását."

Nem, fiam! Amit írtam, nem azért írtam: inkább azért, hogy valamennyien tanuljunk a múltból. Mert aki nem tanulta meg a történelmét, ismétlésre van ítélve.

S nekünk ezt megismételni nem szabad.

*

A Bihar megyei Tanács és annak RMDSZ frakciója segítsége nélkül, családom bátorítása és buzdítása, kiadóm és nagyon sok tenkei polgár támogatása hiányában ezen sorok nem kerültek volna az olvasó kezébe. Valamennyiüknek köszönettel maradok.

HOL IS VAN TENKE?

A Kárpát-medence csaknem közepén, Románia nyugati részén, az ún. Partiumban, de én inkább úgy mondanám, hogy Biharországban, annak is a déli részén, a Fekete-Körös jobb partján, annak középső folyása alján. Nagyváradtól 38 km, Nagyszalontától 23 km, Belényestől pedig 40 km választ el bennünket; az ország fővárosától, Bukaresttől 550 km.

Gondolom, mindenki tudja, Földünk északi féltekéjén vagyunk, annak is a közepe táján, tehát egy mérsékelt éghajlati övben. A földrajzi meghatározók: 46° 47' északi szélességi körön és 21° 56' keleti hosszúsági körön. Csaknem olyan távolság választ el bennünket az Atlanti Óceán partjától, mint az Ural hegységtől. Mint község, Tenke 5 helységből áll: Tenke, Bélfenyér, Görbed, Győrös és Rippa. Összesen 142 km^2 kiterjedésű, tehát az ország 1660-ik része. S ebből, a községi területből Tenke több mint 1/3 részt képvisel.

Tenkét két fontos út szeli át: ÉD irányban a Nagyvárad-Bél országút, KNy irányban pedig a Brăteşti (Várad-Déva úton) Nagyszalonta közötti út. Mindkettő aszfaltozott, kereszteződésüknél van az autóbusz megálló.

A település északi oldalán vonul el a vasút. A vasúti forgalmat, s az állomást 1899-ben nyitották meg.

Szomszéd települések: keleten Rippa (Körösmart), délen Bélfenyér, nyugaton Tenke-Görbed, északon Tenke-Hosszúaszó.

A 2002-es évi márciusi népszámláláskor 4 269-en lakták Tenkét 1 413 házban. Ezek közül 2 628-an románok, 888-an magyarok, 723-an romák.

Földrajzilag Tenke a Körösök síkságához tartozik, kevésnek mondható szántója a harmadkori teraszokon helyezkedik el. Tőlünk délre található a Fekete-Körös és annak árterülete, északra pedig a felső terasz dombjai, vagyis a tenke-hosszúaszói erdővel borított dombok. A tengerszinthez számítva községünk legmagasabb pontja 166 m, a település központja 130 m, a Körös vízszintje pedig 115 m. Ezelőtt 50 évvel még 117 m volt.) Tehát Tenke nem dombvidék, de még nem mezőség, valamilyen átmeneti földrajzi forma, aminek több előnye van (néha hátránya is). Az időjárása mérsékelt szárazföldi. Mind a két tényező: az óceáni vagy atlanti (nagyobb mértékben) és a szárazföldi (kisebb mértékben) érvényesül; ezért talán jobban mint a mezőségen, de kisebb mértékben mint a dombvidéken csapadékos éghajlatunk van, ami majdnem megegyezik az évi átlaggal — 635 mm-el.

Az uralkodó szél ÉNy-i. Ez hozza az esőt. Tavasszal inkább a DNy-i szárítja a földeket, az ÉK-i legtöbbször fagyot, nyáron pedig jeges esőt hoz. Ami az évi középhőmérsékletet illeti, már jó pár évtizede 10,5 C°–10,7 C° között ingadozik. Július hónap a legmelegebb: 21,2 C° és január a leghidegebb: –1,5 C° középhőmérséklettel. Körülbelül 100 nap az, amikor a hőmérséklet 20 C° felett van. Az első dér októberben érkezik, de van amikor szeptember 25–28-a között.

A tavasz általában rövid, májusban már felszökik a hőmérő, és júniusban sokszor kánikula van. A korai dér ellenére az ősz hosszú (általában) és elég meleg, az első hó karácsony táján hull le. Nem egyszer volt már fekete karácsonyunk! S februárban megkezdődik az olvadás.

TÁJ, FÖLD, ÉLET

A Bihar-hegység (Sziget-hegység) nyugat felé ereszkedő dombjai mielőtt belesimulnának az alföld végtelen lapályába, egy utolsó medencét, völgyet alkotnak, ahova méltóságteljesen tör be egy még tisztavizű folyó, a Fekete-Körös. Tulajdonképpen a folyónak a völgye az egész táj, mindkét oldalon több teraszos harmadkori dombokkal, amelyek valamikor a történelem előtti időkben a Körös két partját képezték. A lassan feltöltődött völgy-nyílás az alföld fele egyre lejt, Belényes és Tenke között a folyó kilométerenként 130 cm. esik és szállítja magával a hegy szikláinak törmelékeit, a sokszor oly szükséges, egyben értékes kavicsot és homokot.

A jégkorszak előtt ezen a tájon a Pannon tenger 20–25 km. széles öblének hullámai mosták a harmadkori törmelékből kialakult teraszokat. Miután a völgyből végkép elvonult a tenger, a felszínalakító munkát az ősi Fekete-Körös vette át, ami a jégkorszakban 20–25 km. széles völgyben kanyarogva, több ágakon hozta le a hordalékot az egyre mélyedő alföldre. S miután a leírhatatlan mennyiségű törmelékkel feltöltötte a völgyet, kialakultak azok a teraszok, amelyek ma a völgy két oldalán vonulnak, s ahol évszázadok során megállapodtak az emberek települések sorát alkotva meg.

A római katolikus templom előtti dombról könnyen megtudjuk különböztetni a völgy domborzatának szintjeit: előttünk legmagasabban a Kodru hegységet; alatta a harmadkori tengeri lerakódások dombságait (Olcsva, Kalocsa dombjai); ezek alatt a jégkorszakbeli felső teraszt (amelyiken mi állunk); alatta úgy 18–20 méterrel az óalluviális alsó teraszt Nagytenke utcájával; s legmélyebben a kanyargó Körös szintje az alluviális ártéren.[1] A víz völgyet alakító munkája ma sem szűnt meg, sőt a belső tektonikus erők is működnek (példa rá az 1836-os évi földrengés, ami újra mélyebbre süllyesztette az alföldet, s a Fekete-Körös még

mélyebbre vájta magát az alluviális talajba). A víz alakító, pusztító ereje ma sem szünetel. A község északi részén levő dombokról aláfutó vízmosások, patakok ma is alakítják — legtöbbször észrevétlenül — a domborzat felszínét. Valamikor hasznára voltak az embernek ezek a vízmosások, mert itt húzódtak az első utak, a mai község területén itt alakultak ki az első utcák: Róka utca, Hideg-ág utca, sőt a Főutca is. A dombokról aláfutó vizek, patakok, vízfolyások elhordták azt a csekély termőréteget, amit az irtásokban nyertek a tenkeiek. Igaz, a vízfolyások lerakták a finom iszapot a Körös árterébe. S éppen ezért nem lehet összehasonlítani a teraszokon és az ártérben lévő földek minőségét. Talán ezért nem lehetett igazságos földrendezést megvalósítani Tenkén az idők folyamán, akárcsak most a 18/1991-es törvény gyakorlatba ültetésekor, amikor a szemfülesek az ártéren szereztek földet, holott nekik sohasem voltak ott szántóik.

A folyó nagyon sok törmeléket hordott le nemcsak a Bihari-hegység dombjairól, hanem a jégkorszakban felhalmozódott réteget is, annyira hogy felszínre kerültek, vagy igen közel az ókori tenger rétegei, ami imitt-amott könnyen hozzájutható altalajkincseket rejt. Ennek következtében került felszínre a gyógyfürdő sós gyógyvize (sajnos nem elég meleg), valamint a felső teraszon jó minőségű kőolaj, amiről már az első világháború előtt is tudtak; ugyanis gróf Széchenyi váradi püspök a leendő vadaskertje számára vizet keresve artézi kutat furatot az állomással szembeni erdőben. Úgy 150–200 méterre érve a friss víz helyett sűrű, barnaszínű, olajtartalmú folyadékra találtak. 300 méter mélységben hasonlóképpen. Persze hogy a fúrást beszüntették, a vadaskert elkészült, félig-meddig elhordott kerítésére még gyermekkoromból emlékszem. Tény, hogy a tenkei erdők vadjai ma is szenvednek a vízhiány miatt, s tartálykocsiból töltik meg a kisebb mélyedéseket, különösen a száraz nyári hónapokban, hogy a nagytestű állatok vízhez jussanak. Nagy szárazság idején lejárnak a Köröshöz, hogy a szomjukat oltsák.

A Fekete-Körös a hegyekben történő hirtelen olvadásokat követően, vagy tartós esőzésekkor gyakran kilép a medréből. A folyó romboló hatása ott nagyobb, ahol az ember nem készült fel a veszély mérséklésére.

A Fekete-Körös Biharország szülötte, nevét először Jordanes, gót író jegyzi fel a Kr. utáni VI-ik században, és a gepidáktól származtatja. Karácsonyi János püspök szerint a latin Crysből lett a magyar Keres, majd Körös. Borovszky Samu történész is a latinból származtatja, de az ónémet Gries-en keresztül. Egyesek a dák nyelvből származtatják, ami sötétet, mélyet jelentene.

A három forrásból eredő három patak Belényes fölött egyesül és a már Fekete-Körös nevet viselő folyó elindul több mint 100 kilométeres útjára. Tenke a folyás középső szakaszának alján terül el, a jobb parton, ott, ahol a Körös az alföldre kiérve kissé megtorpan, esése egyre kisebb, és mind mélyebbre vájja magát a régen feltöltődött puha talajba a földművesgazdák nem kis boszszúságára, akiknek a partszakaszon gyakran elmossa földjeiket.

A 19. sz. közepéig a Fekete-Körös árja volt a legfőbb jótevője a tenkei és a többi Körös-menti falvak gazdáinak. Ez volt földjeiknek, rétjeiknek hizlalója, malmaik meghajtója. Még 150 évvel ezelőtt a tenkei gazda jobban becsülte az állattenyésztést, mint a földművelést, s ezért, bizony értékelte a vízbőséget, az ereket, patakokat, s a folyót, amelyek hozták a vizet, s megkönnyítették az ember életét. A gazdák fenékgátakkal próbáltak minél több vizet „terelni" földjeikre, így vezették a vizet a malmok meghajtására. Természet és ember „összedolgozása" csodálatos új világot alakított ki, ami nem kis haszonnal járt a gazdálkodásban.

A régi jobbágyösszeírások tömérdek vízfolyást említenek Tenke és Bélfenyér között, az idősebb emberek pedig még emlékeznek a Bélfenyérre vezető kövesút mentén elterülő (folydogáló) erekre, a morotvákra, az ősi vízfolyásokra, a Kiserdőre, a nyárfák, égerek, kőrisek szegélyezte kisebb mocsarakra, az itteni gazdag víziállat- és növényvilágra. És ez a vízivilág annyira bősé-

ges és változatos volt, hogy 1770-ben a tenkei jobbágyoknak évente 5 „tekenyős békát" kellett beszolgáltatniuk földesuruknak, a váradi püspöknek. E sorok írója is emlékszik a vidra és pézsmapatkány vadászokra, akik alkonyatkor lesre sorakoztak fel az erek és morotvák partjain. Csigér, Csorgóér, Feketető, Horgasér, Sebesfok, Tököstó, Gátorfok stb. — csak néhány víziképződmény a tenkei ártérben. De ennél sokkal több van Bélfenyér határában: Kerekér, Kerektó, Aszó ér, Bükkös ér, Cseres ág, Örvény ág, Örvény ér stb.

Belényes és Tenke között kilométerenként a Körös folyása 130 cm-et esik, Tenke alatt azonban csak 80 cm-t, ezért a lelassuló víz jóminőségű kavicsot és homokot rak le. A Körös vízfolyása egyébként elég heves, leginkább tavasszal, olvadáskor, amikor alig három hónap alatt, február, március, április időszakában az évi vízhozam 45%-a vonul le a mederben. Ekkor vannak a nagyobb árvizek is, amikor az ún. „zöldár" látogatja meg vidékünket. A legemlékezetesebb árvíz 1855-ben volt a Fekete-Körös völgyében, amikor a vízszint 612 cm-re emelkedett a 0 pont fölé Tenkénél, s 1970-ben, amikor a 610 cm-t érte el. A közepes vízállás 80–100 cm között mozog. Feljegyezték az 1869-es évi decemberi jeges árvizet is. De nagy vizek látogatták meg a határ Körösmenti részeit 1881, 1888 és 1890-ben is. (1890-ben a vízállás 450 cm volt.) Nem kevés gondot okoztak a mezőgazdaságban az 1982, 1987-es, de még az 1995-ös jeges árvizek is, vagy a 2001-es évi áprilisi nagy vízállás, amikor a tavaszi vetések több héttel megkéstek, s a már bevetett földeket újra kellett vetni.

A tenkei ember a felső teraszra telepedett, az erdővel borított dombokról aláfutó vízfolyások oldalára (ezek voltak az első járható utak). Itt nem érhette a Körös kicsapó árja. De még az alsó teraszon, Nagytenkén se tehet nagy kárt a Körös, mert a víztömeg még a gyógyfürdő felett kiszabadul az ártérre, s ott vonul le. Ilyenkor a Tenke-Bélfenyér közötti műúton is átfolyik s akadályozza a forgalmat, néhány órára ugyan, amíg a természetes lefo-

lyását megtalálja. A települést tehát nem veszélyezteti akármilyen magas szintű ár vonul is le a Körösön, legfeljebb Nagytenke déli házsorainak kertjeibe tör be, oda is csak a közepéig, s alig néhány órára. Éppen ezért érthetetlen az a Körös szabályozás, ami a 90-es évek végén történt, úgymond a település árvíz elleni megvédése végett, s amire szép összeget áldoztak (kb. 65 milliárdot). A gyógyfürdői nagykanyart egy 350 m-es kanálissal átvágták, aminek a bejáratához egy 5 m széles, terméskő és vasbetongátat emeltek, ami alatt két 80 cm átmérőjű csövön engedik át a vizet a régi mederbe. A fürdő parkja szélén pedig egy 1 m magas 40 cm vastag vasbeton gátat húztak a fürdő megvédésére az árvíz elől. Az egészben az érdekes az, hogy a legnagyobb árvízkor sem jött fel a víz még a fürdő parkjába sem, nemhogy elöntötte volna az épületeket (nyaralókat).

Az át nem gondolt szabályozási munkálatok miatt most az a helyzet áll fenn, hogy a nagykanyarban a víz alig vagy egyáltalán nem folyik, elposványosodott, elszaporodtak a vízinövények (még a sás is!), de a szúnyogok is, ezek pedig igen „kellemessé" tudják varázsolni a vendégek esti sétálását. Úgy látszik a tervező nem tudta, hogy a víz nem folyik felfelé a dombra. Inkább a falu alatti gátat emelték volna meg, vagy a partokat erősítették volna, mert bizony a Körös minden áradáskor marja a partot, termőföldet ragad el.

Sokkal bölcsebben cselekedtek őseink a 19. sz. közepén, amikor az 1855-ös árvizet követően hozzáláttak a Körös megzabolásához. A hordalékból összeállt árterületen a Körös ugyanis olyan kanyargósan haladt lefele, hogy csaknem a katolikus templom dombja lábainál folyt, s mind mélyebbre gyalulta magát (kb. ott folydogált, ahol ma a Holt Körös húzódik); 1858 és 1860 között Tenke és Bélfenyér népe ezt a hatalmas kanyart átvágta a mai Cigányköröstől nyílegyenesen 536 m-en, csaknem az Úrikörösig ásóval, kapával, veremvágóval... (Istenem, ma még tudja és ismeri valaki ezeket az elnevezéseket?). A hatalmas mennyiségű földet talicskával hordták el. Sokan állítják, hogy ez

a mederszabályozás volt akkortájt a legnagyobb Biharvármegyében. Az új medret sokáig kanálisnak hívták, a régi meder, az Ó Körös pedig lassan-lassan feltöltődött, vizet csak a nagy áradások alkalmával kap. Nemrég (2000-ben) kikotorták, s azóta száraz mederfenékkel tátong a felső terasz kertjei alatt.

Még a 19-ik században kihányták a Fekete-Körös nyílt folyásáról a malmokat, később a csatornáról és az erekről is, mivel a fenékgátak nagyban gátolták a víz szabályos folyását. Az 1858–1860-as szabályozással egyidőben megásták a malomcsatornát is, ami Rippa alól kiszakadva kerek 100 évig hozta a Körös vizét a Medra malom turbinájára. Az 1970-es években pedig lecsapolták a Tenke és Bélfenyér közötti árterületet, s ezzel eltűntek az itteni erek, morotvák, kisebb források. Megszűnt az oly gazdag vízivilág. Valóban megnőtt a gazdák szántója, de kiszáradtak a rétek, sőt a szántók is vízhiányban sínylődnek, a füzesekben is azóta ritkán kaszálnak sarjút.

Az erdők borította dombokon nyoma sincs forrásnak; betömődtek az aláfutó vízmosások, patakok és az erek alsó folyásai. Ilyen okokból esős időben nincs mi elvezesse a vizet, ha rövid időre is, Tenkén ilyen okból víz alá kerül egy-egy utca, a Hidegség utca (ma A. Mureşan) alsó része, néha a Körös (ma Crişan) és a Sikátor „utca" (ma Cloşca).

Az ember legyőzte a Köröst, a több mint 5 km széles árteret alig néhány méterre „szorította" puha partok közé. De a folyó természete ennek ellentmond, egyre több helyen vájja, mardossa, viszi a partokat.

És ami talán ennél is veszedelmesebb (mai nyelven időzített bombának szokás nevezni), az a szennyeződés egyre nagyobb mértéke.

Gyermekkoromban, 50–55 évvel ezelőtt még voltak családok, akik a Körösről hordták az ivóvizet. Mi is onnan hordtuk vedrekben a vizet mosáshoz, minden szombaton fürdetéshez.

Habár a Körösök közül ma is a Fekete-Körös vize a legtisztább, ebben van a legtöbb hal, s partjain a legtöbb halász, senki-

nek nem ajánlom, hogy beleigyon vizébe. Mert már nem tiszta! Szennyezetten érkezik, s Tenkén tovább szennyeződik. Nézzék csak meg Nagytenke déli házsorainak kertjei alatt a nagy szemétkupacokat; imitt-amott a WC ürüléket is beleeresztik; autókat mosnak a vizében; a part pillepalackoktól, nylon zacskóktól tarkállik; találni rongyot, döglött macskát, kutyát stb. A tenkei embernek nagyon komolyan szembe kell néznie az egyre terebélyesedő környezeti szennyeződéssel. S akkor még nem szóltunk a Körösbe torkolló patakok szemétgyűjteményéről, ami nagy esőzések alkalmával végül a Körösben köt ki.

TENKE ÉS VIDÉKE KLÍMÁJA

Egyik jó ismerősöm felnőtt korában, az egyetem elvégzése után került Tenkére és azóta is itt él, most már nyugdíjasként. Beszélgetés közben egyszer szóba hozta, hogy azért szerette meg Tenkét, mert kellemes az időjárása, télen nincs az a dermesztő hideg, nyáron nincs az a rekkenő hőség, amit néhány kilométerrel lejjebb — mondjuk Nagyszalontán — már tapasztalni. A szelek is mintha szelídebbek lennének, az évszakok szinte észrevétlenül váltják egymást. Itt ritkábbak az északkeleti szelek; az északnyugati legtöbbször esőt hoz; a fagymentes napok is valahol a 300 körül lehetnek; gyakran elmaradnak a fagyosszentek (május 12, 13, 14), Orbán sem tesz kárt a gyümölcsösökben. Legnagyobb meleget községünkben talán 2002 június végén mérték, amikor a higany szála 36,8 C°-ot mutatott, 1929 február 11-én pedig a legkeményebb hideget, –24C°-ot. Visszaemlékezés szerint 1983 telén

-25C°-ot is mértek. A csapadék is elegendőnek bizonyul az évenkénti átlagos 650–660 mm-el. Közben vannak aszályos évek, feljegyzések szerint ilyen volt 1868-ban, s jóval korábban, 1716-ban is. Az elmúlt három esztendőben is jóval az átlag alatt maradt a csapadékhozam. A terméskiesés ma már nem jár olyan következményekkel, mint egykoron, a modern cserekereskedelemnek köszönhetően az ellátásban nincs fennakadás.

A tavasz elég korán köszönt be, sokszor már februárban megszűnnek a fagyok, a hónap végén, s március elején javában veteményeznek a kertekben. Április 10–12-e körül a napi hőmérséklet 10C°-ra, sokszor annál is magasabbra emelkedik, s 15. után következhet a kukorica vetése.

A legutóbbi megfigyelések azt mutatják, hogy tavasszal esik a legtöbb eső, 180–190 mm. Természetesen ez nem mindig van így.

Április közepén kileveleznek az erdők, és a hónap vége felé kipattannak a szőlő rügyei. A lombosodás hónapja az április, amit még tökéletesebbé, szebbé varázsol a május. Ekkor kilevelezik a diófa is, virágzik az akác, valamivel hamarabb az orgona. Általában bőséges a csapadék. A májusi eső aranyat ér, ez határozza meg, milyen lesz az aratás. Fodor Ferenc jellemzően állapítja meg: „Tenke nyara meleg és bizony elég száraz".[2] A kánikula nemegyszer júniusban elkezdődik, jóval előbbre hozva az aratást. A legmelegebb napok július utolsó napjaiban szoktak lenni, ilyenkor a csapadékhozam is elég alacsony. A nagy hőség, általában a rekkenő nyár augusztus 20-a körül törik meg, ettől kezdve a Körös vize is alkalmatlan a fürdőzésre, strandolásra. S aztán a vénasszonyok nyara szokott bennünket átvezetni szinte észrevétlenül az őszbe.

A nyári hónapok varázsai? Június elején virágzik a bodzafa, a hónap közepén a hárs, megjelenik a pipacs, búzavirág; június közepe táján kaszálják a Füzeseket, hónap végén már hordják a szénát. Vannak évek, amikor Péter-Pálkor már aratnak. Először az árpát, majd a búzát. Július elején a kukorica kihányja a bokré-

táját; a hónap vége felé, augusztus elején, ha közben elegendő eső esett, a sarjút is elkezdik vágni.

A tenkei ősz általában szép, de száraz. Elég hamar, sokszor szeptember 26–28 körül megjelenik a dér, hogy aztán másfél hónapon át, de legalábbis októberben nyomát se lássuk a dérnek! A csapadékhozam szabályos időjárási viszonyok közepette olyan 150–160 mm, ami nem zavarja a betakarítási és vetési munkálatokat.

A kukoricatörés a korai fajták esetében már szeptember közepén elkezdődik, ekkor készítik elő a búza és az árpa vetését, amit a jó gazda legkésőbb október elején el is végez. Ilyenkor az esőt hozó északnyugati szelek fújnak, igaz, nem gyakorta, a keleti, északkeleti hideg szelek még elmaradnak.

A november amolyan átmeneti hónap. A tenkei ember, ahogy más is, készül a télre. Ilyenkor már az őszutói napok viaskodnak a korareggeli dérrel, kisebb faggyal. A tél úgy december 10–15 tájékán köszönt be, legtöbbször ilyenkor esik le az első hó. (Az utóbbi években már nem egyszer fekete karácsony köszöntött ránk, nem tudni miért marad el, miért késik a hóhullás komoly veszélyt jelentve az őszi vetésekre.)

Január kezdetével beáll a komoly tél. Amennyiben decemberben kevés hó hullott, január nem igen pótolja be, hiszen az átlag szerint e hónapban mindössze 30–35 mm csapadék hull. S még szárazabb a február, s elég szeszélyes is. Ebben a hónapban jegyezték fel vidékünkön a legalacsonyabb hőmérsékletet, de volt olyan február, melynek utolsó napjaiban az elfedett szőlőt nyitottuk.

Hogy végül is öreg barátomnak igaza van-e, amikor Tenke és környéke időjárását emberbarátnak minősíti? Igen, hogyne! Váratlan fordulatoktól azért nem mentes, 1993 június 13-án például az orkánszerű szél a gyógyfürdő parkjában fákat csavart ki tövükből, 2001 június 17-én hatalmas, galambtojás nagyságú jégverés pusztított. Ezekkel együtt mondhatjuk „szelídnek" a tenkei éghajlatot!

ŐSEINK A TÖRTÉNELEM ÖSVÉNYEIN

Nehéz lenne megmondani, hogy mikor telepedtek a Fekete-Körös középső folyásának teraszaira az első magyar nemzetségek. Ha egyáltalán magyarok voltak. Mert vannak, akik besenyőkből származtatják őseinket, vagyis elmagyarosodott besenyőkből, akiket a keleti gyepűk védelmére telepítettek ide. Györffy István elmélete imitt-amott sántít: az elmagyarosodott besenyők csakis magyartöbbségű közösségben válhattak magyarrá; akkor miért volt szükség besenyőket telepíteni oda, ahol már magyarok voltak többségben? Valóban sok helynév, falunk neve is török eredetű: „tenk" szorost, szűket jelent, és Györffy éppen ezért a török népcsaládhoz tartozó besenyőket tekinti a tenkeiek őseinek.[3] Az valóban meglehet, hogy a tenkeiek őseit gyepűőrző feladattal telepítették tulajdonképpen e szűk helyre, az erdőrengeteg és a Fekete-Körös közé szorult egyetlen járható út mentére. Mindenesetre az út ősi út lehetett, megtörténhet, hogy már a bronzkori népek ezen hozták le a Bihari hegységből (Rézbánya?) az oly szükséges fémet.

De attól függ, hogy mikor történt a telepítés, mert a XII-ik században, településünktől nem messze, szintén a Körös teraszán jelentős uradalom központja állott, a Barsa nemzetség uradalma. A Barsák a széplaki dombon olyan monostort, templomot építtettek (a tornya még ma is megvan Belényesszentmiklós felett), ami akár mai templomnak is beillene. A Körös mentén épült 15/7 m. nagyságú templomot a XVIII–XIX. században hordták szét a falú lakói. És ne felejtsük, hogy a Sólyomi állomással szembeni dombon a pálosok monostora volt az egyetlen hazai alapítású szerzetesrend. Igen békés foglalatosságuk talán legfontosabb tartozéka az volt, hogy a XII–XIII. századbeli népet szántani, vetni, aratni tanították, gyümölcsös és szőlők telepítésére, háziállatok tartására. Nem tudni, hogy a Barsák hozták-e ide őket, de nagy

hasznukat vették, mert a környékbeli települések, főleg Széplak, virágzásnak indultak. Széplak fejedelmi központ lett, vásár-tartási jogot is kapott, s Belényessel vetekedett. A XIII-ik században a Barsák hatalma olyan mérvű, hogy a váradi püspök parancsainak nem vetette alá magát. Majd a XIV. században történik a megbékélés, Tamás fia, István a széplaki uradalmat a váradi püspökségnek adományozta.[4]

Az is meglehet, hogy a Barsáknak volt szükségük az alföld felől vezető út védelmére, ezért telepítettek ide őrző-védő jobbágyokat.

Az 1770-ben vallomást tevő tenkei elöljárók azt mondják az összeíróknak, hogy ők szabadmenetelű emberek, a régi várjobbágyok leszármazottjai. Tehát tudatában vannak, hogy védő-őrző feladatokkal hozták e tájra őseiket.

De ha László Gyula professzornak, a kettős honfoglalás elmélete kidolgozójának van igaza?

És ha a magyar törzsek, nem valamennyien, vagy egyáltalán, nem Vereckénél „léptek be" a Kárpát-medencébe? Az Etelközben elszenvedett besenyő vereség után, miért kizárólagosan északra, miért nem a Kárpátok hágói felé zúdultak a magyar törzsek?

Jakó Zsigmond professzor úr Tenke vonatkozásában írja: „A benépesedés két irányból indult meg, a Fekete-Körös völgye felől és a zarándi síkságról". Továbbá: „minden jel szerint a zarándi benépesedés volt a jelentősebb".[5]

Ha nem is mondja ki: a magyarok Kárpát-medencei bevonulása a Keleti Kárpátok hágóin történt (nincs kizárva Verecke sem!), mivel ez az út állt legközelebb a vesztes csatához. Így történhetett meg, hogy a folyók völgyein, elsősorban a Maros és az Olt völgyében utat törtek az alföldre, ahol aztán mint lovas nép megállapodtak véglegesen. Hogy már az első behatolásnál Erdélyen keresztül vonultak, mi sem bizonyítja jobban, mint azok a kolozsvári sírok, amelyeket a román történészek is magyaroknak tekintenek. Csakhogy ezek a sírok nem a visszahatolási-bevonu-

lási XI-ik századi sírok, hanem a bevonulás idejéből származnak. Leó bizánci császár Regensburgba küldött követe úgy tudta, hogy az erdélyi sóbányák birtoklásáért a IX. sz. végén két nagy vérveszteséggel járó csata dúlt a sóbányákat felügyelő bolgárok és magyarok között. És mindez hogyan történhetett volna a zarándi síkság felől, ha ott már nem élt volna egy népes magyar közösség?

Másik lehetséges módozat: II. István király idejében egy újabb nagy besenyő-betelepítés történt, s mint mindenütt, itt is a végekre telepítik az idegen etnikumot.

Tenke közelében, kissé délre, van egy Besenyő elnevezésű község. Lakóit 1552-ben írták össze utoljára. Valójában nem sokat tudunk lakóiról. Az viszont tény, hogy Besenyő csupa magyar nyelvű, magyar hangzású települések közé ékelődik: Tenke (akkor is, ha nevében törökös gyök található), Bélfenyér, Buzásd, Dalom, Szigeti, Keseháza (Kisháza), Tenke-Görbed stb.

A logika arra kötelez, hogy a következőket valljam szülőfalum születéséről:

1. Ha telepített helység, akkor a váradi vár vagy püspökség védelmére-szolgálatára teljesítették (azért maradt úgy meg az utódok tudatában — 1770. okt. 7-i vallomás —, hogy ők a várjobbágyok leszármazottjai). Ez történhetett akár a XII. sz.-ban is, vagy a Barsa nemzetség hozhatta őket ide, hogy előretolt pontként megakadályozzák a Széplak felé vonuló ellenséget?

2. A másik keletkezési mód: A benépesedés valóban a zarándi síkság felől, a Körös-völgye felől történt. Jakó Zsigmond leírása szerint a falvak irtásokban vagy tisztásokon keletkeztek az összefüggő erdőségek belsejében. Olyan nevek, mint Győrös, Bélfenyér, Bél stb., elárulják az irtás eredetét.

A Fekete-Körös bal partján emelkedő dombokat a magyarság a XII. sz.-ban szállta meg, s a települések kialakulását nagyban segítette a sok patak, vízfolyás stb. (Ahogy haladunk a Tenke-Bél közötti úton, ezek száraz nyomait még ma is láthatjuk.) A Tenkét alapítók a folyó jobb partjára kerültek, erdőrenge-

tegbe, ahova szinte „bevágták" első telkeiket, a Román utca (ma Gojdu), az ebből nyíló Sikátor (ma N. Jiga) utcák környékén. Nincs kizárva, hogy először a felső-szőlőskerttől keletre eső teraszra települtek, ahol 1973-ban a nagyváradi múzeum kutatói középkori település nyomára bukkantak. Tény, hogy mind a két települési hely a teraszon van. A Körös ártere, irtással nyert későbbi szántóik, kaszálóik helye jóval alacsonyabban, 12–15 méter szintkülönbségen van.

Az első írásos, Tenkét említő oklevél 1338-ból származik, s határkiigazításról szól, amely a püspökségi birtokot, s egy nemesi tulajdonjogot érint. 1349-ben mint a nagyváradi püspökség birtokát említik, s ez azt is jelenti, hogy már sokkal korábban fennállt.

Ránk maradt Meszesi Demeter váradi püspök 1355-ben kelt levele, amelyben a tenkei és jánosdai részbirtokok megnyerését írja le. Többek között, miután a vételárat említi (18 budai márka, 8 ökör, egy vég posztó, méh- és sertéstenyésztés tized nélkül a püspöki erdőkben) kiegészítésként szerepel, hogy Tenke községben még átad egy nemesi telket, azt amelyben a püspökségi tisztek laknak, amit azonban tovább adni nem szabad.[6] Valószínű, hogy Tenke ekkor már uradalom központ volt, mint ahogy Tenkegörbedet is káptalani uradalom központként említik.

Községünk népének kálváriája elég hamar elkezdődött. A nagy tatárbetörés (2141) talán nem is érintette, de a török hadak elég korán felfedezték a környék járható útjait, s ezzel együtt a szomszédos népes falvakat. Valószínű, amikor a szendrői basa 1474-ben megrohanta Váradot, már elkezdődtek a be-becsapások, rablások, felégetések. Mit tehetett a védtelen magyar? Bevette magát az erdők sűrűjébe és megvárta — néha évekig — amíg elmúlik a veszély. Mohács után aztán se szeri, se száma a fosztogatásoknak, falvaink felperzselésének. Mielőtt e vidék ténylegesen a török kezére került volna (1586), 1552-ben összeírták községünk portáit, akárcsak Bélfenyért, Szigetit, Buzást és Dalom portáit.[7] Ekkor Tenkének volt a legtöbb portája, szám-sz-

erint 39; a váradi püspökség birtoka volt, feltételezhetően római katolikus templommal.

A váradi püspökség megszűnte után (1557) ezen a vidéken is gyorsan terjedt a reformáció. S a század végén már itt is állt a református egyházközség.

Gyula és Bél elestével (1556 után) e vidéken szabad útja lett a töröknek. Az 1598-as váradi ostrom után Tenke és több környékbeli település teljesen leégett. Hadd jegyezzük meg, hogy egy évvel korábban még 20 portája volt Tenkének.

Sokat szenvedett az itteni nép, mivel a török fennhatóság alatt lévő terület határa ezen a részen húzódott. Hol az egyik török hatalmasság, hol a másik fenyegette falvainkat. Hol innen, hol onnan hurcolták el az embereket, s hajtották el állataikat. Báthory Zsigmond írja 1586-ban a török császárnak, hogy Belfemir nevű faluból 55 embert vittek el, egyet megöltek, lovakat és egyéb barmaikat elhajtották.[8]

A tenkei református egyház írásos bizonyítékai csak 1671-ből származnak, ekkor Ajtay Györgyöt, majd 1679-ben Erdődy Jánost, 1686-ban Szatmáry Györgyöt rendelték tenkei református papnak.[9]

A XVI. századvégi összeírások névszerint említik településeink nemzetségeit. 1580-an decemberében: Berke 3. család, Damakos, Gáall, Hidegh, Illyés, Kowach, Nagy 2., Páall, Rostás és egy bizonytalan név, Matiz. 1588 decemberében: Abrahám, Balogh, Balint, Banias, Berke 4., Bor, Boros, Dienös 3., Damakos 4., Dorottia, Endredi, Fazakas, Gazsó, Illies, Karáczion, Kovaczj, Madarasz, Mattiasi, Nagioros, Nagi 4., Nömös 2., Páll 7., Rotas 2., Sarosi, Sike, Szabo 2., Szebenj, Varga. Ezek mind magyar családok. Nevük szerint bizonytalan etnikum: Buliak, Olah 2., Olcziaj, Vaida. Az 1600-ban leégett, falujukba visszatért 13 család neve egytől egyig magyar: Berke 2, Dama, Damakos, Dienes, Illies, Ispan, Karaczon, Kys Berke, Madarasz, Mester, Nagy és Vilagtalan. Ez a névsor is Jakó Zsigmond említett művében található meg.

A XVII. sz. legelején Tenke Dalom tartozéka, „pertinentia Dalom", de hamarosan halálos sebeket kap, együtt a körülötte lévő falvakkal a Bocskay féle háborúk alkalmával. Ekkor kerül ez a vidék is az erdélyi fejedelemség birtokába, de hamarosan csaknem teljesen elpusztul, valamennyi összeírás arról szól, hogy Tenke leégett, puszta, emberei szétszéledtek. De lakosai visszatérhettek, a XVII. sz. elején a református egyház templomot épít, fából, a régi katolikus templom kőalapjára, s a helybeliek némi védettséget is élveztek az erdélyi fejedelemség kebelében. A vidék gyakran cserélt gazdát. Az erdélyi fejedelem jó embereinek adományozta a falvakat (Tenkét nem említik az okmányok!), Dalom községet 1608-ban Nadányi Györgynek, Szigetit 1614-ben Balog Istvánnak... A hajdúk letelepítésekor vidékünkre is jutott néhány család. Valószínű, a Dalom községet adományul kapó Ladány Gergely azonos azzal a Nadányi Gergely hajdúkapitánynyal, aki Györffy István szerint 1610 körül Berettyóújfaluba települt.[10] Talán ekkor került Tenkére a hajdúk névsorában található Jenei hajdú család is. (A Jeneiek ma is léteznek Tenkén.)

A XVII. században Tenke és vidéke végig szenvedte Várad ostromát, s azt a török-tatár betörést (talán 1658-ban), amely a vár 1660-i bevételét előzte meg. Annyi biztos, hogy Tenke, Bélfenyér, Dalom, Buzás és Szigeti 1645-ben már hódoltsági területen volt.

Várad visszavétele után komoly tatár pusztítások sepertek végig vidékünkön is 1693 és 1695-ben. De a legnagyobb pusztítást az 1704-ben történt rác betörés okozta, aminek következményéről Gr. Csáky Imre váradi püspök tiszttartója, Bucsy Mihály azt írja urának: „Az Belényesi vidéken kívül... öt-hat falujánál, melyekben emberek laknak, nincs több excellentiadnak".[11] A kuruc és labanc csatározások sem kerülték el a vidéket; egy ilyen csata zajlott le Bélfenyér határában 1703-ban, amikor a már majdnem győztes labanc-rác had fosztogatásba kezd s a kitartóan küzdő kurucok megérdemelt győzelmet aratnak. A változó hadiszerencse, előre- és visszavonulások, beszállásolások stb., megannyi al-

kalom, hogy az amúgy is nincstelen, földhözragadt jobbágyot még szerencsétlenebbé tegyék. És mindehhez adjuk hozzá a gyakran látogató pestist (1710, 1738, 1739, 1740.) és csaknem teljes képet kapunk őseink nyomorúságos életéről. 1717-ben éhínség pusztított a vidéken és a beszállásolt német zsoldosok is annyira sanyargatták a csaknem kolduszegény népet, hogy azok megszöktek, de 1720-ban már újra itt voltak, majd 1726-ban újra kivonultak, ekkor talán a katolizálás elől menekültek, s helyükre a püspökség görögkeleti románokat hoz. 1733-ban újra a tenkeieket találjuk házaikban (az akkori összeírás szerint), s innen már zavartalanabbul folyik életük, s amikor 1770-ben az urbáriális összeírást megejtő bizottság előtt nyilatkozik a falu elöljárósága, szinte dicsekedve sorolják településük hasznait.

A 18–19. századfordulók idején és ezt követően a fejlődésben megugrott Tenke község; a 19. sz. végén szinte rá sem ismerünk a középkori kicsiny jobbágyfalura. De még ekkor is, a szűk élettér, a kevés megművelhető föld újabb és újabb elhatározásra készteti népét, amelyik mindenáron meg akar maradni az ősök által kiharcolt helyen, s igyekszik jobbítani saját és gyermekei sorsán. Ezért lesz a felszabadult jobbágyból vagy annak leszármazottjaiból iparos, tisztviselő, kereskedő; ezért építenek városba illő házakat; ez lehet az oka érdeklődésüknek, minden iránt, ami összefügg a haladással.

A TELEPÜLÉS GAZDASÁGA

A táj természeti adottságai döntően meghatározták a helybeliek, s környékbeliek életét. Az ember ehhez igazította életmódját, ehhez mérve szabta meg terveit, és ebből meríthette reményeit. Maga a természet — az erdő, a folyó, a rét, a legelő — a betelepülés első századaiban, s végig a középkorban a létfenntartás meghatározó tényezője. Ha a mélyére nézünk a dolgoknak, az újkori gazdasági fellendülésre az alapot az előnyös adottságok biztosították. És ez is a természet!

Említettem, hogy kiterjedt erdőségek borították a vidéket. Még 1913-ban el lehetett jutni úgy Kolozsvárig, hogy az erdőt nem kellett elhagyni. Ennek nyomait településünkön, a beltelkeken is megtalálni. Igaz, mára összezsugorodott a tenkei erdő, a község határának mindössze 36%-át képezi, ami azért jóval több, mint az országos átlag.

Történetiségében közelítve: A Körös körül elterülő erdőket lehet, hogy még Szent László királyunk adományozta az általa alapított püspökségnek. De az már okmányba foglalt tény, hogy a Széplakon székelő Barsák, 1330 körül a püspökségnek adományozták a Királyerdőből aláereszkedő tölgyeseket. Másfélévszázados megszakítással (1557–1700) a váradi püspökség volt itt a tulajdonos a 20. sz. elejéig. Körülötte voltak a káptalani erdők — Tenkegörbed, Székelytelek stb. Pontos adataink csak 1869-ből vannak, s csak a tenkei határra vonatkozólag. A váradi püspökségnek akkor itt 2610 k.h. erdője volt.[12] Majd 1895-ben 2559 k.h., ami azt jelentette, hogy még mindig folyt az irtás, ha nem is nagymértékben. 1913-ban újra 2600 k.h. felett volt a püspöki erdő kiterjedése, ami akkoriban a falu határának 41,4%-át tette ki. Ezekbe belefoglaltattak az úrbéres erdők is, amit a tenkeiek a jobbágyfelszabadításkor kaptak közbirtokként, éppen úgy, mint legelőt és kaszálót is. Mivel ezt az úrbéri erdőt a 20. sz. elején ki

kellett vágni (eljött az ideje!), 1906. január 11-én az úrbéres gazdaságban levő részbirtokosok összegyültek.[13] A gyűlésen jelen volt Magyar Ferenc, az úrbéres gazdaság elnöke, Ötvös Béla jegyző, I. Köteles Gyula gazda, Lindenmayer Károly plébános, Kassay Béla református lelkész, Somogyi József református tanító, Sághi Péter református tanító, Rozs Lajos katolikus tanító, valamint Szarvas József, L. Köteles Bálint, Köteles Gáspár, Felkéry Mihály, Jakab János, M. Köteles István és Berke Károly tagok. Az elnök tájékoztatta a jelenlévőket, hogy a tenkei úrbéresi erdő letaroltatik mert elérte, sőt túlhaladta a fa jó minőségét meghatározó éveket. A jövedelmet viszont befektetni lehetne, előnyös ajánlatot kaptak Mihályi Tivadar úrtól, akinek Ködmönösön 376 hold eladó erdeje van. (Megjegyzendő, hogy a gazdaság vezetőtanácsa gyűlésén jelen volt a görögkeleti, ortodox tanító is, Achimaş Gheorghe. A görögkeleti egyház és tagjai is részbirtokosok voltak.) Köteles Gáspár kérésére a tisztviselők és tanítók, papok lemondanak tenkei úrbéri részükről és annak árát az új erdő megvételére ajánlják fel. A vétel meg is történt, és azóta van a tenkei volt jobbágyok unokáinak, dédunokáinak úrbéres erdőségük, kinek mennyi, volt telkének nagysága szerint a szilágysági Ködmönösön.

Az uradalom, jobban mondva a püspökség erdőgondnokságot tartott fenn szakképzett személyzettel: mérnökkel és erdészekkel. 1896 februárjában Gasparika Pál volt a püspökségi erdész, Sima Mihály, valamint Soós György pedig erdőőrök. A gondnokság székhelye a mai kórház épületének helyén állt, az épülethez hatalmas beltelek is tartozott.

Az erdők többsége tölgyfából állt, de akadtak cseresek, tehát cserfából álló erdők; s összefüggő erdőrészek gyertyán, kőrisfával. Inkább a széleken akác, hárs, elvétve vadcseresznyefa. Akkoriban, 200–250 évvel, sőt még 100 évvel ezelőtt is az erdőt gazdag aljnövényzete tette még értékesebbé. S az erdei gyümölcs: gombafféleségek, szeder, szamóca, hecsedli stb. Ezekből ma már ke-

vés akad, de akik begyűjtik, a városi piacokon jó pénzt kapnak érte. Felvásárló élelmes kereskedők pedig külföldre, Olaszországba, Németországba kiszállítják.

És még nem beszéltünk az erdők állatvilágáról: a gímszarvasról, őzről, vaddisznóról, vadmacskáról, rókáról, fácánról; néha feltűnik a farkas... A széleken, vannak évek, amikor gazdag a vadnyúlállomány.

Miklós Béla nyugalmazott erdészmérnök véleményét jegyzem le: csak az utóbbi 10 évben felére csökkent a vadállomány, és nem csak a tenkei erdőben. Sok a vadorzó, sokan állítanak hurkot, csapdát kis és nagyobb állatnak. Az erdészek pedig nem győzik összeszedni azokat. Szükséges volna szigorúbban venni a dolgokat, mert ha ebben az ütemben rabolják ki az erdőt, ha ilyen arányban irtják a fákat (az erdőgondnokság jövedelmének 80%-a fakitermelésből származik), akkor 40–50 év múlva nem lesz erdőségi élettér, s nem lesz vadállomány. Az erdőre vigyázni kell!

Adatokra támaszkodva: A mai erdőgondnoksághoz több mint 13 000 hektár erdő tartozik, ebből Tenke község területén valamivel több mint 1 600 hektár van. Kizárólag Tenkéhez tartozó erdő, községi erdő csaknem 600 hektár. Ezek fiatal erdők, 100–80–60 évesek, de van 30 éves erdőrész is.

Az első világháború után a püspökség elveszítette erdőinek nagy részét (földreform), de különösen a második világégés után, amikor az összes földtulajdon az állam kezébe ment át, s egy új, addig nem ismert erdőirtás, mondhatnám pusztítás kezdődött el, ami részben még ma is tart.

1948–1950 között vágták ki az állomás fölötti 200–250 éves tölgyfákat, amiből talpfákat, gerendákat, tartóoszlopokat, fosznideszkákat, szarufákat készítettek. Ebből építették fel az első tenkei magtárat, ahova aztán a tenkei parasztember kötelező beszolgáltatása, kvótája került. Az akkori erdő helyén ma egy egészen fiatal, 30–40 éves erdő cseperedett fel, de már nem tölgy, hanem cser. A gróf Széchenyi püspök által elkerített vadaskert he-

lyett pedig egy valóban szép akácos virágzik minden májusban, ott, ahol a központi pumpaház áll, ami az erdő igen értékes altalajkincsét pompálja a mezőn lévő központi tartályba. Arról a kőolajkincsről van szó, ami 180–300 méter mélységben, valóságos üregekben, szeszélyes elhelyezkedésben, másfél-két kilométer hosszú és 200–300 méter széles sávban húzódik. Az üregek nem összefüggőek, s nem azonos szinten vannak. Ahogy az ős Pannontenger állatállományának pusztulása bekövetkezett, mert a jó minőségű kőolaj biológiai eredetű. Az önműködő kutakhoz betonutak vezetnek, hogy a tartálykocsik akadály nélkül elszállíthassák a felszínre hozott sötétzöld színű kőolajat (az Arad melletti finomítóba viszik). A községnek mindebből annyi a haszna, hogy a kitermelés néhány tíz embernek munkahelyet biztosít, s a kutak, tartályok által elfoglalt területért csekélyke „fekbért" fizetnek a községházának.

Hol vannak már a régi tölgyesek? Felélte az ember: fából készültek a lakóházak, a gazdasági épületek, a szerszámok nagy része stb. Az erdőből vágta ki az első szántóit, itt legeltette — különösen nyárban — a barmait, itt hizlalta a disznóját. Gyermekkori emlékeim közé tartoznak a 70–80 cm átmérőjű tölgyfák. Az egykori erdőből ma csak két tölgyet találni: az egyik a fürdő parkjában van a Körös mellett, mindjárt a lépcsőlejáratnál, a másik pedig a Szárazban. Mindkét fát az erdészeti szervek javaslatára védettnek nyilvánították.

Fodor Ferenc *Az el nem sodort falu* megírója emlékszik az ártéri erdőre, ami a 19. sz. végén még elég sűrű lehetett, és csak a tanyák körül engedte át a helyet a szántónak és kaszálónak.

Az erdő léte olyannyira meghatározó volt, hogy ennek szimbólumát, egy farönköt a községi pecsétre is rátették. Az 1770-es évek tenkei pecsétje: „POSSESIO TENKE", rajta egy farönk ábrája.

Keveset tudunk Tenke régmúltjának gazdasági életéről. Meszesi Demeter váradi püspök 1355-ben kelt levelében egyik

tenkei birtokát említi, ahol méh és sertéstenyésztéssel foglalkoznak. S valóban, Tenkétől nem messzire fekszik Méhelő (ma Miheleu) falucska. A mai román lakosság a faluból emlékszik őseinek elbeszéléseire, akik mézgyűjtéssel is foglalkoztak. S ahogy említettem, ez olyan erdőt feltételezett, amelyet évszázados fák népesítettek be. Az öreg fák odvaiban megtelepedett méhektől lehetett az értékes mézet begyűjteni.

A Tenke környéki erdők alkalmasak voltak a makkoltatásra, a sertéstenyésztésre. Az 1770-es évek egyik írása említi, hogy 600 sertést makkoltatnak. A makkoltatók 100 sertés után egy kövér disznóval adóztak[14] T.i., a 17. és 18. sz.-ban a vidék legnagyobb gazdasági értékei a makktermő erdők voltak.

A 16. sz. közepéről származó egyik összeírás megemlíti a jobbágy vagyoni állapotát: a telkek általában nem szántóból, hanem kaszálóból, legelőből állottak. A következő összeírásokban sem jegyezték fel a szántók nagyságát, de az állatok számát igen. Kevés vetése lehetett akkoriban a tenkei jobbágynak. Gabonaszükségletüket az alföldről szerezték be, de elsősorban Szalonta és Gyula környékéről.[15] És ha volt is némi vetése a tenkei jobbágynak — búza, árpa, de leginkább zab — sokszor alig tudta betakarítani a folytonos csatározások miatt. A 17. sz. második felében, 1674-ben, 1680-ban jegyezték fel, hogy csak karácsony körül tudták betakarítani a termést. Az ellenség elől a menekülő jobbágy könnyebben menekítette kicsiny vagyonát, ökreit, lovait, sertéseit... (valószínűleg juhait, kecskéit is; ezeket akkor még nem írták össze). Veszély esetén az állatokat gyorsan kihajtotta az erdőbe, ahova a török, de a rác se nagyon merészkedett. Feljegyezték, hogy több gazdának komoly állatállománya volt: Berke Jakabnak 8 ökre, több tíz sertése; Csák Jakabnak 6 ökör mellett volt 2 tehene, 30 disznója. Írásos emlékben maradt fenn, hogy a szomszédos Bélfenyéren olyan jobbágyok is voltak, akik száznál több sertést makkoltattak (Fodor F. — 1770). Szerepelnek ugyanakkor olyanok is, akiknek egyetlen jószáguk sem volt,

1602-ben Tenkén négy családnak, a szomszédos Bélfenyéren 9 családnak.[16] 1733-ban 18 család volt állattulajdonos, 7 családnak nem voltak állataik (napszámba járó zsellérek lehettek!). A 18 családnak volt 57 szarvasmarhája, 5 lova, juha, 145 sertése, kecskéje. 1828-ban 118 családnak az állatállománya: 202 szarvasmarha, 2 ló, 45 juh, 32 sertés (érthetetlenül kevés!, igaz hogy ez az összeírás csak a felnőtt állatokra terjedt ki), kecske; s közben 110 családnak nem volt egyetlen jószága sem.

A török kiszorítása után sem változott lényegesen a község, a vidék gazdasági állapota. Új irtások nem lévén a vetések az árterületre korlátozódtak, ezekről pedig akkoriban azt jegyezték fel, hogy homokosak. A földet még ekkor is kettős fordulóban használták, s nem nagy haszonnal. Hat ökör vontatta faekével szántottak; az elvetett egy köböl gabona két-három köböl termést hozott. Inkább őszi búzát vetettek, tavasszal pedig zabot.

A 18. sz. elején a tenkeiek 156 mérőnyi szántót használtak, s ennél sokkal több rétet. Ez utóbbi azt jelzi, hogy még mindig az állattenyésztés bizonyult fontosabbnak. Ekkoriban kezdett elterjedni a tengeritermesztés, ami után akkor még nem kellett adózni. Voltak családok, akik már nagyobb kiterjedésű szántón gazdálkodtak. A vagyonosabbak: az Illés, az Orbán, a Dési család. Illés Andrásnak pl. 1715-ben 42 pozsonyi mérős[17] szántója volt. Ő számított akkoriban a legvagyonosabbnak.

A tenkeiek vagyoni állapota elég differenciált. Nem úgy Bélfenyéren, ahol 1715-ben minden jobbágy 13 mérős szántót bírt, ami arra enged következtetni, hogy itt újramegülés történt, vagy a szántóföldeket újra felosztották, hiszen a váradi püspökség hozzájutva korábbi vagyonához, a katolikusok körében — lévén Bélfenyér katolikus település — rendezte a tulajdonjogot.

A püspökség visszaállítása után komoly változások történtek a gazdasági életben. Kötelezővé vált a hármas vetésforgó. 1720-ban általánosan használták Tenkén. (Nem így Erdélyben, ahol még 1846-ban is eléggé elterjedt a kettős forgó használata.)

1720 körül a tenkei magyarok kivonultak a faluból, mert nem akartak katolizálni, helyükbe a püspökség román pásztorokat telepített. Ezt követően a szántók nagysága mindössze 27 mérőnyire zsugorodott. Öt évvel korábban a tenkei magyarok 156 és félmérőnyit-köblöst fogtak eke alá.[18] Visszaesett az állattenyésztés is, az 5 évvel korábbi 63 kaszás rét helyett már csak 39-et találunk, s a 10 család közül csak 7-nek volt valamiféle állata (többségében lova). 1726-ban már 34 román család lakik Tenkén, akiknek 134 (!) kaszás rétjük van. Ezt a növekedést csakis a volt szántóföldek rétre való váltásával lehet magyarázni. Az állattenyésztés tehát túlsúlyba került. Már mindenik családnak volt legalább három szarvasmarhája, három sertése. Olyan családot is találni, akinek 12 szarvasmarhája volt, egy másik családban 10 szarvasmarha, 1 ló, 3 disznó.[19] De juhuk is lehetett, ahogy említettem ezeket akkor még nem írták össze. A román telepesek alig adóztak, mindössze az ötvenedet fizették, minden ötven állat után egyet.

A földesúr nem lehetett megelégedve, hiszen a termés mennyisége szerint/után fizette a jobbágy a tizedet. S akkoriban — az 1720-as években — a püspökség is igen szegény lehetett. Nem csoda hát, alig 10–12 év alatt a váradi püspökség megbékélt azzal a gondolattal, hogy a tenkeiek minden áron meg akarnak maradni reformátusoknak. A 30-as évek közepén ilyenformán újra az őslakosokat találjuk Tenke házaiban. A román családok miként hagyták el Tenkét, a reformátusok miként kerültek vissza, minderről nem maradt fent leírás. Mindenképpen a püspökség gazdasági érdekei érvényesültek. Tény marad, hogy az igen szűkszavú 1733-as összeírás Tenkén már 25 magyar családot jegyez fel, mint jobbágyokat, házzal rendelkező zselléreket, és 7 olyan családot, akiknek mindössze 2 tehenük volt. Nehezen kezdhették újra az életet a visszanyert (talán foglalt) faluban: a 25 családnak mindössze 23 igásfogata volt, holott az akkori gyakorlat szerint a szántáshoz családonként számítva 6 ökör szükségeltetett. Nem maradt nyoma, hogy az első években mennyi gabonájuk termett,

de azt már feljegyezték, hogy a tenkeieknek 145 sertésük van, s ezeket a közeli erdőkben makkoltatják. Elbujdosásuk időszakában a kanászkodásra, pásztorkodásra kényszerültek. Akkor szerzett tapasztalatukat, tudásukat kezdték kamatoztatni. Feljegyezték egyébként, hogy a tenkei erdőkben akár 600 sertést is felhizlalhattak makkon.[20]

Általában véve a 18. sz. közepére a jobbágyság sorsa annyira leromlott, hogy Mária Terézia szükségét látta rendezni a kialakult földesúri-jobbágy viszonyokat. Falunkban hasonló gond nem mutatkozott. Az 1770-es évi összeíráskor a faluközösség vénjei egyáltalán nem panaszkodtak.

Az összeíró bizottság 1770. október 7-én látogatott Tenkére; az írásos emlék szerint a kérdezettek elmondták: urbáriumuk nincsen, sőt „contractusuk" sem a földesúrral. Azt végzik, ami parancsoltatik ki gyalogszerrel, ki fogattal, amikor éppen kell. (Úgy látszik az uradalomnak, melynek egyik központja itt volt Tenkén, még nem voltak nagykiterjedésű szántói. A gazdálkodás inkább az erdőkitermelésre szorítkozott.) Adózni a következőképpen adóznak: „ád az egész hellység egy esztendő által öszveséggel 29 forintot és 30 kr.; adunk ismét öszveséggel konyhára valókban egy pulykát, 4 ludat, 2 ruczát, 40 tyukot, 500 tojást, egy bornyut vagy annak váltságában 6 fr., 5 teknyős békát, egy nyulat, egy malacot, egy báránt, készitünk ismét és beviszünk Váradra, mely hozzánk 3 mértföld, telkek után 40 öll tüzifát s ezeken felül mikor pálinkát főzhet valamellyik közülünk ád a pálinka főző üstyétől az uraságnak 7 máriásokat; ismét olykor holl 3 holl 4 zsák komlyót is szedvén bevisszük ingyen az Uraság serházához Szölösre mely midgyárt Váradon innen vagyon. Még ugyan vagyon itt a Keresnek folyó vizén 2 kövü malmunk, abból a szombati vám a Bélfenyéri plébánosé, fizetünk ismét azon malmoktul az Uraságnak 20 fr."

Bevallásuk szerint ezek voltak kötelezettségeik. Egyetlen szó nem esik a tizedről vagy kilencedről, a kiszabott robotról, stb.

Elmondják még, hogy szántóföldjeik 1/3-a jó minőségűek és megtermik a „tiszta búzát", szántani 6 vonó marhával lehet, és két nyomásban használják (két forgó!). Jó rétjeik vannak, kétszer kaszálnak (1 kaszás rét = kb. egy szekér széna; egy közepes erőben levő kaszás napi teljesítménye). A szénát a marhák felhizlalására használják, amiket aztán Várad piacán jó pénzért értékesítenek. Tűzi és épületfát ingyen találnak a közeli erdőben. Szőlőik nincsenek sem a határban, sem kertjeikben. Amikor megterem a makk, fizetség ellenében az Uraság engedélyezi a makkoltatást. Gyümölcsöseik kevesek. Kertjeikben viszont megteremnek a saját fogyasztásra szükséges zöldségfélék. Közelben nincs semmilyen gyár. (Vajon honnan ered a tenkei Huta megnevezés? Talán később létesülhetett a Felső-erdő alatt?) Szenet és meszet nem égetnek. A község szegényebbjei eljárnak szőlőt kapálni a Váradi hegyre. Ha kérik tőlük a tizedet, megadják; sőt a magtermésből a kilencedet is. A kenderből sem tizedet, sem kilencedet nem adnak, az egész falu mindössze 3 zsákot küld be az uraságnak. Ugyancsak ők mondják, hogy egész, fél, fertályos s nyolcados házhely szerint a „gazdák" között különbséget nem tesznek. Mindenkinek annyi szántója van, amennyit szerezni tudott. Van olyan család, amelyiknek 10–12 helyen is van szántója, 32–40–48 pozsonyi mérőt is elvethet; vagy olyan, ahova 10, 11 sőt 12 szekér szénát szállítanak haza, nem számítva a sarjút. A réteket néha árvíz éri, puszta háztelekjeik nincsenek. Befejezésként mondják: „Az eleink s magunk is az helységben állandóan laktunk, örökös jobbágyaknak mindazon által magunkat nem tarttyuk, hanem szabad menetelü embereknek, mivel ha szintén valaki el talált is ekkoráig közülünk máshová menni lakni, azért az Uraságtul nem háborgattatott."

Jegyezzük meg az aláírók nevét: Orbán György főbíró, Tusa Mihály második bíró és Köteles Ferenc, Deák János, Bereczky Mihály, Deák István esküdtek.

A 18. sz. derekán a tenkei „szabadmenetelű" jobbágyok meglehetősen jobban éltek, mint másfele, pl. Erdélyben, ahol

már ekkor elkezdődött nem egy régió elnéptelenedése. Itt az emberek valójában nem panaszkodnak, nincs is írott megállapodásuk, de azért teljesítik a kiszabott terhet. De ők sem járnak rosszul. A tizedet és a kilencedet nem mindig és nem mindenből számítják, komolyabb adóságaikat pénzre válthatják, az meg, amint mondják, a váradi piacon „beszerezhető". És az uraság konyhájára való kötelezettségük is teljesíthető, inkább ínyencségszámba menő: teknős, nyúl, lúd, ruca stb. No, meg komló a szöllösi püspöki sörfőzde számára. Ugye, alig harminc és egynéhány év telt el azóta, hogy a bujdosásból visszatértek (talán nem is annyira leszegényedve, mint ahogy hinnénk?) és újrakezdtek mindent. 1770-ben már 75 család lakja Tenkét, ebből egyetlen a nincstelen zsellér[21], 62 pedig vagyonosabb jobbágy, 12 házas zsellér, akiknek, mint tudjuk vagyoni állapotuk megközelítette az 1/8 sőt 1/4 jobbágyakét. (Ha az uradalmi jobbágytelek vagy „porció" 20–26 pozsonyi mérős vagy köblös volt, akkor annak 1/8-a vagy 1/4-e — esetünkben 5–6 köblös — beszerezhető volt a zsellér számára, különösen ott, ahol megengedték az irtást. Addig, amíg jött a Mária Terézia-féle szabályozás, az urbárium, ami egységesen 26 köblösben állapította meg a jobbágytelek nagyságát. Az urbárium szabta kötelezettségek a földesúr javát szolgálták. A tenkeieket ez a helyzet érzékenyen érintette, ők nem tartották magukat földhöz kötött jobbágyoknak. Így az 1772-es urbárium visszaminősítette őket, amibe soha nem egyeztek bele. Volt azonban olyan püspök, amelyik nem hajtotta be az összes kötelezettséget, pláne a robotot. Megelégedett a püspökség belsőségeinek, nagy kertjeinek megmunkálásával.)

Az 1733 évi 25 családdal szemben a nagy demográfiai szaporulat nem természetes úton történt, hanem komoly arányú beköltözések révén. Úgy gondoljuk, hogy a püspökség már ekkor felszabadította a fairtást. Mint ahogy egy átutazó említi, szinte özönlött ide a nép, elsősorban a helvét vallásúak. Sok új család tűnik fel az 1770-es összeírásokban, egyesek, mint pl. Köteles Fe-

renc családja, 48 köblös földet művelt, ami azt jelenti, hogy már jónéhány éve itt lehetett; vagy azt, hogy a családban szép számban volt a férfi erő, aminek igen nagy keletje volt az erdők irtásában. Mert 1770-ben a tenkeiek már 450 köblös földet műveltek a határban, s a belső telkek sem voltak 70 köblös alatt. Tehát 520 köblös szántójuk volt a 158 köblössel szemben, mint amennyit 1733-ban szántottak. A különbség több mint 360 köblös, ezt pedig csak az erdőből tudták kiszorítani, még akkor is, ha a Körös árterében bekövetkezett kisebb szabályozások révén újabb területeket tudtak kivonni a víz hatalmából. Ez utóbbiak — úgy gondoljuk — inkább rétnek szolgáltak, a magasabb helyeken pedig szántónak.

Honnan jöttek az új családok? Elsősorban a felső-völgyi magyar falvakból, ahol a demográfiai szaporulatnak már nehezen jutott termőföld, szántóföld (lásd a köröstárkányi vagy a magyarremetei szántóföldek felaprózódását) és az etnikai nyomás is egyre erősödött. De jöttek az alföldről is, ahol már nem volt irtani való erdő, a lápokat, mocsarakat még nem tudták levezetni, hogy termőföldet nyerjenek. Az 1770-es conscriptio-ban 8 olyan család szerepel, amelyik nem a völgyből származik, 3 neve pedig a szalontai hajdúk névsorában található.[22]

Mint már említettük, kinek-kinek annyi földje volt, amennyit ki tudott hasítani az erdőből és amennyire az urasággal (uradalommal) megegyezett. A vallomástevők mondották, hogy egy-egy gazdának 10–12 helyen is volt földje, Tenke határának különböző részein. És hogy egy családban hány fejszétfogó férfi volt, arra következtetni a birtokolt földterületekből lehet. A 62 jobbágycsaládnak kétésfél köblöstől 48 köblösig terjedő a szántója. Tehát nem egyforma a földszerzési törekvés, már vannak vagyonosabb családok, vannak olyanok is, akik kevés irtást mondhatnak magukénak. Tény marad, hogy a tenkei ember földszeretete itt nyilvánul meg először. A helybeliek többsége, nem hagyja veszni a gyarapodásra kínálkozó alkalmat.

Az 1770-es évi összeírásból az is kitűnik, hogy az ún. telekegységet nem szabályozták, mindenkinek annyi szántója volt, amennyit „fogott", amennyit kiirtott (hasított) magának az erdőből, természetesen az uradalom beleegyezésével. Ez időtájt az országban egy telekegység (egész telek) 12 köblös körül mozgott; a falu lakói 11,5%-nak telekegysége nagyobb volt az országos átlagnál, ezeknek a kezén volt a termőföld 36%-a; fél- vagy egész telekegység nagyságú szántója volt a jobbágyok 33,5%-nak és az ő kezükben volt a termőföld 40%-a. A gazdáknak több mint fele (54,4%-a) amolyan törpebirtokosnak számított a föld alig 23,7%-át birtokolván.

Ez a vagyoni megoszlás sok évtizeden át évszázadokba hajolva fentmaradt, az 1991-es évi földosztás-visszaszolgáltatáskor is fellelhető.

Már akkor voltak olyan családok, egész nemzetségek, akiknél a termőföld iránti érdeklődés, a megszerzési törekvés erőteljesebben megmutatkozott. Legélelmesebbeknek a Köteles nemzetség családjai bizonyultak, az ő kezükön volt a legtöbb szántóföld.[23] De szépen gyarapodtak az Illyés, Kovács, Orbán, Deák, sőt az akkor még egyetlen Berke család termőföldjei. Voltak persze olyan családok, akik alig 2–3 köblös földet birtokoltak.

Az 1770. évi összeírásokból kiderül, hogy 7–8 családnak nem volt belsősége a községben, de 10–12 köblös földet műveltek, elég vagyonosak voltak. Őket tekinthetjük az első tanyasi népeknek, házukat, gazdasági udvarukat a bélfenyéri út közelébe eső magasabb helyeken levő földterületükön alakították ki.[24] Ez a helyzetismeret arról árulkodik, hogy eleinte a tenkeiek nem a teraszokon lévő erdőkből hasították ki szántóikat, hanem az ártérből, ahol nemcsak kaszálóik, hanem a partosabb, magasabb helyeken szántóik is meghúzódtak.

Mindent összevetve: 1770 körül még elég szabados világot élhettek őseink, annyi szántójuk volt, amennyit ki tudtak irtani, sőt kaszálójuk is volt az irtásokban. Az állattenyésztés jól jövedel-

mezett. A nyilatkozó falubeli előjárók ugyan az állatok létszámát nem említik, de 107 kaszás rétről beszélnek (az legalább száz szekér széna). A zselléreknek is volt kaszálható rétjük, tehát ők az állattenyésztésből éltek. S az állattenyésztés jól jövedelmezett, az uradalom nem követelt nehéz terheket. Érdeke is volt újra benépesíteni ezt a minden haszonnal s talán bőséggel megáldott földet, mert akkor még az uraság sem volt bőségében a javaknak.

S jött az 1772-es évi urbárium, amely véglegesen rendezte a jobbágyság gazdasági viszonyait a földesúrral, ami az utóbbinak javát szolgálta. Az urbárium egyforma rendezési keretbe szorított mindenkit, ez a szorgalmas, sőt élelmes és felfele törni vágyó tenkeieknek nem kedvezett. Ugye, megszabták a jobbágyok kötelezettségeit; ugyanakkor lehetetlenné tették a vagyonosodást. Nem értékelték a megmutatkozó szorgalmat, a gazdálkodói hajlamot. Az urbárium elsősorban a belső telkek nagyságát szabta meg, ami 2 pozsonyi mérős (valami két köblös) lehetett. Ha ez nagyobb vagy kisebb volt, azt a külső telekből vonták le, vagy pótolták ki.[25] A külsőségben egy telekhez 26 hold szántó (a hold kettő pozsonyi mérős nagyságú) és 12 kaszás rét tartozott (1 kaszás rét kb. egy szekér széna, egyszeri kaszálással). A rétek nagy többségét egy évben csak egyszer kaszálták. Az irtásokat meghagyták a jobbágynak: az uraság nem veheti el, és nem számíthatja a szántóhoz csak a régi irtásokat, amelyeket előzőleg már beszámoltak a házhely utáni földekhez. A jobbágytelkek nagyságának szabályozása folytán most már csak 29 családot „számolnak" jobbágytelken a két évvel azelőtti 62 család helyett, ami kedvezőnek tűnik.[26] Első ránézésre, mert kevesebben adóznak, és kevesebben tartoznak robottal. Viszont a kötelező szolgáltatások elég soknak tűnnek figyelembe véve a két évvel korábbi viszonyokat. A robot hetente 1 nap, jószággal, két marhával; szántáskor 4 marhával; marha nélkül 2 napot szolgál az egésztelkes jobbágy.[27] (Az egész telek 26 hold, a robotot az egész telek után számolják.) A házas zsellérek évi 18, a házatlanok évi 12 napszámot teljesíte-

nek. A belső telekért mind a jobbágy, mind a házas zsellér évi 1 aranyforinttal fizetett. 30 jobbágy közösen évente 1 borjúval tartozott az uradalomnak, amit meg lehetett váltani 1 Ft. 30 krajcárral. Tartozott még minden egész porta a következőkkel: „2 csirke, 2 kappany, 12 tojás, 1 icce kifőzött vajjal"; akinek volt pálinkafőző üstje 2 forintot fizetett a földbirtokosnak. Kilenceddel tartoztak minden terményből, a kerti veteményesen kívül. (A kilenced ment az egyháznak, a tized a világi uraságnak. Tenke esetében az egyházi és a világi uraság egyazon személy volt, tehát mind a két járulék egy helyre ment.)

A legelőn tilalmas területet jelöltek ki a vonómarhák számára, ahova más jószág: tehén, borjú, tulok, ló stb. nem legelhetett. Csak az igásökörre nem vonatkozott a tiltás. Az erdőben továbbra is szabad „faizása" van a jobbágynak, a makkoltatásért kevesebbet fizettek, mint azok, akik más községekből hajtották ide disznajaikat.

A szabályozás következtében csaknem négyszeresére — 46 a 12 helyett — nőtt a zsellérek száma, s így csökkent a robot mennyisége, de ezzel vajmi keveset törődött az uradalom, mert még igen kevés volt a megmunkálható szántója, megelégedvén a kilenceddel. Valószínűleg, hogy csak a már említett nagy kertek, belsőségek kerültek megművelésre a robotból. A fennmaradt robotot néha a falun kívül (pl. Szöllösön, Kisürögdön, stb.) kellett ledolgozza a jobbágy, de olyankor az uradalom tisztje az utat is beleszámolta.

Megfigyelhető, hogy számos jobbágy zsellérsorba jutott, mindazok, akiknek csak 3 vagy annál kevesebb mérős szántójuk volt, s csak másfél mérős beltelekkel rendelkeztek. Többen voltak olyan jobbágysorban levő gazdák, akik elég sokat veszítettek a szántókból, a földnélküli zsellérek viszont most sem jutottak földhöz, csupán egyik-másik kapott kevés rétet.

Az urbárium bevezetésekor a legszegényebbek élete valamicskével könnyebb lett, mivel levették a vállukról a jobbágyi terhek nagyobb részét. A törekvőbb, szorgalmasabb családok szá-

mára viszont „befagyasztották" a gazdasági fejlődést, leállították a vagyonszerzést. Mivel a telek felső határát 26 holdra szabták, Tenkén csak egy gazda — Köteles Ferenc — találtatott egésztelkes jobbágynak.

A telekrendezés leállította a nagy bevándorlási hullámot is.

1778-ban újra összeírták falunk népét és vagyonát (akárcsak a bélfenyérieket is). Hogy mit találtak? A 18. sz. elejéhez, közepéhez viszonyítva: rosszabb, szegényebb állapotot. A jobbágyok száma csökkent ugyan, nőtt viszont az összlakosságé; Tenkén úgy ötszörösére, hatszorosára emelkedett (!), miközben az életteret kitevő szántó, rét, irtás, stb. területe alig háromszorosára gyarapodott. 1778-ban Tenkén a 29 jobbágy, 42 zsellér és 1 házatlan zsellér családban még 19 nagykorú testvér és fiú élt.[28] Ők az apjuk telkén dolgoztak, nem kaptak új jobbágytelket. A jobbágy kezén levő föld terjedelme nemhogy nem nőtt, hanem 38 köblössel csökkent, ami az eltávozott családoké lehetett, mely területet az uradalom már nem osztotta ki, hanem saját kezelésébe vette. Ilyen helyzetben az új családoknak nem volt mire számítaniuk, a régebbiek pedig túlszaporulattal küszködtek.

Az állatállomány sem növekedett látványosan, a 29 jobbágycsaládnak mindössze 52 ökre volt, tehát még egy pár ökör sem jutott egy gazdaságra, holott szántáskor legkevesebb 4 ökröt kellett befogni, az urasági kötelező roboton hasonlóképpen. Hogyan dolgozták meg a 425 köblös szántójukat akár 2 fordulóban is, nehéz elképzelni. Valószínűleg kalákával segítettek egymáson. És ha még azt is figyelembe vesszük, hogy alig 90 szarvasmarha trágyájával 400 köblös szántót kellett feljavítaniuk, akkor nem csodálkozhatunk az alacsony szintű terméseredményeken, az irtással nyert földek terméshozama ugyanis legyengült. Voltak évek, amikor a Körös árja meghordta iszappal a tenkeiek és bélfenyériek földjét, de ez ugye alkalomszerűen történt.

Följegyezték még, hogy alig 5 lovuk volt, a sertések száma pedig nyolcszor volt kevesebb, mint a század elején. Nemhiába!

A makkoltatásra alkalmas erdőket valósággal letarolták, s amikor az uradalom észhezkapott, már késő volt. Takarmánytermelésről a szénatermesztésen kívül szó sem lehetett, hiszen egy szénára szoruló állatra mindössze 1,8 kaszálós rét jutott Tenkén.[29] A termőföld és rét szűke, valamint a gazdag gyermekáldás állandó küzdelmet követelt a kenyér előteremtésére. Lehet, hogy ez az állandó küzdelem véste bele a tenkei magyarság lelkébe a földimádatot, a vagyon iránti sóvárgást, ez vértezte fel őket a küzdelemre és állhatatos kitartásra.

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás előtt, utoljára 1828-ban írták össze Tenke (ugyanakkor Bélfenyér) népét. A 19. sz. első negyedének végéig hatalmasan szaporodott községünk lakossága. Az összeíráskor Tenkét kb. 1350–1400 személy lakta. Rögtön szembetűnik azonban, hogy a termőterület nem gyarapodott e szaporodással arányosan. Ekkoriban Tenkén 77 jobbágy- és 157 zsellércsalád élt. Nagyot ugrott a zsellérek száma. A demográfiai szaporulat következtében egyre apróbbak lettek a jobbágytelkek, annyira, hogy már nem is volt egésztelkes gazda községünkben. Volt tehát elegendő munkaerő az egyre kisebb szántók megművelésére. Lehetett tehát eredményesebb, jobb minőségi munkát végezni. A termés mennyiségét csakis így lehetett növelni. De még így is akadt fölösleges munkaerő, ezek a váradi szőlőhegyen vagy az uradalom egyre nagyobb belsőségesein kaptak munkát. Mert ezt is feljegyezték.

De lássuk a telkek megoszlását nagyságuk szerint. Említettem, egésztelkes gazda ekkor már nem volt Tenkén. A jobbágyok nagyobb része negyed- és nyolcadtelken gazdálkodott; volt egy 5/8-os jobbágygazda, egy 3/8-os telkes, 24 jobbágygazda 1/4 telken, 54 pedig 1/8-os telken. Utóbbiak voltak a legtöbben. Mindez a birtokok komoly felaprózódására vall. A 77 jobbágycsalád összesen 348 hold földön gazdálkodott, ami Tenkén 13 3/8-os egészteleknek számított. 1828-ban akárcsak 1772-ben egy egész telket 26 holdban határoztak meg, de annak kiterjedése már nem

egyezett az 1772-ben megállapított teleknagysággal. Éspedig azért, mert 1828-ban egy hold már csak 1 1/3-ad mérős volt, s nem kétmérős, mint 1772-ben. Így tehát egy 52 mérős telek helyett csak 34 mérős egésztelket kaphatott volna egy gazda; de ezt nem kaphatta egyik tenkei jobbágy sem, mert az akkoriban legvagyonosabb gazda is, Jenei Péter, csupán 21 2/3 mérős földet művelt.[30] Ha a lakosság számához arányítjuk a szántó kiterjedését, megállapíthatjuk hogy egy ember eltartásához 0,27 hold jutott, miközben 1772-ben csaknem egy félhold föld (0,46). Ennyi nép eltartását csakis a nagyobb terméseredmények elérésével biztosíthatták. Újra bevezették a hármas vetésforgót, amit több mint száz éve elhagytak (akkor volt föld bőviben!). A tenkieknek a búza maradt a legfőbb növényük, ezt követte a zab (lovuk pedig alig volt). Árpát nem vetettek, de sok pohánkát termeltek, ami már a szegénységnek a jele, akárcsak a kecske megjelenése. Több zsellércsalád kecskét tart, ami szintén a szegénységre utal.

A terméseredmények száz év alatt semmit sem javultak, a demográfiai szaporulat következtében 1828-ban már csak 90 kg. szemestermés jutott egy családra (egybevéve jobbágy és zsellércsaládokat), holott 1715-ben, amikor még Tenkén nem is volt zsellér[31], egy családra 762 kg. jutott. Ez magyarázza a zsellérek számának növekedését, mert ha csak a jobbágycsaládokat számoljuk, akiknek valóban a kezén volt a föld, akkor egy-egy jobbágycsaládra összesen 254 kg. szem jutott, amiből búza 104 kg. volt.

S miből élt meg a több mint 180 zsellércsalád? Vagy úgy is feltehetjük a kérdést, hogy pl. egy hattagú jobbágycsaládban az egy mázsa búza mire volt elegendő? Azt beosztani nemigen lehetett! Tudott viszont, hogy a tenkei nép elég régen az alföld terményeire szorult, csakhogy nem tűnik ki az összeírásokból, hogy cserében mit vittek? Pénzt? Talán hízott marhát, makkon tartott sertést? Talán fát? Ez utóbbi sincs kizárva, különösen addig, amíg szabad volt a fakitermelés. De a derék tenkei magyarok nem res-

telltek napszámra járni, negyven kilométer távolságra is, az uradalom szőlőjébe; a Belényes-környéki fakitermelésekre.

A 19. sz. első harmadában aztán megjelentek az „iparosok", a kádárok és a favilla-gereblyekészítők. Egy zsellér-kovács létezéséről is tudunk a 18. sz. közepén. (Talán cigány-kovács lehetett?) 1839-ben pedig azt írják Tenke, s a közeli Bélfenyér népéről, hogy „kiváló kerekeket és más faeszközöket gyártanak házilag".[32] Ahogy említettük más faeszközöket is készítettek a két faluban: favillát, gereblyét, létrát, hordót, bölcsőket, padokat és egyszerű széket, ruhaneműeknek, gabonának, lisztnek tároló ládákat stb. Mind a két faluból, de legtöbben Tenkéről, gyakorta megjelentek nemcsak Szalonta és Várad piacain, hanem Belényesen, Csékén, Bélben stb. A sokszor napokig odalevő szekereken a kerék vagy favilla gyártó zsellér búzával, árpával és egyéb gabonafélével tért haza.

Az is nagy segítségére lehetett a föld szűkében szenvedő népnek, hogy a conscriptorok nem vettek számba minden terményt: pl. a törökbúzát, a burgonyát, az árpakását, cirkot stb. A kukoricát már több mint száz éve ismerték a vidéken és legtöbb beltelken „törökbúzát" termesztettek. A málé nem egy aszályos vagy árvizes évben kisegítette a gyermekszaporulattal megáldott tenkeieket. A tényleges szaporulat 1778–1828 között Tenkén még 3,6%, 1928 után viszont 1,3%-ra csökkent. Ez is a termőföld szűkös voltára utal.

A telkek tovább osztódtak, a régi nemzetségek fiaiból is egyre többet találunk zsellérsorban. Az ősi nagy nemzetségek viszont elég szépen tartották magukat gazdasági szempontból a rossz körülmények között is. Ritka az a nemzetség, vagy ősi jobbágycsalád, amelyik kiengedte volna kezéből a földet; éppen ezért igen kevés, évtizedeken keresztül egyetlen beköltözött család sem tudott földhöz jutni. (Hol vannak már azok az idők? Manapság a tenkei magyarság egyre-másra túlad az ősök által oly féltve őrzött termőföldön. Jogos tehát a kérdés: mi lesz veled tenkei magyarság?)

Még a jobbágyfelszabadítás előtt történhetett valami, ami a jobbágyok sorsát egyengette. Mi több, 1839-ben már örökös árendában lévő szabadmenetelűeknek vallották magukat. Fényes Elek pedig 1847-ben azt jegyzi fel a bélfenyéri népről, hogy vagyonos. Tehát az uradalom valamiféle reformon gondolkozott (még a forradalom előtt).

A jobbágyfelszabadítást követő években, 1851-ben írták összse újra Tenke lakosságát, termőföld és rétre osztott határát. Feltűnő a nép számának rohamos növekedése, ami azt jelenti, hogy Tenke még mindig vonzó a környék lakóinak számára. Az új telkek letiltása, vagy általában a telkek számának merevítése, sőt csökkenése, ahogy már említettem, az 1772-es évi urbárium bevezetése után történt. Mivel az uraság akkor a további irtásokat nem engedélyezte, ezzel tulajdonképpen meggátolta a falú további fejlődését, terjeszkedését. A jobbágyfelszabadítás hozott valami enyhítést, aminek következtében pár év alatt Tenke lakossága valósággal felduzzadt. És újra az erdő kárára, mert a beköltözött családok az irtásokban találták meg szántójukat, mert máshol már nem volt. De ez az út sem volt járható a végtelenségig, hiszen az erdő nem közbirtok volt, hanem uradalmi birtok. (Megjegyzendő, hogy Tenke 1876-ban már járási székhely, s 29 község tartozott hozzá: Rippa vagy Körösmart, Mocsár, Bélfenyér, Kocsoba, Feketegyőrös, Kisháza, Karaszó, Petegd, Gyanta, Széplak, Kápolna, Feketebátor, Tóth, Tulka, Homorog, Jánosda, Görbed, Kávásd, Tenkehosszúaszó, Vasand, Gyepes, Rózsafalva vagy Fonó, Sályi, Székelytelek, Váradles, Pósa, Nagyürögd, Kisürögd.)

A megmaradásnak, boldogulásnak két jellegzetes „iránya" mutatkozott meg:

1. Az adott földön több és jobb minőségű terményt kellett megtermelni. S ehhez elengedhetetlen volt a termőföldek feljavítása, folyamatos trágyázása. Felismerték a szarvasmarhatartás fontosságát. 1869-ben mindenik tenkei családban már legalább egy pár szarvasmarhát, s átlagban két

sertést találni. Lovuk még most is alig volt, de szarvasmarháikat, különösen a nagy fehér ökreiket messze piacokon ismerték. Amint említettem Tenkén 1828-ban 347 hold szántót 29 pár ökörrel szántottak-műveltek, 1890–1895 tájékán már 255 igásfogatuk volt az 1946 kataszteri hold szántóhoz. Amíg 1828-ban egy fogatra 12 hold, 1895-ben csak 7 hold megmunkálása jutott.[33] Ami szintén fontos, 1895-ben a tenkeieknek szép számban voltak legelőállataik (földjük trágyázása szempontjából sem megvetendő), 1340 kataszteri hold réten és legelőn 1420 darab legelő szarvasmarhájuk volt. Volt olyan gazda, akinek 20–25 szarvasmarhája — ökör, tehén, tinó, üsző, borjú — járt ki a legelőre vagy az ártéri tanyakörüli rétre, kaszálóra. Megjegyzem, hogy a mai csordában alig 200 jószágot találunk.

2. Másik, talán járhatóbb út, az iparosodás útja. A 19. sz. közepén, különösen a jobbágyfelszabadulás után komoly méreteket ölt, annyira, hogy a '70-es években a csizmadiák, szűrszabók, kerékgyártók, asztalosok, hentesek, molnárok, gyékényfonók, kalaposok stb. egyesületbe tömörültek, s 1875 körül székházat is, amolyan gyülekező helyet bérelnek a református fiúiskola egyik termében. Jellemző, hogy a vagyonosabb családok túlszaporulata állott be inasnak, majd segédnek, a szegényebbje inkább gyári munkásnak, vagy legtöbbször segédmunkásnak szegődött. Mellettük maradtak jócskán olyanok, akik az uradalom váradi szőlőjébe jártak kapálni, vagy az uradalom tenkei földjein napszámoskodtak. A nyitás módozatának tekinthetjük azt is, hogy családok bolgárkertésznek csaptak fel, különösen azok, akiknek a Körös mellett húzódott a földjük. A bélfenyéri kertészeken — akárcsak most — túltenni nem tudtak, ők még a dinnyetermesztésben is jeleskedtek. Mivel a nyersanyagnak felhasznált fa egyre drágult, a püspökségnek sem állt érdekében további vágások folyta-

tása, ilyenformán megcsappant a kerékgyártók, favilla-, gereblye- és hordókészítők száma. De egyre több csizmadia, cipész, eleinte szűrszabó dolgozott. Utóbbiakat lassan kiszorították a németszabók. A mesteremberek rendelésre is dolgoztak, de főleg a hétfői vásárban (akkor is hétfőn volt a vásár!) értékesítették portékájukat. A Fő utca, a Nagyváradi út (ma Republicii) vonalán volt a helye a gabona, a zöldséges és a kirakodós vásárnak. A gabonapiac mindjárt elölről — onnan, ahol most a román templom van — „indult" lefele egészen a régi iskola épületéig; a volt gyógyszertártól az utca beszűküléséig, csaknem az Ipartestület épületéig a kirakodó és zöldségpiac húzódott. Ezen a részen, no meg a Fogadó utcában (ma Someşului) sorjáztak az üzletek. Tenkének volt két falerakata, tímár és bőrkészítő műhelye (a Körös utcában), gabonakereskedése, egy nyomdája (később egy másik). Persze kocsma is, fogadó is! Már 1875-ben 5 kocsma és 3 vendéglő működött. S volt egy gyógyszertára (1874-ben létesült, az egész megyében akkor mindössze 16 gyógyszertár volt. Feljegyezték azt is, hogy 1875-ben Tenkén két orvos is működött; az egész megyében volt 38 orvos). A piactér külső oldalán akkor még ott folydogált egy elég mély patak, ami az erdőből ereszkedett alá, s ahol a 20. sz. elején még vadkacsát is lehetett lőni télnek idején. Az állatvásár, a ló, sertés és marhapiac a volt kollektíva gyümölcsösének helyén, a Holt-Körös bal partján terült el. A régi Körösön, a későbbi Holt-Körösön híd állott, ott, ahol ma is. A híd túlsó, jobb oldali részén az 1770-es évekből fennmaradt fogadó állt. A pincével rendelkező, komoly építmény — két vendégszobával, istállóval — az uradalom tulajdonát képezte; de kezelni mindig bérlők kezelték.

*

A második világháborút követően lassan szabályos kerékvágásba terelődött az élet. A visszavonuló magyar hadsereg nagyon kevés ellenállást fejtett ki, Tenkét mégis megviselték a háború történései. Több ház leégett, akárcsak a Fogadó utcai (ma Someşului) vendéglő, amit egy szovjet katona gyújtott fel, mondván, „itt a burzsujok mulatnak". Több gyilkosság is történt, nem sok hiányzott, hogy hamis rágalom következtében tömeggyilkosságra kerüljön sor. Egy Kárpátokon túlról ide telepedett ember azt állította a bevonuló szovjet előőrs vezére előtt, hogy a Nagy utcán (Fürdő utca, ma A. Iancu) partizánok bújtak meg, s fegyvereket rejtegetnek. Mondanom sem kell, hogy ezt az utcát 95%-ban magyarok lakták. És kiadták a parancsot! Fegyveres szovjet katonák házról házra járva az utcára terelték az otthon talált férfiakat, közöttük egy 16 éves fiút is (a mai református egyház főgondnoka), amolyan 40–50 személyt, de fegyvert sehol sem találtak. Vitték őket kivégezni a falu felső végére, a fürdőn túlra. Az összeszedett férfiak között voltak katonaviseltek is, akik az első világháborúban orosz foglyok voltak, köztük Király Lajos bácsi, aki úgy, ahogy tudta, próbálta magyarázni, hogy itt nincsenek partizánok, és az a kevés magyar katona, amelyik felvette velük a harcot a Körös füzesében, azok már régen elmenekültek Szalonta felé. Ekkor jutott eszébe Lajos bácsinak az orosz fogságban megtanult *Internacionálé*, s két sorstársával elkezdték dúdolni a dallamát. Közben megérkezett a főhadoszlop, akinek a parancsnoka megkérdezte, mi van ennyi emberrel az úton? És mikor meghallotta Lajos bácsi és néhány társa dudorászását, rögtön továriso k lettek, és az egész összeszedett tenkei férfit Bélfenyérre irányította mondván, hogy ott biztonságban lesznek, amíg elvonul a front, ott volt ugyanis a hadtestparancsnokság. A férfiak ott töltötték az éjszakát, enni is kaptak, s majd másnap szivárogtak haza, ki hogy tudott, réten, kukoricáson keresztül. Otthon pe-

dig már siratták őket, már a legrosszabbra gondoltak. Aki pedig bevádolta őket, elnyerte büntetését, az oroszok lelőtték. Így menekült meg Tenke egy tömegmészárlástól. Az átvonulással persze voltak túlkapások, nőket erőszakoltak meg; egy anyát és a lányát megölték, és rájuk gyújtották a házat.

A Körösön a betonhidat felrobbantották, helyébe hamar elkészült egy fahíd, ami csaknem tíz évig szolgálta a forgalmat.

Közben megindult a javak termelése, igaz nehezen, különösen a mezőgazdaságban, jóakaró emberek ugyanis két csordát is elhajtottak a tenkeiek legelőjéről, kb. 600 szarvasmarhát.

Az új hatalom emberei elég hamar hozzáláttak az új társadalom bevezetéséhez: termelőszövetkezetbe tömörítették a cipészeket, megtiltották a hentes- és mészáros üzletek működését. Kezdetét vette a feketézés, ami nem kis veszéllyel járt. Megalakították a fogyasztási szövetkezetet, ami az általános szegénységben „pontra" árusította a fontosabb cikkeket: cipőt, ruhát, méterárut stb. Mivel cukrot kapni nem lehetett csak a feketézőknél borsos áron, a lakosság cukorrépából házilag készített valamiféle barnás édesítőszert.

1952-ben a legelőn, rögtön a Szalonta felé vezető út mentén elkezdődött a disznóólak építése (hasított deszkabordák közé vert földből, szalmával fedett tetővel, téglával kirakott aklokkal). Hamarosan felépült a malom (később takarmánygyárrá fejlődött), a vágóhíd. Alig pár év alatt a település nyugati oldalán komoly állami gazdaság fejlődött ki, kb. 170 alkalmazottja volt.

Az '50-es évek közepén megalakult az első, majd a második társas földszövetkezet, ami már előrevetítette a kolhoz típusú gazdaság bevezetését. És ez meg is történt: 1958 őszén csaknem 60 család — néhány tíz hektár földdel — a kollektívába tömörült. Erőszakos nyomásra felgyorsult a kolhozosítás. Mivel a föld nagyobb része a magyarság kezén volt, őket érintette a „bomlás", a fiatal generáció jobb megélhetést keresve egyre-másra hagyta el a tenkei ősi fészket. Nagyváradon, Nagyszalontán, kevesebben Aradon kerestek megélhetést.

A füzesek nyárfáiból és vályogból — a cigányok vetették — istállókat építettek, a kollektívába kényszerített magyar családok ide hozták lovaikat (de be kellett szolgáltatniuk a szekereket, s a gazdasági eszközöket is). Ezekben az istállókban helyezték el a felvásárolt teheneket, borjakat. Téglából és előregyártott elemekből felépítették a magtárat, a kocafiaztatót, kisebb hizlaldát. A község bikaistállójában pedig néhány műhelyt rendeztek be. Az Ókörös mentén pedig kezdetleges csirkeneveldét építettek.

Eleinte, az emberek szorgalmának tulajdoníthatóan a gazdasági eredmények elég jók voltak, s az osztalék sem maradt el. A '70-es években jól működött a 20 hektáros kertészet, amiből 10 hektáron fóliaházakban termesztették a paradicsomot (külföldre is exportáltak belőle), a paprikát, a kékparadicsomot. A jó minőségű palántákat egy kicsiny melegházban nevelték a Körös innenső részén, ahol ma a traktorállomás van.

A javadalmazás minden évben csökkent, a jövedelmet lefölözte az állam. Nagyon sok tenkei amúgy se tudott belenyugodni, hogy a saját földjükön szinte a semmiért dolgoznak, ilyenformán más megélhetés után néztek. Bekövetkezett az újabb, arányában sokkal nagyobb elvándorlási hullám. 10–15 év alatt megtörtént a nagy etnikai-csere. A magyarság száma rohamosan csökkent.

Ahogy a gazdaságban csökkent a magyar elem, úgy cserélődött ki a vezetőség etnikuma is: elnök, brigádosok, csoport és műhelyvezetők stb. már nem a magyarok közül kerültek ki, hanem abból a fiatal munkaerő-gárdából, akik a környező román falvakból költöztek be Tenkére. Fonóról, Vasandról, Olcsáról, Gyepesről, Rippáról stb., ahonnan szintén a kollektivizálás zavarta el őket. Mivel Tenkén a jobb termőföld, s a nagyobb állóalap több hasznot hozott, itt látták biztosítottnak megélhetésüket. Házat vettek, az elvándorló magyarok házait, sőt egy új utca is nyílt több tíz család számára. (A Tulea Şerban utca, vagy ahogy általánosan ismerjük, a Fonóiak utcája.).

A beköltözött román lakosság is hamarosan tapasztalhatta az egyre apadó jövedelmet, s megérezték azt is, hogy öregségükre a kollektíva juttatta nyugdíjból megélni nem lehet, így ahova tudtak, ahova lehetett, állami állásokat igyekeztek elfoglalni: beálltak sertésgondozónak, segédmunkásnak az állami gazdaságba, zsákolónak, rakodónak, munkásnak a takarmány gyárba, az útépítő vállalathoz, a fadepóhoz... S még ki tudja hova! Az élelmesebbje — kenőpénz lefizetésével — portás, éjjeliőr, kereskedő, tisztviselő lett. A fontos az volt, hogy állami alkalmazásba kerüljenek. Számunkra elég szomorú fordulattal történtek ezek a dolgok: ahonnan egy magyar elment, a helyébe szinte kizárólagosan román ajkú munkás, segédmunkás, tisztviselő került. A magyar lakosság elvándorlási folyamatát ezek a konkrét helyzetek még inkább felerősítették.

*

A tenkei mezőgazdaság mai helyzete a magyarság szempontjából jónak semmiképpen sem mondható. Őseink földszeretete, ragaszkodása minden talpalatnyi megszerzett földhöz, már a múlté. A 18/1991-es törvény bevezetésekor a tenkei 1365 hektár össztermőföldből 1092 hektárt a magyar etnikumú családok kaptak vissza. Jogosan, mert negyven évvel korábban tőlük orozták el.

Mennyi föld van még magyar kézen? Nehéz lenne megmondani. Annyi bizonyos, alig van olyan hónap, hogy a fajtánkbeliek ne adnának el földet, s ne készülne a közjegyző előtt irat arról, hogy a tulajdonjog az új tulajdonos nevére kerül. Különösen 2002. őszén volt nagy a földeladás, három olasz cég egymásra ráígérve vásárolták fel a termőföldet, először Tenkegörbeden, Feketegyőrösön, majd Tenkén.

Amit tényként konstatálhatunk: a magyar földművesek kiöregedtek; azok a fiatalok és középkorúak akik még a faluban éltek, jobb megélhetés reményében az anyaországba távoztak, majd közülük többen Spanyolországban, Portugáliában telepedtek le.

Mi lesz veled tenkei magyar föld, mi lesz veled tenkei magyarság?

Hibát követtünk el, hogy beleegyeztünk abba, hogy a 18/1991-es törvényt Tenkén úgy alkalmazzák, hogy az egykori gazda, nem a saját „barázdájába" megy vissza, hanem oda, ahova kimérték neki. Így kerültek le jónéhányan a dombról a Körös-menti földekre, és fordítva, a „jó földből" fel a teraszra. A megalakult társas ürügyén így lett kimérve azok földje, akik már nem Tenkén élnek. Ma sem lehet tudni, milyen szerepe volt akkoriban az egész ügyben az RMDSZ-nek (miért egyezett bele e fonákságba, egyetlen környező faluban sem jártak el hasonlóképpen), vagy miért vállalta fel az egyház az ún. „társas" fölötti bábáskodást, hogy néhány év múlva visszavonja azt? Végül azok az emberek jártak a legrosszabbul, akiknek a földjük az említett „társasban" volt.

A történelem, talán ezekre a kérdésekre, kételyekre is választ fog adni.

DEMOGRÁFIAI ADATOK

Valamennyi létező dokumentum, írás, okmány azt állítja, hogy az első betelepülők itt Tenkén, az őseink voltak, egyesek szerint a Tuhutum, mások szerint a Vata törzséből. Vagy lehettek akár besenyők is, akiket gyepűkapu őrzésére rendeltek ide. De pontosítani szükséges, hogy a századok folyamán más népek és etnikumok is magukénak mondották ezeket a tájakat, vagy éppen Tenkét. Fodor Ferenc szociológus, történetíró és néprajzkutató, akinek a munkásságát nagyra becsülöm (*Az el nem sodort falu* c. írását jelen dolgozatomban nagyban felhasználom, nyilván a Tenkére vonatkozó megállapításait), értekezésében csak a románok letelepedéséről, itteni életéről, munkásságáról

ír. Pedig a 19. sz.-ban elég szép számú zsidó közösség élt Tenkén. Templomuk a Róka utcával szomszédos Iskola utcában állott, sarkon (ma Horea). Iskolájuk volt, ahol sok szegény magyar ember gyermeke tanult meg írni és olvasni, mert ott nem kellett fizetni az iskoláztatásért. S nem említi őket, pedig a könyvét kísérő statisztikai kimutatásokban szerepelnek a zsidók is. A szlovákokról sem tesz említést. Igaz, ők elmagyarosodtak akárcsak Görbeden vagy Bikácson. S kevés számban rácok (szerbek) is éltek, a kuruc háborúk idején maradtak meg ezen a vidéken. Nem hiszem, hogy nemzeti elfogultság lett volna az oka az említett kihagyásoknak.

A jelenlegi kutatások eredményei szerint Tenke és a környékbeli magyar települések portáit legelőször 1552-ben írták össze. Akkor Tenkének 39 portája volt, s legkevesebb 5 személyt számítva egy portára (más gyakorlat szerint 10 személyt számítanak) a lakosság száma úgy 200 lehetett. Ekkor csak a portákat írták össze, nem név szerint az itt élő jobbágycsaládokat! Erre is sor került 1580-ban, 1587-ben, 1588-ban, 1599-ben és 1600-ban. A helybeli lakosok névszerinti említése magyarságtudatunk szempontjából igen fontos forrásanyag; Jakó Zsigmond *Bihar megye a török pusztítás előtt* c. tanulmánykötetéből föntebb már ismertettem az 1580-as összeírás névjegyzékét, ilyen okból most az 1588-as és 1600-as évek jegyzékére szorítkozom, úgy ahogy azt volt magiszterem közzétette. Ezek szerint 1588 december havában a következő nevek szerepelnek a tenkei conscriptioban: Abraham, Balogh, Balint, Banias, Berke 4 családdal, Bor, Boros, Dienös 3 családdal, Damakos 4 családdal, Dorottia, Endredy, Fazakas, Gabó (talán Szabó), Illies (Illyés), Karaczion (Karácsony), Kovaczj (Kovács), Madarasz, Mattiasi, Nogiaros (talán Magyaros), Nagi (Nagy) 4 családdal, Nömös 2 családdal, Pall 7 családdal, Rostas 2 családdal, Sarosi, Sike, Szabo 2 családdal, Szebenj (talán Szebeni), Varga — valamennyi magyar hangzású név, kétség hozzá nem férhet.

Jakó Zsigmond a bizonytalan nevek és etnikumok közé sorolja a következőket: Buliak (pedig lehet akár Bulyák is!), Oláh 2 családdal (talán román etnikumú), Olcziaj (Olcsvai?!) és Vaida.

Az 1600-as évi összeírás akkor történt, amikor a tenkeiek egy nagy török-tatár betörés utáni bújdosásból visszatértek. Az összeírás nevei: Berke László és Sebestyén (2 család), Dama István (bíró), Damakos András, Dienes Pál, Illies László, Ispan Mihály szabados drabant, Karaczon János, Kys Berke Mihály, Madarasz Tamás, Mester Ágoston, Nagy István, Vilagtalan Gáspár. Tizenhárom család és valamennyien újhitűek, reformátusok. Kevés állataikkal — 9 ökör, 6 tehén, 10 ló, 40 sertés — jöttek vissza a felperzselt faluba. És újrakezdték. De nyugodalmuk sok nem lehetett, jöttek az újabb veszedelmek, a Bocskay féle háborúk, amikor szinte havonta cseréltek gazdát a táj falvai.

A következő névszerinti összeírás 1602-ből származik. Íme a belefoglalt magyar családok nevei: Berke 6 családdal, Domokos (2), Dorottya (1), Hidegh (1), Illés (1), Madarász (1), Nemes (1), Sipos (1). Összesen 8 nemzetség 14 családdal. Ekkor már a „megszállt" területen, vagy annak határán éltek, s a török pusztítások gyakran megismétlődtek, pedig hivatalosan az erdélyi fejedelemséghez tartoztak. Éltek és tengődtek, mikor hol, erdők sűrűjében, ártéri szigeteken, megközelíthetetlen mocsarakban.

Majd csak a 18. sz.-ban írják újra össze névszerint a helybelieket, amikor a visszaállított püspökség megpróbálta rendezni visszaszerzett vagyonát. Az 1715-ös összeírás névsora: Illés (2 család), Farkas (1), Kovács (1), Orbán (1), Pap (1), Varga (1). Mindössze 9 nemzetség 11 családdal.

Vajon hol lehetett a többi ősi nemzetség? Elkezdődhetett a visszakatolizálás? Valami történhetett, mert a következő két összeírásban — 1720 és 1726-ban — egészen más neveket találunk, román etnikumú családokat a néhány magyar családdal együtt. Nem tudni miért vonultak ki az ősi családok, gazdasági vagy vallási okokból (a tenkeiek nem katolizáltak!), tény hogy a földesúr

más családokat, ez esetben görögkeleti román családokat hoz helyükbe. Íme az 1726-os évi összeírás: Abrada (2 család), Blidar (1), Brige (1), Csikós (1), Csiver (1), Erdelean (1), Istin (1), Janu (1), Koman (1), Kristan (1), Ladar (1), Marian (1), Mark (2), Mirta (1), Mokan (1), Molnar (1), Nagy (1), Patyan (1), Sipos (2), Soha (1), Szász (1), Surd (1), Szöcs (1), Torsiu (6), Trifon (1), Versicz (1). Összesen 26 nemzetség és 34 család.

Hogy mi történhetett a hiányzó családokkal, nincs semmi feljegyzés, de az állítás, hogy a Rózsafalva mellett bujkáló tenkei magyarok verték ki őket, nem a valóság, mert minden mozgás az uradalom földjein a püspökségtől függött. Valószínű, a földesúr nem volt megelégedve gazdasági teljesítményükkel, vagy ők sem akartak katolizálni (Rómával egyesülni), ilyen okból más uradalmára „tolmácsolta" őket. A 18. sz. elején nagyon sok üres, lakatlan település volt, különösen azon a vidéken, ahol kivonultak a török csapatok (17. sz. végén), ahol a tatárok pusztítottak, és ahol az osztrákok felvonultak. Alig 30–35 év időszakában, amikor az osztrákok felügyelték a békét, nyilvánvalóvá vált a püspökség azon törekvése, hogy hasznosítsa nagykiterjedésű uradalmát. Soha nem látott méretű építkezéseknek kezdtek neki, amihez természetesen sok pénz kellett. Megnövekedett az igény a településfejlesztésre. Ilyen okból a püspökség „felszabadította" az irtásokat. Valósággal özönlött ide a nép. Ki amennyit tudott, annyi irtást, azaz földet foglalt magának. A földbirtokos, a püspök részéről tíz évre fizetési mentességet kapott, csak aztán szedték be tőle a kilencedet és tizedet. Kik telepedtek le? Elsősorban a Fekete-Körös felső völgyéből a mind jobban „szorongatott" református nagycsaládok, akiknek szaporulatuk révén már nem jutott termőföld. De jöttek az alföldről is, azok akik kiszorultak, mert korábban már megtörtént a „falufoglalás" vagy telepítések útján egész falvak népesedtek be.

1770-ben, amikor az urbáriális bizottság a tenkeiek elöljáróit faggatja, itt már 40 nemzetség 75 családját találják, kb. három-

szorosát az 1733-as évinek, összesen 480–500 lelket. A teljesség kedvéért hadd soroljam fel az akkori családok nevét, mert ezek mindmáig megtalálhatóak a tenkei magyarság lajstromában: Ambrus (1 család), Bagosi (1), Balog (1), Bereczky (1), Berke (1), Blidár (1), Csák (2), Cséki (2), Deák (3), Dénes (1), Dézsi (2), Fazekas (4), Flórián (1), Fodor (1), Gergely (2), Györffy (1), Hajdu (2), Illyés (3), Jakab (1), Jámbor (3), Jenei (1), Kovács (1), Köteles (5), Madarász (2), Major (1), Mészáros (1), Mikló (3), Móg (3), Oláh (2), Orbán (5), Pap (1), Petrikó (2), Pósa (3), Sándor (1), Szabó (4), Szász (1), Tasnádi (1), Tussa (1).[34] 1828-ban 74 nemzetséget és 228 családot találunk Tenkén, összesen 1345 lakossal.

Ötven év alatt a lakosok száma megduplázódott (2679), a nemzetségeké elérte majdnem 100-at, a családoké pedig a 600-at.

Az 1880-as évi népszámlálás adatai a *Studia Consualia Transilvanica* kötetből, amit a Staff Kiadó jelentetett meg 1997-ben: Tenkének 539 háza volt (ma 1413) és 2679 lakosa, ebből 2261 magyar, 304 román, 151 zsidó, 12 német, 12 szlovák, 1 szerb és más nemzetiségűek, ami egy 80%-os magyarságot jelent. Vallásukat illetően pedig 1631-en reformátusok, 562-en katolikusok voltak.[35] A mai Tenkét alkotó 5 helységben (Tenke, Bélfenyér, Győrös, Görbed, Rippa) akkor 1417 lakóház volt és 6783 lakos. Ezek közül 2957-en románok, 3552 magyarok, 221 izraeliták, 19 németek, 15 szlovákok stb. voltak. Ezt a statisztikát csak azért említettem fel, hogy összevethessük a 2002 márciusi népszámlálás előzetes eredményeivel: 2563 lakóház 7529 lakossal. 4971 román ajkú (66,5%), 1335 magyar nemzetiségű (17,8%), 1160 roma (15,5%) és 8 más nemzetiségű.

Hogyha csak az 1992-es népszámlálás eredményeivel hasonlítjuk össze a fenti számokat, láthatjuk, hogy az összlakosságból több mint 450-en hiányoznak, ebből a magyar etnikum 199, csak a romák száma nőtt 261-el (állandóan nő 1946 óta). Ami a lakosság vallását illeti: ortodoxok 4567-en, római katolikusok 693-an,

görög katolikusok 32-en, reformátusok 592-en, baptisták 1 050-en (akárcsak a pünkösdisták gyorsan előretörő vallási közösség), pünkösdisták 399-en, adventisták 42-en, zsidók 4-en, nazarénusok 31-en, Jehova tanúi 11-en, vallásnélküliek 8-an, és 40-en nem deklarálták vallásukat.

1990 óta a magyarság aránya az összlakosságéban állandóan csökkent, ami azt jelenti, hogy a szaporulat kisebb, mint a többi etnikumé, de a beköltözöttek között is egyre kevesebb a magyar elem. Honnan is lenne, hiszen a környező települések valósággal „kiürültek" a magyar elemből. Kisházán valami 10 magyar ember él még, Feketetóton nem több 30-nál, Tenke Görbeden 42-en, Győrösön talán 3-an.

De folytassuk a felsorolást! Egy 2001–2002 telén végzett felmérés megrázó s egyben elgondolkodtató eredményeket mutatott fel. 1960 (a kollektivizálás csúcséve) óta csaknem 200 magyar háztartás szűnt meg Tenkén (volt 499 és ma van 317!). Ami a népességet illeti, az 1960-as évi 1 331 lélekkel szemben ma már csak 886-an élünk magyarok Tenkén (talán annyian sem, mivel elég sokan a másvilágra vagy más városba költöztek; keresztelni is egyre ritkábban keresztelünk).

Valóban, az 1955 és 1961 között végbement kollektivizálás nagy „érvágás" volt a tenkei magyarság szempontjából, talán nagyobb, mint a trianoni.

Tenkén az 1 360 hektárnyi szántóból csaknem 1 100 hektár a magyarok kezén volt. A magyarság zöme már elég régen, 50–60 éve egyszerre volt földműves és iparos. Sokan a földjüket árendába adták vagy napszámosokkal (leginkább Belényes vidékiekkel) dolgoztatták meg. Elszoktak a földmunkától, különösen a második nemzedék, amelyik aztán városon kereste megélhetését. Annál is inkább, mert a kisipart is szövetkezesítették, iparengedélyt nemigen, egyes mesterségekre egyáltalán nem adtak ki. De még így is, a megalakult gazdaságban az első években — 1958–1968 — a tenkei magyarság volt túlsúlyban, annak is az idősebbjei. A fia-

talság, ki merre látott, szétszóródott, legtöbbje Váradon kötött ki. Mert nemcsak szüleik, ők sem tudták elviselni, hogy saját földjeiken parancsszóra és csaknem a semmiért dolgozzanak. Ami a legutóbbi felmérésből még kitűnik, egészen elszomorító! A 317 megmaradt magyar háztartásból, vagy ha úgy vesszük családból, csaknem 100 (97) egyszemélyes család, 60–70 év körüli idős ember. Nem kell sokat gondolkodni rajta, vajon mennyien leszünk a következő népszámláláskor? Vagy ki tudja? Egy-két fiatal család már hazatelepedett, a városi szolgáltatások ára csaknem megfizethetetlen. Lehet, hogy a még eladatlan ősi fészkek újra benépesülnek? A szükséges felújításokat már az unokák végzik el? Hogy Tenke utcáin egyre több magyar szót lehet majd hallani?

Tulajdonképpen senki sem zavarta el a magyarságot Tenkéről. Nem hivatalból történt a „kivonulás", mint 1720-ban. A tenkei földműves-iparos szaporulat többlete — de nemcsak az —, továbbra is jobban és mondjuk ki, könnyebben akart élni! A „közösben" erre nem volt lehetőség. És nem akart szolganép lenni! De ha odafigyelünk Capfalvy József református lelkész 1936-ban leírt megállapítására, még jobban elgondolkozunk.[36] Az elnéptelenedés fokozatos jelenlétét a város és a Regát vonzásában látja. Valóban, 1936–1937-ben sok tenkei munkanélküli kőműves, ács, vasbetonszerelő, kovács stb., de segédmunkás is a Regátban kötött ki, leginkább Bukarestben, ahol nagy építkezések folytak akkoriban. Mint a híveiért aggódó lelkész írja: „1936-ban 4 család, 11 személy hagyta el Tenkét. Kihalt egy család, mert ifjaink az egykének a hívei és így iskoláink is rohamosan néptelenednek". A továbbiakban szóvá teszi: „Gazda ifjaink nem szeretik a földet. Iparra mennek, hogy a közeli és távoli városokban keressék boldogulásuk útját, így a tulajdonképpeni magva nap, mint nap apad a gyülekezetnek. (Jelenleg 300 iparosa van Tenkének a 3 500 lélekből.) ...ellenben a teher állandóan nő a létszámapadás következtében."

A református egyház létszáma (de a katolikusé is) 1910 óta állandóan csökken, s a több mint 2 000 lélekből mára már 600

sem maradt. Semmivel sem jobb a helyzet katolikus testvéreink házatáján sem. 1930-ban még 1 000 felül voltak, ma még 300-an sem. De miért s csodálkozunk, hiszen már 1920–1930 között a lakosság évi tényleges szaporodása negatívum volt: –0,14%, és elkezdődött az elvándorlás is.

Összehasonlító népmozgalmi adat az 1901–1910-es évek átlagában: *1.* A környező falvakkal szemben (Bélfenyér kivételével román falvak) az ezer lélek utáni elhalálozás Tenkén volt a legalacsonyabb, 28,5%. Kicsiny vigasz, hiszen a többi demográfiai mutató mind Tenke rovására alakul. *2.* Házasságkötés ezer lélek után, Tenkén a legalacsonyabb, 8,6% *3.* Élveszületés ezer lélek után Tenkén mindössze 37,9%, holott a környék román falvaiban jóval 50% fölött van. *4.* A természetes szaporodás ezer lélek után mindössze 9,4%, a járás román falvaiban pedig 13,5%.[37]

De térjünk vissza Tenke családtáblájához; az 1828-as, valamint az 1910-es évi összeírásokhoz. 1828-ban a következő nemzetségek és családok laktak Tenkén: Ambrus (2 család), Arany (1), Bagosi (3), Balázs (1), Balog (1), Barta (1), Berke (7), Biró (2), Blidár (2), Boglucz (1), Bondó (1), Burcza (1), Csák (8), Cséki (8), Csernó (1), Deák (6), Dénes (1), Dézsi (5), Dombos (1), Dull (1), Fazekas (2), Felhős (1), Fodor (1), Gergel (6), Gósz (1), Györffy (1), Hajdú (2), Irász (1), Illyés (10), Illésdán (1), Jakab (4), Jámbor (4), Jenei (5), Karácsonyi (2), Kondor (1), Kovács (1), Kozma (3), Köteles (25), Lukács (2), Madarász (1), Magyar (4), Mészáros (1), Mikló (2), Miklós (1), Mocsi (1), Mócz (8), Molnár (2), Mózes (1), Oláh (5), Orbán (28), Petrikó (5), Pósa (1), Potsai (1), Sándor (2), Sánta (1), Szabó (9), Szalóki (1), Szarvas (1), Szatmári (2), Szepesi (2), Székely (1), Szép (1), Szőke (2), Szűcs (1), Tasnádi (2), Tárkányi (2), Tóth (2), Turzó (1), Tussa (2), Ujlaki (3), Varga (2), Vizer (2), Zsurzs (1). Összesen 74 nemzetség, 228 család és 1 345 személy.

Könnyen észrevehető, hogy sok az új nemzetség, az új név. A 18. sz. fordulóján, a 19. sz. elején még kapós volt Tenke. A püs-

pökségnek érdeke volt kiaknázni a természetnyújtotta lehetőségeket, minél több tizedet tudjon behajtani, és ha lehet, erősíteni a katolikusságot. 1772 után Bélfenyérről Kistenkére ezért telepített be 14 katolikus családot. S komoly, csoportos betelepülések történtek: a Kötelesek Nagytenke déli házsorait foglalták le, egy egész utcasort. Az Orbánok számának növekedése is csak bevándorlással magyarázható. S emellett szaporának mondható nagycsaládokat találunk: 7 Berke család (növekedés 6 új család 50 év alatt); 10 családdal az Illyések, s nagycsaládok a Csákok, Csékiek, Deákok, Gergelyek, a román etnikumú Mócz család, a Szabó család. Fodor Ferenc szerint[38]: 1778–1828 között érkezett 33 család közül csak 8 lenne a Körös völgyéből, s 25 más helyekről, az alföldről, más régiókból stb. Az állítás nem állja meg a helyét, elég csak a Kötelesek nagy bevándorlására gondolnunk, akik Gyantáról és környékéről jöttek. Ugyanakkor azt is állítja, hogy a Nagytenkei részen a Fürdő utca 1828-at követően, egészen 1840-ig alakult ki, 1840-ben ugyanis az utcát a megnyitott fürdő zárta be. A fürdő azonban jóval 10 évvel hamarabb, már működött. Igaz, magántulajdonban, egy-két fabódéban elhelyezett fakádas fürdési lehetőséggel. De már megvolt, mert 1830-ban a püspökség megvásárolja.

Tény, hogy a Kötelesek Gyantáról rajzottak ki tömegesen, s mivel már Tenkén éltek Kötelesek (1770), a rokoni szálak, vagy inkább a gazdasági lehetőségek ide csalogatták őket. De nemcsak községünkben és Gyantán éltek Kötelesek (1770-ben csak e két településen találtuk őket): 1828-ban Belényesen 2 családot találunk, Tárkányban egyet. 1910-ben megtaláljuk őket Belényesújlakon is.

Ami a Fürdő utca északi oldalát illeti, 1780 körül kezdődött beépülni. A felső utcán (Román utca) már nem sok hely volt építkezésre. Az alsó teraszra aláfutó telkeket kettévágták, így kapott helyet a szaporulat egy része, mikor már nem fértek meg az ősi házsorban. De mindez lehetett uradalmi intézkedés is,

mindenesetre megszüntették a kertes települést, s utcasorokba rendezték a telkeket.

Ahogy említettem, egyes nemzetségek szépen elszaporodtak, mint pl. a Csékéről és környékéről ide települt Csékiek. Ősi református család, akik az erősen katolizáló nyomás elől kerestek menedéket a református Tenkén. Mindez az 1770 előtti években történhetett, akárcsak a Csák, Deák, Tasnádi, Gergely stb. családok letelepedése.

80 év múlva, 1910-ben, amikor újra megtörtént a családok és nemzetségek összeírása, Tenke fejlődésben lévő, mondhatni virágzó mezőváros képét mutatja, amit brutálisan visszavetett az első világégés. Ekkorára már egészen elvárosiasodott Tenke. Az ősi nemzetségek, habár még mindig többségben voltak, újakkal gazdagodtak. Új és más etnikumú családok is itt kerestek megélhetést.

Az 1910-es év nemzetségeinek (családjainak) névsora a zsidók kivételével, utóbbiak sorsának alakulásáról külön fejezetben szólok. (Zárójelben az 1828-as évi viszonyítási számokat közlöm.)

Ambrus 14 (2), Arany 1 (1), Árgyelán 6 (–), Bagosi 10 (3), Balázs 4 (1), Balog 3 (1), Barta 1 (1), Béli 2 (–), Berke 17 (7), Bernát 1 (1), Bíró 2 (2), Blidár 5 (2), Boglucz 2 (1), Boros 14 (–), Both 1 (–), Burcza 1 (1), Csák 12 (8), Cséki 5 (8), Csernó 1 (1), Deák 26 (6), Dénes 3 (1), Dézsi 5 (5), Dull 1 (1), Farkas 1 (–), Fazekas 5 (2), Fábián 1 (–), Fenesi 1 (–), Fodor 7 (1), Fülöp 1 (–), Gergely 9 (6), Halász 2 (–), Horvát 3 (–), Illyés 15 (10), Ilie 1 (–), Jakab 19 (4), Jámbor 10 (4), Jenei 20 (5), Juhász 1 (–), Karácsonyi 1 (2), Kassai 1 (–), Kádár 1 (–), Károlyi 4 (–), Kelemen 4 (–), Kerekes 1 (–), Kis 1 (–), Kondor 3 (1), Kovács 7 (1), Kozma 5 (3), Köteles 96! (25), Laczikó 1 (–), Lengyel 3 (–), Lukács 3 (2), Madarász 5 (1), Magyar 15 (4), Matyucz 1 (–), Márton 1 (–), Máté 1 (–), Mester 1 (–), Mészáros 1 (–), Miklós 2 (1), Mocsi 6 (1), Mócz 25 (8), Molnár 1 (2), Morár 1 (–), Nagy 4

(–), Oláh 12 (5), Orbán 88! (28), Pap 4 (–), Petrikó 6 (5), Pósa 7 (1), Rácz 1 (–), Sándor 4 (2), Simon 1 (–), Sipos 1 (–), Szabó 39 (9), Szalóki 1 (1), Szarka 2 (–), Szarvas 5 (1), Szatmári 1 (2), Szelezsán 1 (–), Szepesi 1 (2), Székely 1 (1), Szép 1 (1), Szilágyi 3 (–), Szőke 1 (2), Szuhai 1 (–), Szűcs 4 (1), Tasnádi 4 (2), Tárkányi 3 (2), Tóth 11 (2), Török 1 (–), Turzó 2 (1), Tussa 6 (2), Ujlaki 1 (3), Varga 3 (2), Végh 1 (–), Vigyikán 1 (–), Vincze 1 (–), Vizer 2 (2), Vura 2 (–). Összesen 100 nemzetség, 662 család. (Akik már 1828 előtt e völgyben laktak. Akik nem laktak a Körös völgyében — még 200 nemzetség, 245 család. Összesen 300 nemzetség 907 család, azaz 3 857 személy.)

Könnyen felfedezhetjük az új családokat, azokat, akiket nem találunk az 1828-as összeírásban.[39] Fodor Ferenc számításai szerint a népcsere aránya csaknem egyenlő, ami a nemzetségeket, családokat illeti, a Körös-völgye és a más helyekről történt csere. Egyes nemzetségek igen jól érezhették itt magukat, szaporák is lehettek gyermekáldásban, s rövid 80–100 év alatt 3–4-szer több családot írtak össze. A Kötelesek, Orbánok esetében csakis tömeges bevándorlással lehet magyarázni a családok számának ilyen arányú növekedését. Igen szépen feljött és szaporodott az Ambrus, Bagosi, Berke, Csák, Deák, Illyés, Jakab, Jámbor, Jenei, Kovács, Magyar, a román Mócz család, az Oláh, Pósa, Szabó, Tóth stb. familia. Először tűnik fel az Árgyelán, Béli, Bernát, Boros, Both, Fábián név — (Családom a Tisza-Szamos háromszögéből rajzott ki. A fehérgyarmati hajduk községben annyira felszaporodtak, hogy a „többletnek" másfele kellett mennie megélhetésért. Tenkére 1830–1835 között települt egy addig Alpáron élt Fábián József. Ezen kívül 1844-ben Belényesben és Váradon is élt egy-egy Fábián, akik nemességük elismerését kérik 1844 márciusában Nagyvárad-Olasziban a Vármegye elöljárói előtt); továbbá a Fenesi, Fülöp, Halász, Horvát, Ilie, Juhász, Kassai (itt volt lelkész 1905-től kezdődően), Kádár, Károlyi, Kelemen, Kerekes, Kis, Laczikó, Matyucz,

Márton, Morár, Rácz, Simon, Szarka, Szelezsán, Szuhai, Török, Végh, Vigyikán, Vincze, Vura. A felsorolt nemzetségek közül legtöbben nem a Körös völgyéből jöttek, hanem az alföld legkülönbözőbb részeiből. Voltak, akik jószántukból jöttek, voltak akiket hatalmi parancs rendelt ide, különösen a kiegyezés után. (1867)

*

1936. október 1-én tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyvében olvashatjuk: 1909-ben a reformátusok lélekszáma 2 244 volt. Ez a szám 1920 óta fokozatosan csökken, s valósággal eltűntek a magyar és református tisztviselők, kb. 50 tisztviselő családból mára mindössze 3 maradt. Sok iparos, mivel idehaza nem talált munkát, elköltözött Bukarestbe. (Hasonló helyzetbe kerültek az én szüleim is, de nekik sikerült még idejében hazavergődniük. (F. J.) A vasút alkalmazottjai pedig áttértek a görögkeleti vallásra, mert ellenkező esetben a felmondás várt rájuk. Nem csoda hát, hogy a reformátusok lélekszáma 1933-ban már csak 1658 (586-al kevesebb, mint 1909-ben). A csökkenés 26,1%-os. Közben a presbitérium kéri a hatóságtól, hogy vállalja át a tanítók fizetésének 25%-át.

Az 1940-ben írt egyházlátogatási jegyzőkönyvből tudjuk meg, hogy a tenkei református egyházhoz tartozott 18 bélfenyéri és 16 görbedi egyházfi. Úrvacsorát évente 6 alkalomkor szolgáltak, legtöbben húsvétkor (138) és pünkösdkor (142) járultak az Úrasztalához. Működött a Vasárnapi iskola, az Ifjúsági Egylet, a Nőszövetkezet. Ezeket a lelkész vezette. Az egyházi énekkart 1930-tól kezdeményezték, az érvényben levő kijárási tilalom miatt nincs tevékenysége. Egyébként is minden összejövetelt csak a templomban tarthattak meg. A jegyzőkönyvből kiderül, a nehéz körülmények ellenére a szegények gondozása folyamatos; 14 református ipari tanuló rendszeresen jár hittanórára. Az egyház-

nak nincs könyvtára. (A katolikus egyház könyvtárában több mint 500, többségében latin nyelvű könyvet találni.) A lelkész sérelmezi, hogy a község nem fizeti sem az egyházi, sem az iskolai segélyeket. A szektásodás nem volt nagyméretű (15 baptista, 7 szombatista, 19 nazarénus. Utóbbiak Kisházáról költöztek be). Az egyházlátogató még megállapította: a bécsi döntést követően (1940. augusztus 30.) a magyarság száma Tenkén 25–30%-al apadt (sokan Észak-Erdélybe telepedtek), bár nincs pontos kimutatás, közben a románság lélekszáma 100%-al nőtt. Az iskola 117 növendékkel és 3 tanerővel működött. Az évi perselypénz 9 672 lej, a község adománya pedig 15 000 lej. (Orbán János vállalkozó 5 000 lejt adományozott az egyháznak. Továbbá beszédes jegyzőkönyvi adatok: 1940-ben születtek 18-an (7 fiú és 11 leány); meghaltak 31-en (15 férfi, 16 nő); házasságot kötött 4 pár; konfirmáltak 24-en; áttértek 2-en.

MAGYAROK VALLÁSA

A ránk maradt első feljegyzések Tenkéről azt bizonyítják, hogy a település és minden, ami körülötte van: erdő, rét, szántó, legelő stb. a nagyváradi katolikus püspökség tulajdonában volt. Kivéve talán az embereket, mert ők még 1770-ben is szabadmenetelűeknek vallják magukat, a várjobbágyok unokáinak. Őrizték a tudatukban a nemesi származást, hogy ők nem egyszerű jobbágyok, őket valamikor komoly és fontos megbízatásból telepítették ide, s mindig is magyaroknak vallották magukat. Több mint valószínű, hogy az első templomuk kőtemplom volt, mint minden katolikus templom, szentélyével kelet felé állítva,

bejárata pedig a nyugati oldalon. Ilyen templomot vehettek át a 16. sz. második felében az újhitűek, akik később reformátusoknak nevezték magukat, miután a katolikus plébánia (lehet, csak leányegyház) hívek hiányában megszűnt és a püspökség is elköltözött Váradról. Az akkori templom kb. a mai református templom helyén állt, kissé az út tengelyébe fordítva. Valószínű, hogy a 16. sz. végén égett le, a sorozatos török és tatár betörések egyikének alkalmával, mert a közben visszatért 14 család és a hozzájuk csatlakozó még néhány család ennek a leégett templomnak a kőalapjára épített a 17. sz. első éveiben fából egy új, de most már protestáns templomot.

Ez a templom szolgálta több mint 150 éven át az újra katolizálni nem akaró tenkei reformátusokat. A közben visszatért földesúrhoz, a váradi római katolikus püspökséghez nem egyszer folyamodtak kérésükkel, hogy egy új templomot építhessenek, mert a meglévő már korhadt és vén is, az egyház is kinőtte megnövekedett lélekszámával. Történetesen fennmaradt egy ilyen folyamodvány, kérelem, amit a tenkei közösség a püspökséghez intézett. Keltezés nincs rajta, csak néhány kiolvashatatlan aláírás, de több mint biztos, a 18.-ik sz. közepéről származik. „Szegény helységünkben az mely fából építtetett templomunk volt az már annyira el rothadott, el romlott és rongyollott, hogy nem csak gyalázatunkra vagyon, hanem attól tartunk, hogy mikor legbővebben Isten dicséretre összegyűlünk, akkor sokunknak véletlen életünkre, ne talán minnyájunknak nyakunkba fog szakadni..."[40] Egy jóval későbbi dokumentum már az új templom felépítését engedélyező irat után kelt, az építőmesterrel, Újvárosi Hurcik Bertalannal — tehát váradi illetőségű volt — kötött szerződést tartalmazza. A szerződés azért is értékes, mert az építendő templom méreteit tartalmazza: hossza 5 öl (20 m), szélessége 4 öl (16 m), magassága 3 öll (12 m). Az új templom méretei után, amely 1790-re el is készült, könnyen elképzelhetjük az ősi templomot, hiszen az új templomot annak az alapjaira

építették. A jelenlegi református templom már a házak sorába ékelődik, előbbinél jóval nagyobb, s 1882–1883-ban épült fel.

Az egyház 17. sz.-i életéről keveset tudunk, egymást érték a háborúk, a csatározások. Mivel községünk épp a törökök által elfoglalt terület peremén feküdt (Erdélyben), a helybeliek sokat szenvedtek a határmenti, gyulai, szolnoki basa önkényeskedései miatt, közben ez a vidék, a váradi vár ostrománál felvonulási területet képezett. Őseink nem egyszer kerestek menedéket az erdőrengeteg mélyén, a békési mocsarakban. A veszély elültével mindig visszatértek otthonukba. Bár forrásértékű anyag kevés maradt ránk, nyoma maradt annak, hogy a 17. sz.-ban lelkészeink, prédikátoraink voltak, egyesek szerint már akkor iskolával is rendelkeztek.

A debreceni 1686. szeptember 18-i zsinat Tenkére rendeli (helyezi) a többi 37 lelkipásztor közül Szatmári Györgyöt lelkipásztornak. De már a szatmári zsinat is küldött ide lelkészt, 1671-ben Ajtay Györgyöt, 1679-ben pedig a csatári zsinat Erdődy Jánost.

A 17. sz.-ban egészen az 1770-es évekig Tenkén nem volt katolikus templom, sem hívek. Ha voltak is, bár nincs róla hír, a bélfenyéri templomba járhattak, mert a falu újra katolizált.

A török kitakarodása után nyugalmasabb évek, az újjáépítés évei következtek. Temesvár visszafoglalását követően (1716) Tenkén mindig szolgált református pap. Íme a névsoruk: Ajtay György, Erdődy János és Szatmári György a már említett évekből; 1716–1754 között Német Péter, Liszkai Pál, Balog Gergely, Némethi Pál; 1754–1760 között Harmathi Gergely, Tusi Mihály, Földesi Sámuel, Kővári István; 1760–1766 között Máté János, Motsai Kun János, Győry Péter; majd Gonczy Ferenc 1766–1773; Sulyok József 1774–1775; Szivák János 1775–1777; Bartha István 1777–1785; Kabai János 1785–1786; Gyöngyösi István 1786–1788; Kápolnási János 1788–1801; Szivák János 1801–1803 (nem tudni, azonos-e az előbbivel?); Vince György 1803–1833; Böszörményi József 1833–1845;

Győry Mihály 1845–1871; Muhi Sámuel 1871–1875; Mészáros Gyula 1875–1879; Bernáth Lajos 1879–1905; Kassai Béla 1905–1934; Csapfalvy József 1935–1959; Miszlai János 1959–1960; Vass Zoltán 1960–1990. És 1990-től Berke Sándor.

Tenke alaprajzára első biztos adatunk az 1783-as II. József féle katonatérkép. Ezen különálló településként szerepel a későbbi Kistenke. A váradi püspökség ugyanis erősen katolizálta a vidéket. Mivel a tenkei reformátusok nem akartak visszatérni a katolikus egyházhoz, a görög keletiek sem akartak egyesülni Rómával, az egyházfő Bélfenyérről telepített be katolikus jobbágy családokat. Az 1770-ben felvett jobbágy összeíráshoz csatolt 1774-es évi névjegyzékben már szerepel az a 14 család, amelyik az új falut alapította, Újtenke, egyesek szerint Ádámfalva névvel. Ez utóbbi változat szerint a névadás Patatich Ádám püspök tiszteletére történt. (Fodor Ferenc azt írja, hogy mind a 14 katolikus család már szerepel Tenke 1770 évi összeírásában.[41])

A Bélfenyérről Kistenkére telepített családok: Bagosi, Csák, Fodor, Madarász, Szabó, Kovács és Bíró. Ugyanazon névvel több család előfordult, de mindenképpen 14 családról esik szó. S ugyanazokat találjuk 1778-ban is.

A püspök 1775-ben kápolnát emelt az ide telepített családok számára. De az 1783-as évi térképen már rajta van a katolikus templom is, a jelenlegi templom előtt, keleti irányba fordított tengellyel. Biztosan fatemplom lehetett, mert az 1783-as évi feljegyzések azt állítják, hogy Tenkén egyetlen kőből épült templom áll.

Miklóssy Ferenc püspök idején a mai templom helyén, 1810-ben alapoztak meg egy új templomot, s talán addig állhatott a kápolna is.

A jelenlegi templomépület 1878-ban épült, s azóta többször felújításra került kívül és belül.

A tenkei plébánosok névsora és szolgálati idejük tartalma: Molnár Ferenc plébános és alesperes, 1785–1797 (Patatich Ádám püspök nevezte ki parókusnak 250 forintos javadalmazással.

A hivatalos, aláírással ellátott kinevezés azonban 1794. február 14-én kelt és azt már Xaverius Kalatai püspök írja alá); FEKETE MÁRTON plébános és alesperes, 1798–1805; VOLFFINGER IMRE plébánoshelyettes, 1805–1808; KÁRLOVITS JÁNOS plébános és alesperes, 1808–1812 (meghalt 1812. január 14).; SZENTKIRÁLYI GÁBOR plébánoshelyettes, 1812; OROSZ GYÖRGY plébános és alesperes, 1812–1844 (Meghalt 1844. április 3-án. 1817-ben az éhező családok megsegítésére felállított komissziók élére districtuális inspektornak nevezték ki. 1816-ban nagy éhínség vette kezdetét vidékünkön.); SITZE FERENC plébános és alesperes, 1844–1846; BÁRÓ BÉMER PÁL plébános és alesperes, 1846–1869 (Egyik jelentésében arról panaszkodik, hogy szűkösen él. Két gyenge állapotú malom szombati vámja az egyház jövedelme, mert termőföldje nincs. 1855-ben azonban egy haszonbérszerződést ír alá az uradalommal, ugyanis 6 évre, 1861-ig Szt. Mihály napjáig haszonbérbe kap egy Rippai, 18 lánc nagyságú földterületet 44 köböl kukorica fejében. A feltételek között szerepel: a földet kitakarítatni kell a bozóttól, tüskebokroktól és felvigyázni a szomszédokra. Építkezni semmi szín alatt nem lehet csak az uradalom beleegyezésével. Valamiből meg kellett éljen a szegény plébánosnak is... Meghalt, mint nagyváradi apátkanonok Tenkén, 1891. május 9-én.); SZÉCHÉNYI LAJOS plébános és helyettes alesperes, 1870–1873; TORNER KÁROLY plébános és alesperes, 1873–1885. (Beiktatását Winterhalter Antal kanonok és papneveldei igazgató végezte 1874. augusztus 21-én. Torner plébános azzal „jeleskedett" hogy meg akarta akadályozni az első gőzmalom felépítését. A Boros féle malomról van szó. Meghalt 1885. június 21-én); LINDENMAYER KÁROLY plébános és alesperes, 1885–1909. 1896-ot követően Tenkén kanonok. (Haszonbéri szerződést köt Medra Károllyal, a „Vénmalom" tulajdonosával a szombati vámnak haszonbérlése felett. Ezzel a kérdéskörrel többször találkoztam, mert a felek nem tudtak megegyezni. Végül 1908. április 3-án a tenkei királyi járásbíróság Lindenmayer Károly javára dönt

a „Vénmalom" szombati vámjának ügyében.); KOVÁCS MÁRTON ideiglenes lelkész, 1909–1911 (Könyvtári leltárt vesz át elődjétől.); RICHTER JENŐ plébános, 1911–1927 (Meghalt 1927. június 22-én.); HAMERNYIK SÁNDOR plébános és címzetes kanonok, 1927–1936; DR. VAJDA JÓZSEF plébános, 1936–1940; ORBÁN PÉTER vicarius ordinaris majd tiszteletbeli esperes, 1940–1951; TYUKOS JÓZSEF lazarista, görbedi lelkész, mint helyettes, 1951–1952; HUBER JÓZSEF, erdélyi egyházmegyei pap, mint helyettes, 1952–1955; DR. HOSSZÚ LÁSZLÓ plébános, 1955–1958 (1968 szeptemberétől általános helynök); BODNÁR JÁNOS vicarius aeconomus, 1958–1960; HUTÁS PONGRÁC ZOLTÁN premontrei kanonokhelyettes, 1960–1962; TEMPFLI JÓZSEF plébános, címzetes esperes, 1962–1979. Várad 81-ik püspöke; DÖRNER JÓZSEF plébános, 1979; TAKÁCS PÁL plébános, 1979–1988; CSILIK JÁNOS plébános, 1988–1998; GIOSANU LEONÁRD plébános, 1998-tól.

Egy 1885 évi szeptember 29-i levél a plébános évi javadalmazását tartalmazza. Íme, mi minden járt az éves szolgálatért: Készpénz az uradalomtól, 262 Ft.; Termesztmény: hét köböl szemestengeri; 14 öl azaz 7 szekér fa beszállítva; 254 liter bor; 6 drb. kövér sertés (!); kárpótlás a tönkrement kistenkei vízimalom fejében: 150 Ft. a templom pénztárából; évi haszonbér a nagytenkei vízimalom — Vénmalom majd Medra-malom — szombati vámjából: 250 Ft.; a plébános egy darab földjének haszonbérbe adásából: 180 Ft.; egy másik földből: 37 Ft.; szőlődézsma váltságdíj: 64 Ft.; két boglya széna; 4½ köblös föld — kétszeres búzavetés; 15 hold tengerivetés.

Ebből, ugye, már meg lehetett élni!

*

1839-ben Tenke község felekezetek szerinti megosztása: 1 268 református (82,3%), 205 katolikus (13,2%), görögkeletiek, azaz ortodoxok 67-en (4,3%).

70 év múlva, 1910-ben az arányok a következők: reformátusok 2033-an (52,9%), katolikusok 1007-en (26,1%), ortodoxok 467-en (12,4%), görög katolikusok 115-en (2,9%), zsidók 235-en (6%).

De térjünk vissza a 18. századba. A reformátusok fatemplomának 1754-ben kérvényezett kijavítása biztosan megtörtént, de az új kőtemplom építése kitolódik a század vége felé, Gyöngyösi István lelkészsége alatt, 1786-ban kezdenek hozzálátni a gyűjtésnek. Az építkezéshez Kápolnási János lelkipásztor idejében kezdenek, szolgálatának harmadik évében. A templomot 1790-ben szentelték fel, a ma álló templomunk (1882–1883) fekvési irányával derékszögben állt, az utca északi házsorain kívül, jobban mondva előtte.[42]

Érdemes szólni az építkezési költségekről. Bernáth Lajos, későbbi tenkei református lelkipásztor már idézett írásában mondja el: „Ennek építési költségei nem az egyházközség tagjaira történt kivetés útján, hanem más forrásból fedeztettek. Volt ugyanis Tenkének a Fekete-Körösön túl egy nagy terjedelmű rétje, melyen kőris és más fák nagy számmal voltak. E fákat a község akkori igen derék és felejthetetlen emlékezetű főbírája, Deák János levágatva, s lápokkal (tutajokkal) Békés megyébe levitetve, mint fel van jegyezve, a fákért ládákkal hozta onnan vissza a sok pénzt. E pénzből fedeztetett tehát a templomépítési költség, sőt, ugyanezen pénzből öntetett 1798-ban egy 4 mázsás harang is." Ez volt akkor a középső harang, feliratozásából tudjuk meg, hogy Kápolnási János lelkész idejében készíttette a „tenkei református eklézsia, amikor Ambrus Mihály volt a rektor, Illyés János a kurátor, Jámbor István a főbíró, esküdt Orbán Izsák, érdemes lakos Deák János, a nótárius pedig Mocsi Sándor".[43]

Ez volt a reformátusok által épített második templom, amelyik még az utca tengelyében állt, ősi szokás szerint, bejáratával Nyugat felé nézve, ez irányba mintegy lezárva a települést, akárcsak az előbbi fatemplom.

Ha megfigyeljük, a mai templom előtt az utca szélesebb, s mintha kissé emelkedne is, látszik hogy ősi építkezési hely lehetett.

Az 1790-ben szentelt templomot 1882-ben lebontották és abban az évben meg is kezdték az új templom építését, olyan iramban, hogy a gömböt és a csillagot már 1883 július 8-án fel is tették a toronyra. Igaz, az előkészületek már 1880-ban elkezdődtek a téglavetéssel és égetéssel. 1881 őszére kész lett a 396 000 darab tégla. A téglaégetéshez szükséges fát az uradalmi erdőből kapták ingyen Lipovnyiczky István püspök felajánlása révén. Az említett téglamennyiség nem lett elég, s ezért még 140 000 téglát készítettek. A református templomba tehát csaknem 509 000 nagyformátumú tégla épült be. Mivel a templom méretei jóval nagyobbak lettek — 40 m hosszú, 15 m széles —, s bekerült az utcafrontba, szükségessé vált újabb terület vásárlása a szomszéd Károlyi Gáspár telkéből. Ilyenformán 124 négyszögöllel bővült a telek.

A templom főjavításai többször megtörténtek, legutoljára 1992-ben.

A katolikus templom építéséről a nagyváradi levéltár okmányai számos eligazítást nyújtanak. A harangok (kettő) 1833 májusában elkészültek, az ácsmester Nagyváradon megvásárolta a templom lefedéséhez szükséges zsindelyt, aminek elszállításához 12 szekérre volt szükség. 1876-ban már a torony faalkotmányát javítják, 1925-ben Richter Jenő plébános arról számol be a püspöknek, hogy a háborúban elvitt harangok helyett újakat rendeltek egy szebeni cégnél 187 000 lejért, amiből a hívek már 140 000-et be is gyűjtöttek. A harangok súlya: 550 kg, 320 kg és 165 kg.[44]

Az 1848-as összeírás szerint a római katolikusok házainak a száma 74, a híveké pedig 409.[45] Gyakrabban előforduló nevek: Szepesi, Kovács, Bagosi, Szabó, Csák, Magyar Imre és neje Bagosi Anna tíz gyermekkel, továbbá Bíró, Ilyés, Vizer, Györffy, Lengyel, Miklós, Fodor, Madarász, Szívolt, Deák János (molnár

a kistenkei malomban), Szűcs, Varga, Szathmári. Ritkábban használt nevek: Cserno, Bóbis, Kollár, Water, Gyömbér...

Az első világháború nemcsak a frontokon okozott károkat. 1916 március 10-én a tenkei katolikus templomból is elvitték a harangokat, akárcsak a református templomból. A három harangért 728 kg. súlyban mindössze 2912 koronát fizetett a temesvári katonai parancsnokság.[46] Sőt, 1917 szeptember 16-án az orgonasípokat is leszerelték.

*

A református egyház kebelében Szeretetotthon működik. Az 1990-es években holland és német református egyházak anyagi segítségével épült a romos egyházi iskolák helyén. Modern épületkomplexum központi fűtéssel, fürdőszobákkal, kétágyas szobákkal. Megfáradt, beteg testvéreink otthona, teljes ellátásban, gondozásban részesülnek. Sokat jelent az, hogy az ide került idős embereknek biztosított az egészségügyi felügyelet, a lelki gondozás. A Szeretetotthon 21 személy befogadására épült, ennyivel is működik. Úgy is mondhatnánk, mindig telt a ház! A jó körülmények, az időseket övező szeretetteljes gondoskodás jónevű intézménnyé avatta a tenkei Szeretetotthont. Reformátusok mellett gondozásra más felekezetű idős embereket is befogadnak.

Az intézmény önellátó, önfenntartó, saját mezőgazdasági és állattenyésztési tevékenységgel. Ezen kívül szolgáltató egységeket működtet: pékséget, fogászati rendelőt, idősek házi gondozását. Több tíz magára maradt, magatehetetlen idős tenkei emberről így gondoskodnak.

A Szeretetotthon költségén minden évben két ifjúsági tábort szerveznek és működtetnek.

ISKOLÁK

Mind a két magyar történelmi egyházban messzemenően gondoskodtak az ifjú nemzedék neveléséről, taníttatásáról. Nincsenek adataink a reformáció előtti iskoláztatásról, de biztosan nem a nép nyelvén, hanem latinul folytak, még ha kis mértékben is. Mert uradalmi tisztek, számadók, erdészek stb. akkor is voltak, s általában írásban számoltak el az uraságnak.

Az első protestáns iskolát a 17. sz. elején állították fel (ha nem a 16. sz. végén), mert az 1770 évi meghallgatáskor a „szabad menetelű" tenkei jobbágyok büszkén említik, hogy a Körös árterében, a nyílt folyón és néhány ágán malmaik vannak, melyek jövedelmének egy részét „az öreg iskolák megsegítésére fordítják". Többes számról lévén szó, feltételezhetjük, hogy ekkor már állt a fiú és leányiskola is.[47] Bernáth Lajos viszont azt állítja, hogy a leányiskola 1858-ban épült és ekkor választották a lányokat külön a fiúktól.[48] Nincs kizárva ez sem, de inkább lehetséges, hogy egy új iskolát építettek, ahova a lányokat költöztették.

1880-ban új iskolát építenek a régi fiúiskola helyére „téglából és keményfából" (ebben van ma a természetrajzi múzeum). Az építkezésben az egyházfiak is részt vettek, sőt 2 150 koronát (forintot) fizettek ki Veres Károly és Csaba János szalontai mesteremberekнek az építkezés levezetéséért. A pénzbeli hozzájárulást a birtokok nagysága szerint vetették ki a családokra.

Ismerjük a tanítók javadalmazását is, ami a tanulók szüleitől befolyt pénzből vagy terményekből állott. Az 1770-es „bevallás" (feljegyzés) szerint az első osztályos fiúért kellett legkevesebbet fizetni (24 dénárt), legtöbbet pedig az utolsó osztályos, az ötödikes fiúgyermekekért (170 dénárt).

Mit tanultak a kálvinista jobbágyok és zsellérek gyermekei? Írást, olvasást, históriát, nyelvtant, a fiúk még az aritmetikát.

A lányok három osztályt kötelesek voltak elvégezni, ezen időszakban legalább az olvasást kellett elsajátítaniuk.

Az egyház jelentős összegeket áldozott az iskolára, csaknem a jövedelem felét. A 19. sz. közepére a református templom mindhárom oldalán (a negyedik az utcafronton volt) egy-egy takaros, eleinte 1–2, a század vége felé már 3–4 tantermes iskola volt: a leányiskola, a mai öregek otthona helyén; a fiúiskola, ahol ma a múzeum van; a vegyes iskola, a napközi otthon helyén. 1885-ben a három iskola értéke megközelítette a 9000 forintot, amikor az újonnan épült templomot 30000 forintra értékelték.

Az 1885/1886-os iskolai évben a református iskolának 202 tanulója és három tanítója volt; 1901-ben pedig 278 tanulója és négy tanítója.[49]

A reformátusok egyik iskolájában húzódott meg az Ipartestület irodája (1875) egészen a Fő utcai székház felépítéséig (1906–1910?). Ezért az iskolának évi 5 forintot fizettek.

A legtöbb tanító a debreceni képzőből került ki, de jöttek máshonnan is. Pályázattal foglalták el a helyüket, s egy éves próbaidő után sok esetben nyugdíjaztatásukig a Tenkei iskolában maradtak. Gondolva az utánpótlásra is, az egyház évi pénzbeli hozzájárulással támogatta a debreceni tanítóképzőt, s gondoskodott szolgáinak öreg éveiről. Az egyház gondnokának évi beszámolójában mindig szerepelt a nyugdíjalapba befizetett összeg.

Tenke tanítói, akik okították, nevelték, becsületre s bátorságra tanították nagyapáinkat, s már az én generációmbelieket is (a tanítók neveit az évi beszámolókból írtam ki; e névsort ma egy márványtábla örökíti meg a református temető egyik tanítói síremlékén): Ambrus Mihály, rektor azaz iskolaigazgató 1798-ban; Forrás Lajos 1878–1890 között; Szabó Lajos 1878–1894;

NAGY DÁNIEL 1879–1904; VÁRADI DEZSŐ 1890–1892; NAGY JÓZSEF 1890–1891; SOMOGYI JÓZSEF 1893–1896; SZABÓ BÉLA 1894–1896; SÁGI PÉTER 1896–1920; CZIRBUS JÁNOS 1898–1899; PÁL JENŐ 1907; TÓTH ZSIGMOND 1906–1907, OLÁH FERENC 1909–1920, SZÜTS ANDRÁS 1909–1919, BUDAY BERTA 1912–1919; BÁTHORY JÚLIA 1919–1940; KASSAI MAGDA 1920–1924, NÉMETH SÁNDOR 1920–1924, TÉBY BÉLA 1924–1948; VASS LAJOS 1925–1948 (meghalt 1962-ben).

Megjegyzendő, hogy a reformátusok iskoláiban nemcsak a hitközségi emberek gyermekei jártak, hanem a közelben lakó más vallásúak is, sőt román gyermekek is. Mint ahogy a zsinagóga melletti iskolában, nemcsak zsidó gyermekek tanultak, hanem más felekezetűek is; ennek oka az is volt, hogy náluk nem kellett tandíjat fizetni.

Századunk első évéig a tanítás novembertől márciusig tartott, majd rátértek a ma is érvényben lévő iskolai évre.

1902-ben a tandíj 3 korona volt fejenként, a tanítók fizetése átlagban 300 és 600 korona körül alakult. A fiú és vegyes iskola tanítóinak ehhez még hozzájött 32 köböl búza, ugyanannyi kukorica. A leányok tanítója 30 köbölt kapott egy évre. Fejenként mindegyik tanító 6 hold egyházi földet is használt.

A katolikus iskola rögtön a katolikus családok letelepítése után beindult, természetesen püspöki segítséggel. Az eleinte mindössze két szobás iskola — az egyik helyiségben a tanító lakott — közel esett a templomhoz, s a papi lakhoz. Kevés gyermek járhatott még iskolába, hiszen csak 14 család telepedett a szalontai út két oldalára. A következő, már jóval nagyobb iskolát 1868-ban kezdték építeni[50] a Templom sikátor sarkára. (A sikátort 1849-ben nyitották meg, miután a püspökség beleegyezett a nagy telektömb nyugati oldalának eladásába, egészen a Lóga utcáig (ma T. Vladimirescu). Ez az iskola égett le a második világháború alkalmával. Ennek szolid alapjaira építtette aztán a tenkei állami gazdaság első, négylakrészes vállalati tömbházát.

De térjünk vissza a sikátor megnyitásához. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc éveiben az egyház komoly károkat szenvedhetett. Báró Bémer Pál plébános jelentése[51] azt bizonyítja, hogy jövedelmeik megcsappantak és... „az átalakulás után (t. i. a forradalom után — F. J.) a 3 napi robotot, amivel minden házaspár tartozott a templomnak, nem akarják csinálni...". 1849. március 14-én Márkus Ferenc főbíró előtt megtörténik a jegyzőkönyv, vagy megállapodás aláírása Fejér Péter és Szepesi Márton vevők részéről, megállapodás, ami a plébánia kertjén keresztül megnyitó sikátor nyomvonalát és azon feltételeket tartalmazza, amelyeket mindkét félnek be kell tartania. Talán a gazdasági helyzet javításáért került eladásra a telektömb e része, amiből aztán a Templom sikátor, majd utca lett (ma Traian utca).

1870. január 7-én Széchenyi Lajos plébános írja az alsó elemi iskola építéséről: „Az épület felállításához a nagyváradi püspök, a tenkei római katolikus templom pénztára és a római katolikus hívek járultak hozzá 5200 forint készpénzzel."[52]

Nagyvárad-Olasziból írja 1870. március 4-én Széchenyi Lajos plébános, másod alesperesnek a püspöki helynök: „...engedélyezi Csák Mihály egyházgondnok megjutalmazását 60 forinttal, az iskolaház építése körül kifejtett fáradalmai jutalmául". A tenkei hívek dicséretes közreműködéséért pedig „kivételesen engedélyezi, hogy a még hiányzó taneszközök beszerzéséhez szükséges költségeket a templom pénztárából fedezzék.[53]

Mennyien (hányan), mit, miből és kitől tanulnak a római katolikus nebulók? Hadd üssük fel „a tenkei római katholikus tanoda" állapotáról szóló kimutatást az 1869–1870-es tanévben: Az igazgató neve Széchenyi Lajos plébános; Tanító Pethő Mihály, római katolikus hitvallású; Tanítás módja helyes; Erkölcse jámbor; Tanítás éve: 2; Az iskolába járhatók száma: 65 fiú, 47 nő; iskolába járók száma: 58 fiú, 45 nő; Ebből úrirendű 14, katonai –, polgári 89, katholikus 101, protestáns –, görögkeleti 2, izraelita –; Szorgalmasan járnak: 85; Hanyagul: 18.

Hetente 25 órát tartanak a következő tantárgyakból: Hittan, biblia és szertartástan 4 óra; olvasás 4 óra; nyelvtan 1 óra; földrajz 1 óra; történet 1 óra; számtan 4 óra; természettudomány 2 óra; polgári jogok 2 óra; írás 4 óra; éneklés 1 óra; testgyakorlat 1 óra.

A tanítás magyar nyelven történik. Az előmenetel: kielégítő.

Miből tanulnak? Egri kis és elemi katekizmus; Róder kis biblia; Szertartás; Dupla I. és II. nyelvgyakorló s olvasókönyv; ABC olvasókönyv katholikus elemi iskolák számára; Földrajz (Kuttner); Történelem (Nogáll); Természettudományok a Népiskolák könyve szerint; Polgári jogok az Első hármas tankönyvből.[54]

A tanító fizetéséről is tudunk néhány dolgot: 1873. április 23-án írja a püspöki uradalom kormányzója a tenkei plébánosnak, hogy július 1-től módosul a tenkei tanító fizetése. Eszerint készpénzben 300 Ft., 6 öl fa, 30 hold szántóföld használata. Ugyanebben a levélben olvashatjuk, hogy „a bélfenyéri kántortanító fizetése változatlan marad".

Az iskola ügyes-bajos dolgait az „iskola-szék" (mai szóval bizottság) rendezi, amit 3 évre választanak meg püspöki beleegyezéssel. Legtöbbször havonta ül össze, és évente gazdasági ellenőrzést végez. Íme az 1891-es év január 25-én megválasztott iskola-szék tagjai, ahogy a jegyzőkönyvben szerepel: Az iskolaszék elnöke Lindenmáyer Károly alesperes, plébános; Világi elnök Újlaki Ferencz járási orvos; Gondnok Magyar István, földműves; Tagok: Gasparik Pál, uradami erdész, Vizer Ferencz magánzó, id. Bagosi János földműves, ifj.Bagosi János földműves, Szabó Mihály földműves, Szabó József földműves, Kovács Pál földműves. Iskola-széki jegyző Böck Béla kántortanító. A püspöki megerősítés három évre szólt.[55]

A katolikusok is szívükön viselik az iskola dolgait. Sőt, a hívek is gondoskodnak — amikor tehetik — az anyagiak előteremtéséről. A püspök aprólékosan meghatározza, honnan

és miből készítik a faanyagot, a zsindelyt, mennyi fa kell a tégla és cserép égetéséhez, a mészégetéshez. S már megy is a parancs a tenkei uradalmi erdők erdészéhez, a száldobágyi erdőkerülőhöz vagy a béli huta vezetőjéhez, ahol az ablaküvegeket vágják ki.

Helybeli önszerveződő társaság, mikor megüti markukat a szerencse, ők is gondolnak az iskolára: Gasparik Pál püspökségi erdész, Markovics Pál kereskedő, dr. Sebes Lajos orvos, dr. Toperczer Sándor aljárásbíró, dr. Wallerstein Mór orvos, Szabó Sándor pénztárnok, Sima Mihály püspökségi erdőőr, Soós György erdőőr, Újhellyi Mór kereskedő, Valentin Márton kalapos és Fodor Ferenc szűrszabó, amikor 1896 februárjában a Magyar osztály Sorsjáték útján 80 000 koronát (akkoriban 40 000 Ft) nyernek, száz-száz koronás alapítványt tettek mind a négy felekezeti iskola részére (református, katolikus, görögkeleti és izraelita), szegény iskolás gyermekek megsegítésére, iskolai szerek, tankönyvek, irkák, palatáblák és vesszők stb. beszerzése végett. Az alapítvány keltezése: 1896. február 20-án, Tenkén.[56]

Akad a plébánosnak másféle dolga is, általában minden kell érdekelje, kiváltképp, ami a szellemi életet, erkölcsösséget illeti. Lindenmayer Károly plébános jelenti 1888. augusztus 21-én (tehát a 20-i államünnep után) keserű szájízzel, hogy a közigazgatási szervek keveset törődnek az államiság eszméjével és semmibe veszik azt: Mint napjainkban, a hetivásár akkor is hétfőn volt Tenkén. Bárha 10 nappal ellőtte felszólította a főszolgabírót, hogy a hetivásárt tegye át keddre, mert hétfőn Szent István napja van „és Tenke városa, hol pedig a főszolgabíró hivatal is székel, nem tartja érdemesnek e hon alkotójának emlékét megünnepelni, de még csak respektálni sem. Általános a panasz, hogy bizonyos nemzetiségnek, mellyel itt körülvén vagyunk, alkalom adódik tapasztaltatni, hogy a közigazgatási faktorok"... stb.[57] Máskor a kántortanítóval akad baj, aki nőtlen lévén, könnyen gyanúba keveredik és az irigyek rögtön lecsapnak a „kósza"

hírekre és egyenesen a püspökhöz vádolják be. De a plébános emberségesen akar eljárni, azt javasolja, nősüljön meg, vagy vegye magához valamelyik rokonát és akkor... otthon kosztolhat.

Szórványos adatok a katolikus iskola oktatóiról: BÖCK BÉLA, 1885-től; ROZS LAJOS és felesége KUCSORA IDA 1906-tól; PETHŐ MIHÁLY, ROTTENSTEINER SÁNDOR, a későbbi BIHARI SÁNDOR zenetanár és zeneszerző, 1935-ben igazgató-tanító. Ebből az évből származik a kisiparosok dalkörének fényképe, amelynek a karmestere volt; SZABÓ KORNÉLIA, Bihari Sándor felesége, tanítónő a harmincas években; KISS IRÉN, helyettes tanítónő 1940-ben; SZÉKELY LAJOS állami tanító, akit az 1940-es években a román állam eltávolít.

Mint láthattuk, lelkészeinket, plébánosainkat komolyan foglalkoztatta az iskolai élet. Egy 1936-os kimutatásban a református lelkész arra hívja fel a figyelmet, mennyire káros hatással van önazonosságunk megőrzésében annak a ténynek, hogy a szülők a román nyelvű állami iskolába íratják át gyermekeiket. (Ne felejtsük, 10 évvel Trianon után.) 1930-ban 6 gyermeket írattak át az állami iskolába, 1931-ben már 11-et, 1932-ben szintén 11-et, 1933-ban 29-et, 1934-ben 67-et (!), 1935-ben 46-ot, 1936-ban 50-et.

Mit mondanak a szülők? Tanuljon meg a gyermek románul, az életben erre a nyelvre van szüksége ahhoz, hogy boldoguljon. Az átíratás anyagi vetületei sem elhanyagolhatóak, mert így nem kellett fizetni a havi 10 lej tandíjat, s szeptember 1-ig nem kellett befizessék a 40 lej évi egyházi fenttartási díjat. Legalább 100–120 család került ilyen helyzetbe. Azt már a lelkész és a presbitérium állítja: „általános közömbösség minden, ami a vallással és az egyházzal van összefüggésben".[58]

*

Kimutatás Tenke község népoktatási állapotáról 1899-ben. A községben 6 iskola működik: *1.* Református elemi fiúiskola

III–VI. osztály, 83 gyerekkel, egy tanítóval, egy tanteremben. Megjegyzik, hogy állami segélyt nem élveznek. *2.* Református elemi leányiskola III–VI. osztály, 85 gyermekkel, egy tanítóval, egy tanteremben. 400 korona állami segélyt kap. *3.* Református elemi vegyes iskola I–II. osztállyal, 106 gyermekkel, egy tanítóval, egy tanteremben. 400 korona állami segélyt élvez. *4.* Római katolikus vegyes elemi iskola I–VI. osztály, 139 tanulóval, egy tanító, egy tanterem. Nem élvez állami támogatást. *5.* Görögkeleti elemi vegyes iskola I–VI. osztály, 38 tanulóval, egy tanítóval, egy tanteremben. Tannyelv: magyar és román. Nem élvez állami támogatást. *6.* Izraelita elemi vegyes iskola I–VI. osztály, 32 tanulóval, egy tanítóval, egy tanteremben. A tannyelv magyar. Nem élvez állami támogatást.[59]

Az iskolával való törődésnek megvan a látszata. Az 1869-es évi népszámlálás adatai szerint Tenke lakosságának 32%-a tudott írni, olvasni. Két évtizeddel a jobbágyfelszabadulás után ez igen hízelgő adat. Az 1886-os statisztikai adatok ennél is jobbak, a többségében még mindig földműves nép 46%-a tanult meg írni, olvasni. 1910-ben ez az arány már 76%-ra ugrik.

*

Az iskola mai helyzetéről jót mondani alig lehet. A 2002/2003-as iskolai évben az I–IV. magyar osztályok összevonva működnek (már több mint 25 éve!). Az I–III. osztályban 14, a II–IV. osztályban 11 (5 és 6) magyar gyermek tanul.

Nem sokkal jobb a helyzet a gimnáziumban sem, ahova „bepótolnak" a bélfenyéri magyar gyermekek is. Itt is van már összevont osztály. Íme a gimnáziumi osztályosok létszáma: az V-ik osztályban 10-, a VI-ik osztályban 10-, a VII-ik osztályban 16-, a VIII-ik osztályban 6 gyermek.

Az elkövetkező évekre sem jobb a kilátás, hiszen a bélfenyéri I–IV. osztályban jelenleg jóval húsz alatt van a gyermekek

száma. Olyan nagyon „bepótolni" nem tudnak. Száz évvel korábban csak Tenkén több mint 200 tanuló tanult.

Tenkegörbeden több mint 30 éve nincsen magyar osztály, nem beszélve Feketetótról, Kisházáról; s alig-alig éldegél a gyantai I–IV. osztály. Eddig senki nem gondolt arra, hogy Tenkén kollégiumot létesítsenek a magyar gyermekek számára, hogy a szórványban élő magyar családok gyermekei anyanyelvükön sajátíthassák el az alapvető ismereteket. A kollégium hétfőtől péntekkel bezárólag a környékbeli magyar gyermekek számára biztosítani tudná a bentlakást, étkezést, a zavartalan oktatást. De ki léphet hatékonyan ebben az ügyben?

*

Akik a tenkei gyermekeket tanították 1944 után (a teljesség igénye nélkül).

Óvónők: Vizer Árpádné Heilman Ilona, Fábián Livia, Bondár Piroska, Herpuţ Ştefanné Madarász Éva.

Tanítók: Simon Ilona, Szabó Jolán, Csák Kálmánné Bihari Mária, Kovács Béláné Köteles Ilona, Régenine Fodor Juliánna, Gergely Éva, Szabó Irén.

Tanárok: Bartalus Sándor, Bartalus Ilona, Győri Lászlóné Köteles Ilona, Breckné Szabó Irén, Tóth Margit, Bláz Ilona, Dobos Attila, Szabó Ágnes, Szabó Árpádné Thurzó Anikó, Fofiuné Orbán Lenke, Fábián József, Fábián Szilvia, Bothăzanné Kovács Katalin, Tóth Borbála.

A 25 tanerőből 14 tenkei születésű, tanulmányaik végeztével visszatértek szülőfalujukba.

ZSIDÓ ETNIKUM TENKÉN

Az 1839-es összeírás szerint Tenkén még nem éltek zsidók, 1880-ban 151-en vannak, a lakosság 5,6%-a; 1910-ben 235 a zsidók lélekszáma, a lakosság 6%-a; 1930-ban 201-en szerepelnek, az összlakosság 5,2%-a. Markovits Simion Ştefan, szalontai lakos, aki 1923 és 1945 között Tenkén élt, azt írja a visszaemlékezésében, hogy az első zsidó etnikumú személy, Berl Krede még 1810-ben telepedett Tenkére és Sarkadról hozott magának szintén zsidó feleséget, a Sreiber családból. Szintén Markovits szerint, a második család, aki Tenkére költözött, Fleisner Sámuel volt, a harmadik Adler Israel. 1830-ban megalakult az első ortodox izraelita hitközség, vezetője Weisz Ede, kereskedő, Adler Israel timár és Ritter János.[60] Hogy miért nem kerültek be az 1839-es hivatalos népszámlálásba, nem tudni. Mindössze az nyilvánvaló, hogy a hitközség elég hamar felszaporodott, rövidesen zsinagógát, iskolát és rituális vágóhidat emeltek a Róka utca (mai Dorobanţi) legvégén. A zsinagóga tulajdonképpen a Fürdő utcára nézett, a kis parkra, ahol 1900-ban a Kossuth szobor állott. Az istentiszteletet eleinte Weisz Bernat Fürdő utcai házában tartották, amelyik 1867-ben lakhatatlanná vált. A hitközség akkor vette meg a 49-es számú házhelyet, ahol felépítették a zsinagógát, az iskolát és a Mirva rituális vágóhidat főleg szárnyasok levágására. 1869-ben Weisz Edét választották a közösség élére, a rabbi Wollner Kálmán lett.

A zsinagóga felépítése után új temetőt vásároltak a katolikus temető hátánál. A tenkei zsidók első temetője a Róka utca elején volt (ma is megtalálni a kertek végében), benne az első sírhant a Káin Mihályé, aki 1862-ben halt meg 58 évesen. Utoljára ide 1908-ban temettek, az elhunyt Gutman Regina volt.

Az új temetőt 1909-ben nyitották meg, Gelb Lázárnét temették ide elsőnek. Markovits szerint a legutolsó sírhantot 1963-ban

emelték Spiró Gyulára, egyben ő is volt az utolsó tenkei zsidó. Ez a megállapítás téves, mert a legutolsó tenkei zsidó — igaz, nem a zsidó temetőbe temették el — Kerekesné (leánykori neve Klein) volt, a fogyasztási szövetkezet nyugdíjasa, aki a hetvenes években halt meg.

A tenkei temetők legszebb síremléke az új zsidó temetőben van, 2,5 m magas fekete márványtömb, amely az 54 éves Schwarcz Salamonnak állít emléket, meghalt 1917. május 13-án. Ebben a temetőben nyugszik Tenke város 20. sz. eleji körorvosa, dr.Wallerstein Mór, aki 70 évet élt és 1914. november 28-án halt meg. Lenyűgöző fehérmárvány sírkőt állítottak emlékére, tudni kell róla, hogy az 1899-ben felavatott Kossuth szoborra szép összeget adományozott.

Nemzedékemmel egyidős izraeliták ebben a temetőben nyugszanak, ismertem őket személyesen, kapcsolatunkat a kölcsönös tisztelet, megbecsülés jellemezte. Közülük említeném a Schwatz családot, Rosenfeld bácsit és feleségét. A sírokat betonlappal fedték be, a fejfáknál imitt-amott zsidó szokás szerint kavicsokat találni, ezek jelzik, hogy itt járt valamelyik távolba szakadt hozzátartozó. 1983-ban a bukaresti zsidó központ bekerítette a kistenkei zsidótemetőt (a Róka utcai temetőről valószínűleg nem volt tudomásuk) betonoszlopokra szerelt vastag drótkerítéssel. A drótháló azóta eltűnt, ellopták, most már az oszlopokat kezdik elhordani. A Róka utcai temetőt pedig benőtte a bozót, az akác. Innen jó néhány értékes márványfejfa eltűnt, ezek közül egyet a református temetőben fedeztem fel, természetesen új felirattal.

Néhány zsidó etnikumú tenkei polgár, akiket Markovits is említ, akiket nagyobb részt személyesen ismertem: Stern Petru (Váradon lakik); Keller Jakab, a második rabbi; Vidor Jenő Benjámin, tanító; Friedmann Jakab, a Talmudot tanította a gyermekeknek.

Miután Keller Jakab kivándorolt Amerikába, a rabbi Friedmann Zalma lett. Markovits megemlíti, hogy a zsinagógát

1922-ben kívül, belül renoválták, s emléktáblát állítottak azok emlékére, akik az első világháborúból nem tértek vissza.

A két világháború között a zsidó közösség vezetősége: Stern Adalbert elnök, Steiner Miksa alelnök, Permuter Ignác és Koller János tanácsosok, Toper Mór pénztárnok, Klein Ignácz titkár. Szintén a vezetőségben volt Friedmann Jakab és Bánda Adolf. 1935-ben az elnöki tisztségbe Markovics András választották, titkár pedig Weinberger Géza, aki 1945-öt követően a Vilán nevet viseli.

Markovits bőven kitér a zsidók meghurcoltatására. Hálásan emlékszik meg a segítőkész emberekről, Catone Ioan ortodox papról, Csapfalvi József református lelkészről, Benedek Teréz belényesi, Békési Magdolna tenkei tanítónőkről, akik felvállalták a Belényesbe és Gyantára kitelepített zsidógyermekek tanítását.

A háború után számos család kivándorolt Izraelbe. 1958-ig, amikor a zsinagógát és a többi épületet Lupsa Gheorghe tenkei lakosnak adták el, még elég szabályos hitélet folyt a zsidó hitközségben. Ez Richmann Jenő (Hajfába távozott) és Hubsmann Emanuel családjainak köszönhető, Hubsmann lévén az utolsó polgár, aki a zsinagóga udvarában lakott. Spiró Gyulát, mint az utolsónak vélt tenkei zsidót Neumann Adolf és a szomszédok segítségével temették el a zsidó temetőben.

A tenkei zsidó családok közül ma is élnek néhányan Váradon: Vilán György, Weiberger Iván, Stern Péter.

A KERTEKBŐL UTCÁK LETTEK

A katolikusok újratelepítéséig Tenke egyazon helyen terült el, mint amikor először felbukkan a középkori okmányokban. Ez a tulajdonképpeni ősi település, vagy ahogy mi magyarok ma is nevezzük: Nagytenke.

A Fekete Körös felső teraszán végigfutó út mindkét oldalán 12–12 jobbágyház, egészen a későbbi Fürdő utcára ereszkedő Sikátorig.

A bélfenyéri katolikus családok betelepítésével Tenke kétrészes településsé vált. A magyarok még ma is ekként nevezik meg a falurészeket Nagytenkének és Kistenkének. Közöttük, amolyan 350–500 m-en, egyesek szerint (Fodor Ferenc is) 1 km-es távolságban hézag, dimbes-dombos üres terület húzódott, ami csak a 19. sz. elején települt be.

De a két falurész között — már így nevezem —, a mai Nagyváradi út két oldalán egy sokkal nagyobb, tágasabb területen sorjáztak a váradi római katolikus püspökség kertjei. Az 1783-ban készült térképen a Nagytenke és Kistenke közti terület még üresen állott, pedig a Váradra vezető út már itt vezetett el (Fodor F. 141 o.). De az akkori út nem dél felé, jobbra kanyarodva folytatódott, mint ma (Someşului — Fogadó utca), hanem jóval északabbra, a mai Gyermekotthonnál bal oldalra, kelet felé vezetett, végig a Csillag utcán (ma M. Viteazu utca), ami abban az időben dűlő-út lehetett, nagykiterjedésű „kert" északi oldalán. Abban az időben ott a Rózsafalvi út vezetett. Ez az út folytatódott a Hidegség utcán (ma A. Mureşan), a „kert" keleti oldalán, egészen délre a templom telek-tömbje mellett, le a Körös gázlójáig (Körös utca, ma Crişan).

A Nagyváradi út jobb oldalán a következő nagy belsőségek, uradalmi avagy püspöki kertek terültek el:

1. A Hamuskert, mindjárt az út alsó részén, az Iskola utca nyugati végétől északra terült el. Azért nevezték Hamuskertnek, mert este 9 órakor ide kellett kihordani a parazsat és a hamut a tűzhelyekből a tűzesetek megelőzése végett. Külön felvigyázó ellenőrizte, hogy a helybeliek eleget tesznek-e a szigorú szabályoknak. A Hamuskert valójában ma is nagy belsőségnek számít, bár körbeépítették.
2. A Hamuskerttől északra egy másik nagy kert húzódott — a Patika sikátortól a Csillag utcáig —, nem volt külön neve, de általában itt volt a „szérű".
3. A két kerttől keletre fekvő hatalmas telektömb: a mai Róka utca, a Hidegség utca (keleten) és a Csillag utca későbbi nyomvonalai között.
4. A Csillag utca északi oldalán volt az Óvodakert, avagy Fáskert, a református egyház fáskert-iskolája, kb. 2 ha területen. S utána a Kendereskert — ma is így nevezik —, ami a Gólyadombi temetőig terjed. Ma is a református egyház tulajdonában van.

1783-ban ezek a nagy telek-tömbök, kertek, beépítetlen szabad területekként húzódtak, közöttük dűlő utak vezettek, mély árkok vagy sövénykerítések határolták.

Az 1783-as térkép szerint a Nagyváradi út bal oldalán, a Templom utcától északra, ahol egy hatalmas magtárépület, s az uradalmi tisztek házai állottak, szintén nagy belsőségeket találunk:

1. A katolikus templomtól északra az Erdőgondnokság szérűjének volt a helye (itt volt az Erdőgondnokság székhelye is, ez utóbbit a fönt említett térképen nem jelölték). Később ezt a belsőséget Dinnyéskertnek említik, ma is komoly telekrésznek számít, bár a katolikus egyház eladogatott belőle. Az Erdőgondnokság székhelye helyén ma a fogyatékos gyermekek kórháza áll.
2. A Dinnyéskerttől északra húzódott a Postakert, ugyanis a 19. sz. végén ide építették az első postaépületet.

3. S következett a Szilváskert, amit csaknem napjainkban, a második világháborút követően építettek be.

Fodor Ferenc feltételezésével szemben, nem hiszem, hogy a Nagyváradi utat eredetileg a mai utca szélességében tervezték volna, akkor ugyanis a településnek nem volt vásárrendezési joga. Azt viszont Fodor Ferenc is említi, hogy a Nagyváradi út hosszában folydogált az Ólak patak, ennek nyomvonala esős időben ma is felismerhető. Az utca beépítésekor aztán elvezették a patak folyását, ma a Szilváskerten keresztül a Lóga utcát kettészelve halad a Körös fele. A Nagyváradi út így nyerte el a mai szélességét.

A Körös utca végén levő ősi gázlót a 18. sz. végén vagy a 19. sz. legelején hagyták el, amikor a katolikus templom dombjának lábánál felépült a fahíd. Tőle jobbra, a túlsó oldalon a föntebb már említett Fogadót, ma pedig a Holt-Körös hídját találjuk. Ilyenformán megnövekedett a Nagyváradi út jelentősége is. A 19. sz.-tól a Nagyváradi út a katolikus templom dombjának lábánál ereszkedett alá (a Fogadó utcán, ma Someşului), s jutott el a hídhoz.

TANYÁK

A tenkei tanya átmeneti változata az alföldi tanyának, s a hegyvidéki szállásnak. Az állattenyésztést szolgálta, a gazda bent lakott Tenkén. A tanyán a családból egy-két legényember vagy a szolga rendezkedett be, akik az állatok etetésével és felvigyázásával voltak elfoglalva.

A tulajdonképpeni tanya egy vagy két, sárral tapasztott faépítményből állt, lehetett fatalpakra épített vályogház is.

Közvetlen közelében, legtöbbször a hátánál találtuk az istállót, kocsiszínt (csűr), néha górét. S ott sorjáztak a széna és szalmaboglyák, az istálló mögött a trágyadomb. Legtöbb tanyának volt kútja, de mivel egészen közel voltak a Köröshöz, legtöbbször oda jártak itatni. A tanyák általában a birtokok, a 10–12, sőt 20–25 köblös földterületek közepén állottak. Az épületek körül a kaszálók húzódtak, innen vágták a szénának valót, majd itt legeltették az állatokat. Nemcsak szarvasmarhát (általában tinót) tartottak kint, hanem disznót, szárnyasokat.

A kaszáló vagy a rét után következtek a szántóföldek kisebb, nagyobb területeken, ahogy az erek és patakok behatárolták őket. Az úgynevezett érhátakról, magasabb területekről van szó, ahol a megduzzadt erek nem tudtak kárt tenni. Itt mutatkozott meg a tenkei magyar földműves gazda leleményessége, rátermettsége, a természet adottságaihoz való alkalmazkodása. Ezekre az érhátakra nagyon vigyáztak. Ide rakták le az erekből kikotort iszapot, ezzel is emelvén az érhátat; téli időszakban megtrágyázták a földet. Az erek partjait vesszőfonásokkal erősítették, hogy a víz ne mossa el.

A tanyát április elejétől, közepétől lakták, amikor a családból az idősebb legény, vagy legények kiköltöztek, s hozzáláttak a trágya széthordásához, az esetleges károk kijavításához. Kint maradtak karácsony utánig, sokszor a január-február eleje is ott találta őket, ameddig feletették a szálastakarmányt (széna, kóró stb.). Közben az otthon összegyűlt trágyát is kihordták a földekre (ha az idő úgy engedte, szánnal), mert a fejősteheneket a hazai istállóban tartották, év közben onnan járatták a falu csordájába.

A tanyák közel estek a faluhoz — az egész tenkei határ nem volt valami nagy —, így délidőben meleg ételt vittek a kint élő családtagnak. Mert családtagok voltak a „tanyások", a nagycsaládos tenkeiek szolgát nemigen fogadtak fel.

Vegyük sorra a tanyákat, úgy ahogy a 80 éves M. Köteles Imre (Meggyesi) adatközlőm megerősített emlékezésemben.

A mai bélfenyéri út jobb oldalán, mindjárt a második dűlőút körül, a Tökös tó és a Körös között voltak a Kötelesek tanyái:

1. M. Köteles Imre, a nagyapa 20 köblös tagozata (1 köblös = 0,46 ha). Amikor a Horgasér bővizű volt, itt egy kezdetleges olajütő-prés is működött.
2. M. Köteles Ferenc tanyája (M. Köteles Gyula apja).
3. M. Köteles Gyula (Sánta) nagykiterjedésű földje-tanyája, ahol egy nagy tölgyfa állt sok évtizeden keresztül. Ezt a fát a topográfusok geodéziai pontnak tüntették fel a térképeken.
4. Ugyanezen a részen volt a tízgyermekes M. Köteles Ferenc (Sábúj) tanyája.
5. A mai út túlsó oldalán, rögtön a Kiserdő mellett volt a másik Sábúj, M. Köteles Sándor tanyája (leszármazottja Csép Zoltán és családja).
6. Ugyancsak a Kiserdőhöz nyúlt ki B. Orbán József 25–30 köblös tagozata, a valamikori falu bírójának a tanyája.
7. A Meggyesi tanyáktól kissé keletre esett a nagy családú Jakab János tanyája.
8. Berke József 25 köblösös tanyája.
9. Szintén az Alsóréten, kissé távolabb a mai Szarvas dűlőnek nevezett tagozattól volt Szarvas Károly 40 köblös, egy tagozatban lévő tanyája.
10. A Körös jobb oldalán, mindjárt a keleti "bejáratnál", a térképen is megjelölt Malom-zugnál volt L. (Laci) Köteles Bálint, kilencgyermekes gazdának a tanyája (3 fiú, 6 leány), a mai Laci Sanyinak a nagyapjáé.

Következtek az egymáshoz közel eső román gazdák tanyái:

11. Moţ János tanyája
12. Moţ Mihály tanyája
13. Plaştin János tanyája.
14. A Felső-Szőlőskert alatt volt (helyét ma is megismerni) M. Köteles István (ez is Meggyesi) tanyája.

Az Alsóréten, a Körös jobb oldalán, a falu alatt a következő tanyák sorakoztak:

15. Bagosi István tanyája, a volt állami gazdaság alsó határában.
16. Tőle nem messze, a Köröshöz közel esett Ambrus Ferenc tanyája, ott, ahol ma a Simon-féle föld van.
17. E tanyától lejjebb esett a P. (Pista) Orbán Péter 25 köblös tagozata, rögtön a Körös mentén.
18. Következett a B. Orbán Gyula tanyája.
19. Mellette a B. (Bálint) Orbán János tanyája.
20. Egy kicsit távolabb a Köröstől, az Alsó-Szőlőskert alatt, a kanális mellett volt az M. Köteles József (Sábúj József) tanyája.
21. Onnan nem távol esett az Árgyelán József 10 köblös tanyája, rögtön a szőlőskert alatt.
22. Bent a Gátor zugban, a P. (Pista) Orbán Péter tanyáján túl húzódott a Deák Mihály-féle tanya.
23. A Felsőrét legtávolabbi részén, a Körös jobb oldalán maradt még Jámbor Sándor 30 köblös tanyája.

A tanyák berendezése igen egyszerű volt: a konyhában, ahol háltak is a férfiak 1–2 priccset helyeztek el, nagyon ritkán ágyat. Kisebb spórt, fűtőt állítottak be, ezen melegítették meg az ennivalót, de főzni-fűteni is lehetett vele. Kisebb kredencben, kaszliban tartották az edényeket. Volt még mosdótál (néha állvánnyal), asztal, néhány székkel. Ruhásszekrényt nemigen használtak. Az ajtófélfa külső oldalán volt a rostély, nyáron használták, amikor nyitott ajtónál pihentek.

MALMOK

Tenkén a Körös és az erek folyásán több egy- és kétkövű malom működött a 17-ik sz. elejétől, különösen a 19. sz. első felében, amikor tíz malomról van tudomásunk. Malmok a korábbi időszakban is lehettek, csak adataink nincsenek róluk. (De ha a káptalannak a 15. sz.-ban a görbedi birtokon malma volt, akkor a tenkei katolikus uradalomnak is lehetett. Meszesi Demeter püspök idejében — 1349-ben, vagy 1355-ben — említik a tenkei uradalmi tisztek épületét. Tehát Tenkén is volt uradalmi központ, miért ne lett volna akkor malmuk is?

A bélfenyéri úthoz közel, az egyik éren lehetett az a malom, amelyikről az 1770-es évi összeíráskor nyilatkoznak a tenkei vének: „Még ugyan vagyon itt a Keresnek folyó vizén 2 kövű malmunk, abból a szombati vám a Bélfenyéri plébánosé, fizetünk ismét azon malmoktul az uraságnak 20 forintot... Itt a helység határán állandó folyó vizen a helység némely Gazdáinak vagyon jó malma."

Az 1783-as térképen (II. József korabeli katonai felvétel — térképezte Rauchmiller, Hauptmann V. General stab.) két malmot találunk.

1785-ben, levéltári adatok szerint Tenkéhez 5 malom tartozott. Közülük 4 a Körös jobb oldalán volt. Régi malmok lehettek, bizonyosan az évek során többször újjáépítették.

A sorozatos árvizek, amelyekhez a számos keresztgát vagy fenékgát is besegített, arra késztette a vármegye adminisztrációját, hogy elrendelje a nyílt folyón s az ártéri erekben lévő gátak lebontását, a malmok felszámolását. Igen ám, de ezen malmokhoz komoly gazdasági kötődések kapcsolódtak az egyházak részéről (római katolikus, református, görögkeleti egyház); s érdekelve volt a falu népe is.

Valószínű, hogy még 1848 előtt megtörtént az első „nagytakarítás", amikor számos malmot felszámoltak. 1848. január 20-án a püspök elrendelte, hogy a tenkei plébánia évenként 600 váltóforint kárpótlásban részesüljön a kihajigált malmok jövedelmének megszűnte következtében.[61] Az erre vonatkozó parancsot egyébként már 1840. március 5-én kiadták a Bihari Vármegye közgyűlésének rendelete alapján. Tenkén a Kistenkei (talán Csigéri?) és a Fickói malmokról volt szó, melyeknek szombati vámjai a katolikus egyházé volt.[62]

1808-ban a kocsubai malmot Bronţ Paşcu bérelte (a bérbeadásnak korábbi hagyományai lehettek); a szombati vámot a felépítendő tenkei katolikus templom javára adták. Ugyaninnen kapott részesedést a bélfenyéri plébános a minden harmadik vasárnapon esedékes vasárnapi miséért.

A tenkei római katolikus egyházban 1775. november 19-én Patatich Ádám püspöksége idejében kápolnát szenteltek fel. A parókus Molnár Ferenc 250 frt.-ot, a kántor 50 frt.-ot kapott, s a Kis-malom (vagy Szarakucza — megtalálni nem sikerült) szombati vámját.[63] Hogy a parókus összességében mennyi vámot mondhatott magáénak, azt egy másik iratból tudjuk meg: 1785-ben, a határban lévő öt malom szombati vámja tette ki a plébánia jövedelmének nagy részét. Két malom vámjából a plébános részesült; a Vén-malom (későbbi Medra malom) és a kistenkei (talán a Csigéri?) malom szombati vámja a plébániát illette.

A kistenkei malmot a katolikus egyház bérbe adta. E malomban a vám körül sok visszaélés történt (akkor is loptak!). 1872-ben a püspökség jóváhagyásával három atyafi, Szabó Márton, Csák András és Sándor Ferenc három évre bérbe vette a malmot évi 135 köböl vámgabonáért.[64] A malom nem lehetett jó állapotban: a zúgó-t újjá kellett építeni (azt a kanálist, ami a kerékre vezeti a vizet; s az egész berendezést). Minderre a három bérlő 6000 frt. kölcsönt vett fel a parókia pénztárából 5%-os kamattal, félévenkénti visszafizetéssel, zálogként pedig ingatlanjaikat kötötték le.

Időközben felépült a Boros-féle gőzmalom, szorosan a házak között, a mai iskola helyén. S felépült a második is, a Szentiványi gőzmalom, a marhapiac túlsó oldalán. A kistenkei malom bérlői ilyen változások után szorult helyzetbe kerültek (hasonló lett a Vén malom sorsa), a gőzmalom ugyanis sokkal nagyobb teljesítményű, s jobb minőségű lisztet is őröl.[65] A két új malom komoly versenytársat jelentett, ilyen körülmények között a bérlők nehezen tudtak eleget tenni a szerződésbe foglaltaknak. Helyzetüket nehezítette az 1876-os év tavaszi áradása, ami szinte használhatatlanná tette a malmot, s kérdésessé vált a kölcsön visszafizetése. Most már nemcsak az említett három gazda, hanem 45-en folyamodnak a püspökséghez, hogy az uradalom engedje el a tartozásukat: „A folyó tavaszi árja a fenék-zúgógátat, s ennek következtében a malom működését és jövedelmét mindenkorra tönkretette, s a nevezett kölcsönünk visszatérítése, melynek egy év múlva kell bekövetkeznie, a részvényesek vagyoni bukását vonná maga után..."

A püspök sajnálja a kár bekövetkeztét, de: „Mint főpásztornak kötelességem lévén egyházaim birtokát biztosítani, tulajdonát megvédeni, s a károsodásokat megakadályozni. A kérelmet legjobb akaratom mellett sem áll hatalmamban teljesíteni, annál kevésbé, mert noha a templom a szombati részekből gyarapodott, s idők folytán meglehetős tőkét nyert; nyerte ezt, mint részvényes, nem pedig mintha a többi malomgazdák csak csupa jótékonyságból vagy áldozatkészségből részesítették volna azt a szombatok jövedelmében, mint ezt a folyamodvány feltüntetni akarna".[66]

A püspökség a megállapodott terminus lejártakor még sem hajtotta be a részvényesek tartozásait, hanem — miután a kamatot is elengedte — az újjáépített malom vámjából folyamatosan, 10 éven át fizették vissza tartozásukat.

A tenkei malomipar külön fejezete a Medra malom tulajdonosa és a katolikus egyház közötti, több mint egy évtizedre

átnyúló viszálya, ami a szombati vám jogosságát illeti. 1905. február 11-én írja Lindenmayer Károly plébános a püspöknek, hogy a Vén malom — 1899-ben — tönkrement (írásos okmány szerint már 1785-ben működött) a tulajdonosok hanyagsága, részint a két gőzmalom versengése következtében. A malmot viszont megvette Medre (?) Károly, mezőtelki lakos, aki 1902-ben megkezdte a malom újjáépítését, s 1903 őszén újra is indította. A plébánosnak járó szombati vámot Lindenmayer „bérbe adta" 240 koronáért. A tulajdonos kérésére, tekintve rossz üzleti helyzetét, ezt az összeget 100 koronára mérsékelte. De Medra ezt sem fizette ki, és a szerződés felújítása végett sem jelentkezett. A plébános ezt követően arra kérte a püspökséget, hogy bocsássa rendelkezésére az egyházmegye ügyvédjét, ami meg is történt. Az egyház érdekeit a perben Schweiger Ede ügyvéd képviselte.[67] Ennek ellenére Medra Károly még 1912-ben is megtagadta a vámbérlet befizetését. Ez utóbbi, a püspök 1912. január 23-án kelt leveléből derül ki, amit Richter Jenő plébánoshoz intézett, s amelyben felhívta a figyelmét a szombati vámszedés jogára, amit Medra Károly továbbra is megtagadott mondván, hogy inkább lebontja a malmot és a szomszédos területen építi fel újra, s így a vámkötelezettségtől megszabadul. Hogyan végződött a párharc? Erről a levéltári okmányok hallgatnak.

A malmok működését történetiségükben közelítve fontosnak tartom kiemelni, hogy a föntebb említett két gőzmalomban olajprés (olajütő) is működött. De még a Medra malomban is, aminek pirítójába gyermekkoromban belemártottuk darabka kenyerünket. Annál finomabbat nem ettem!

A Boros malom olajprése nagy kapacitású volt, az udvarán annyi maghéj összegyűlt, hogy az utca gyerekei oda jártak búj ócskát játszani. Ugyancsak ebben a malomban vám helyett, különösen amikor nem volt ára a gabonának, a tulajdonos pálinkának való szilvát és egyéb gyümölcsféléket vagy cefrét is elfogadott, amit egy 4/6 m-es betonmedencében tárolt.

Mind a két malomnak volt áramfejlesztője, pakurával működött. A Medra malom áramfejlesztőjét, turbináját a víz hajtotta és a csaknem ingyen előállított energia használatával tudta „állni" a két gőzmalom konkurenciáját.

A gőzmalmok 1927-től a községnek is szolgáltattak villamos energiát, reggel 5-től este 11 óráig. Akkoriban Köteles Károly vállalkozó volt a falu bírája, s többek között ezt is „kijárta" a falu hasznára. Az ő szolgálati éveiben épültek meg egyébként az első betonjárdák Tenkén.

Az államosítás után, s azt követően, hogy Tenkét is bekapcsolták a központi, országos energiahálózatba, a két gőzmalmot leszerelték, valósággal szétverték. Említettem, hogy a Boros malom nagyobb területén 16 tantermes iskolát, s bentlakást építettek; a Szentiványi malmot raktárnak használták három évtizeden keresztül. Az 1989-es fordulat után az épületet magánvállalkozó vette meg, s az épületbe új malmot telepített, olasz berendezéseket. A román tulajdonos jó minőségű lisztet állít elő, az egység, mint kereskedelmi malom is működik.

A Medra malom 1980-ig működött, ekkor szerelték le az áramfejlesztő turbináját (milyen meggondolatlanság volt!).

1980 óta a malom épületét majdnem széthordták, ma romokban hever, s a közeli fürdő tulajdonosai vették meg. Egyelőre nem tudni, milyen céllal.

Néhány mondat erejéig még visszatérnék egy első világháború előtti bélfenyéri térképre, amelyen Tenkére vonatkozóan öt vízimalmot jelöltek be. Nyilván, hogy ezek a malmok a 19. sz.-ban is megvoltak, sőt a katolikus egyháznak megítélt szombati vám utalásából következtetve, már 1785-ben is. A Körös jobb oldalán, fentről lefele, tehát jobbról balra a következő malmok üzemeltek:

1. Imre-malom (első gazdája nevén ismerték).
2. Vén-malom, amit majd Medra újra felépít.
3. A Csigérben a gazdák által bérelt malom (ők voltak a gőzmalom megtiltását kérvényező gazdák).

4. A Szarakucza-malom (Sărăcuţ?) a Sebesfokon. Azért mondhatták „szegénynek", mert hol működött, hol nem, attól függően hogyan hozta a vizet a Sebesfok.
5. A Körös baloldalán, a Felsőrét egyik vízfolyásán volt a „Zöldmalom"; ez lehetett az a malom, amit a reformátusok béreltek 1770-ben, s az 1783-as térképen is rajta van.

A tiltás ellenére más ereken is lehettek malmok, a 80. éves M. Köteles Imre (Meggyesi) emlékszik arra, hogy a Horgaséren működött egy olajütő, aminek a helye még most is meglátszik.

IPARTESTÜLET, MŰVELŐDÉS

A tenkei Iparos Egyletet, Ipartestületet 1875-ben 43 taggal annak eredményeként alapították meg, hogy megerősödött a mesteremberek rétege. (1940 előtt az Ipartestületnek kb. 200 kisiparos tagja volt.) E testületen belül eredményesen működött az önsegélyző pénztár, az iparosok olvasóköre. Valamivel később, 1896-ban alakult meg a dalkör, aminek zászlaja rejtélyes utakat megjárva, napjainkban újra előkerült, s ma a református egyház őrzi. A dalkör tevékenysége az évek során sok elismerést és dicsőséget hozott a tenkeieknek.

Az 1900-as évek elején megépült az Ipartestület székháza. A Fő utca végén álló épület ma romjaiban áll. A székház nagy termében az egylet főbb rendezvényeit tartották, a kis teremben főleg délután és este társasjátékok — biliárd, sakk, kártya, dominó — várták a kikapcsolódni vágyó iparosokat, s családtagjaikat. Mindez igazi társasági élet kibontakozását jelentette a tenkeiek számára. A főépületben könyvtár működött, szépirodalmi

könyveket lehetett kikölcsönözni, vagy ott helyben olvasni, fellapozni. (1940-ben a könyvtáros Orbán Ferenc szabómester volt, az idősebbek közül rá még többen emlékeznek.) Az Ipartestület udvarán, rögtön a szomszéd kerítése mellett kugli pályát rendeztek be, az északi oldalon kisebb épületben a felügyelő-gondozó lakott. Az épület utcára néző helyiségét üzletnek képezték ki, amit évente bérbe adtak.

Az Ipartestület ügyeit és működését egy kilenctagú választott tanács intézte, élén az elnökkel. A választott elnök idősebb, köztiszteletnek örvendő személy volt, közülük az emlékezet Köteles Károly vállalkozó, Novák Ferenc szabómester nevét őrizte meg.

A testület működését „alapszabályzat" határolta be, amibe minden lehetséges, érdemleges tevékenységet, s magyarázó leírást stb. belefoglaltak a tagfelvételtől a házirendig; mindazt, amire egy komoly egyletnek létezésében szüksége lehetett. Az Ipartestületbe megbízható, tisztességes, jó nevű-hírű mesteremberekét vettek fel. A házirend még azt is szabályozta, hogy a székházban milyen öltözékben jelenhetnek meg a tagok. Részegeskedésről szó sem lehetett, bár az egyik helyiségben büfét is működtettek. A rend és fegyelem betartásán a „háznagy" őrködött, ami szintén választott tisztségnek számított.[68] A háznagyot két napibiztos segítette. Valamennyi tisztség önkéntes és díjmentes volt, máskülönben megtiszteltetésnek számított az, ha valakit, iparost vagy segédet, a köz javára, valamilyen feladatra beválasztottak. A rendezőkre, szervezőkre nagy felelősség hárult a húsvéti, karácsonyi rendezvényeken, bálokon, az elég gyakori batyusbálon. Utóbbin a feleségek igen finom süteményeiket kínálták az egybegyűlteknek. Az iparos bált — az év talán legjelentősebb rendezvényének számított — minden év február első szombatján tartották. Saját zenekaruk húzta a talpalávalót. A '30-as években pl. az Argyelán fivérek, Albert és Gheorghe, igazi hegedű virtuózok, később a megyei népi zenekar szólistáiként is felléptek. Egyetlen megjelent hanglemezük ma már unikumnak

számít. Az egykori zenekarban bőgős az Ardelean fiúk apja, Jankó volt, brácsás Faka Gyula, zongorista Reviczky bácsi.

És a dalkör! Fénykorát 1920–1940 között élte, főleg abban az időszakban, amikor Bihari Sándor volt a karmestere (Bihari: felvett név, eredetileg Rottenstein), a későbbi komponista, zeneszerző, aki abban az időszakban a katolikus iskola tanítója volt. A dalárda műsorából nem hiányoztak a népdalok, népdalfeldolgozások, bordalok, operakórus számok — leginkább Verdi operáiból —, temetési énekek, megzenésített Petőfi versek stb. Annak ellenére, hogy a dalárda csaknem valamennyi tagja magyar ajkú volt, nem egyszer felléptek az ortodox, a görög katolikus templomban, egyik alkalommal az ortodox püspök felszentelésén (Nagyváradon).

A dalárdának a taglétszáma igencsak mindig 30 körül mozgott. Új tagok beválasztásakor a karmester úr úgymond levizsgáztatta a delikvenseket. Kedves, közvetlen ember volt, az együtténeklés örömével ajándékozta meg a kórustagokat. Két-, és négy szólamban énekelt az együttes, igen igényes énekszámokat is betanultak. Hetente két alkalommal jártak próbára.

1935-ből fennmaradt egy fényképfelvétel a dalárdáról, rajta a derék, énekelni szerető tenkei iparosok az alábbiak szerint: (alsó sor balról jobbra) Bura Lajos, L. Orbán Sándor, Árkossy Gábor, Szilágyi Alexandru, Szuhai József, Rottenstein (Bihari) Sándor karmester és zeneszerző, Magyar József, Szűcs Béla, Fábián József, Biró Antal; (második sor) SZ. Köteles Pál, Biró András, Madarász István, Orbán István, Bláz József, Deák István, Madarász Béla, Orbán Károly; (harmadik sor) Károlyi István, Szűcs Zoltán, ismeretlen, Malajás Béla, Balázs Mihály, Boros Sándor, Árkossy László, Károlyi Sándor, ismeretlen. Összesen: 10 csizmadia és cipész, 2 fényképész, 2 nyomdász, 2 hentes, 2 szabó és egy-egy kőműves, kerékgyártó, pintér, kovács, borbély, pék és kereskedő. Ma már egy sincs életben. Legyen áldott az emlékük.

Az Ipartestület alapszabályzata meghatározta még az önsegélyező pénztár, a könyvtár és a játékterem működését; a vezetőtestület és az általános összejövetelek összehívásának módját; a pénzügyek kezelését; a művelődési élet szervezését (a dalárdán kívül volt színjátszó csoportjuk — nem is egy —, 10–12 párból álló magyar néptánc csoportjuk, szavalóik és énekszólistáik). Hetente kétszer, szerdán és szombaton a vezetőtestület jóváhagyása után a könyvelő és a pénztáros kifizették a megpályázott segélyeket az önsegélyezőből, bevették a tagsági díjakat, az önkéntes felajánlásokat.

A trianoni döntés a tenkei magyarság számára is nagy érvágást jelentett, különösen az önszerveződés terén. Ahogyan lehetett, újraindították az ipartestületi tevékenységet, mellette a művelődési életet. Az egyházak sem ültek tétlenül, a lelkészeknek, a segédlelkészeknek sikerült megnyerniük az egyháztagokat: leányegylet, újabb olvasókör, színjátszó csoport alakult. A rendezvényekről szórványos adatok maradtak ránk. Tudomásunk van arról, hogy 1930 december 6-án az Ipartestület színjátszói Móricz Zsigmond *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című darabját mutatták be a Weisz-féle vendéglőben. A református egyház fiataljai pedig 1931 április 5-én Gárdonyi Géza *A bor* című színművével arattak nagy sikert, ugyancsak a Weisz-féle vendéglőben. Alig egy év multával ugyancsak ők viszik színre Lukács Sándor dalos népszínművét, *A vereshajú leány*t. A szereplők: Novák Ilus, Oláh Irén, Fodor Ilus, Bagosi Etus, Orbán Imre, Köteles Zsuzsika, Orbán Károly, Ambruzs János, Berke Károly, Jakab Piroska, Kozma József, Gönci Köteles József, Orbán Sándor, Jámbor János, Felhérc Zsuzsika, Deák János. Az egykori színjátszók neveit a 90 éve felé közeledő Magyar Margit őrizte meg emlékezetében, aki 17 évesen már a műkedvelő csoport tagja volt. Hangsúlyozta az akkori segédlelkészek, Patai István, Lengyel József, Kenéz János, Molnár Zoltán szerepét, akiknek

köszönhetően a tenkei fiatalság közösségbe verbuválódott. A katolikus egyház ifjai körében pedig az akkori tanító és kántor, a föntebb említett Bihari Sándor meghatározó egyéniségével irányította a kulturális rendezvényeket. Egy-egy művelődési esemény szervezése közben a vallási hovatartozás — református, katolikus? — nem jelentett akadályt. Bihari Sándor 1930-ban például a reformátusok vegyeskórusát is vezényelte.

A második világháború újra beleszólt a tenkeiek normális, önszerveződésen alapuló életébe. Több év kihagyása után, egy 1953-ból fennmaradt, megsárgult fényképfelvétel őrizte meg a műkedvelő színjátszók arcvonásait. A Liliomfi szereplőiként látjuk rajta Deák Magdát, Ilyés Károlyt — ők voltak a főszereplők —, Petrikó Sándort, Szuhai Sándort, Oláh Aurelt, Thurzó Pétert, Ardelean Albertet, Jakab Sándort. (Utóbbi talán az egyedüli, aki még életben van.) Még a hatvanas, hetvenes években történtek figyelemre méltó kezdeményezések, Csák Mária tanítónő és az idős Onucz János bácsi egyfelvonásos színdarabokat tanítottak be. A bemutató mindig alkalom volt bál megszervezésére is.

A nyolcvanas években, s a '89-es fordulat után a nagyközség közművelődési életében említésre méltó kezdeményezés nem igen történt. A legutolsó szüreti bál megrendezésétől is több mint 12 év telt el.

A helybeli szokáskultúra megidézésében szinte kizárólagosan az emlékekre hagyatkozhatunk. A Karácsonyi Betlehemjárás, Vízkeresztkor a katolikus fiatalok Csillag-járása már a múlté. Volt egy időszak, amikor a román legények Turka-járását a magyar fiatalok is átvették. Nem tartott sokáig.

Megszűnt az alkalom a kalákában tartott közös munkákra, összejövetelekre: nincs kukoricahántó, tollfosztó. Ezekre pedig e sorok írója is emlékszik, ilyenkor a háziak aszalt gyümölccsel, kompóttal kínálták a részvevőket.

Egyedül a lakodalom megszervezésében maradtak meg hagyományőrző mozzanatok: vőfélyek hívogatása; asszonyok, lányok csigatészta készítése; a lakodalom lefolyásának rituáléja: a mennyasszony búcsúztatása, étkek felszolgálásánál rigmusos szövegek, menyasszonytánc stb. Hasonlóképpen élő szokás a „paszita", a gyermekágyas anyának a közeli rokonok, jóbarátok, a jószomszodék ételt, ebédet vagy vacsorát visznek. Válogatott, legjobb falatokkal kedveskednek a kismama mihamarabbi felépüléséért.

TENKEI HÁZAK

Tenke mai kinézése, a 20 sz. hozadéka, terméke. Ma már 19-ik századi, vagy még korábbi jellegzetes tenkei házat alig találni. Ha vannak is öreg építmények, azokat többször alakították, módosították. Figyelő, értő gondossággal azért „ki lehet hámozni" az eredeti formákat. Fodor Ferenc a 20 sz. elején még talált a tenkei magyarság építkezési szokásaira nézve jellegzetes épületeket, néhány fényképfelvétel is megőrizte ezek külső arculatát.

A legrégebbi tenkei házak kétsejtűek voltak, elől az utcára néző tisztaszoba, s utána a pitvar a kemencével, ami télen nyugvóhelynek is szolgált. Külön elemként találhattuk a tűzhelyet, ahol a napi eledel készült. A helyiség bútorzata egyszerű: edénytartó a falon, néha egy konyhakredencnek beillő kaszli, fiókos faasztal — általában tölgyfából —, s néhány szék, a kisgyermek állókája, saját faragású sámlik

Az első szobát –tisztaszoba vagy ház — igényesebben rendezték be. Általában az utcafronttal párhuzamosan állították be

a két ágyat, amit helyben, rendelésre készített valamelyik asztalosmester. Az ablakkal szembeni fal mellett volt a helye az egy vagy két nagy ruhásszekrénynek. Az ágyak lábánál kisebb asztal, mellette két vagy három szék. Az udvar felőli oldalon nagyobb és szépen kivitelezett ruhásláda állt, a ház asszonya itt tartotta az ágyneműket, szőttes végeket, abroszokat stb.

A kétsejtű típusház Tenkén ma már nincs meg. Kicsi számban ugyan, fellelhető viszont a háromsejtű ház: elől a tisztaszoba egy ablakkal az utcára nézve; következik a pitvar, ahol a bejárat is van a házba; ezt követi a hátsó ház, vagy kamara. Utóbbiban gabonatároló, a „szuszik", őszi időben a kertből betakarított válogatott termények, befőttek, szilvalekvár, zsír, szalonna; a becsesebb szerszámok.

Ennél a háztípusnál fellelhető a tornác is, ami általában nyitott volt. A pitvar előtti részen 2–3 lépcsős feljárón lehetett belépni, a bejáratot rostéllyal zárták el a szárnyasok elől. A tornácnak általában az utcára nyílott egy kicsiny zsalugáteres ablaka. A tornácról ajtó vezetett a pitvarba, s néha a hátsó házba. A házat az utcafrontba, telekvonalba építették, előtte nem hagytak virágos kertnek való kicsiny területet.

A ház építőanyaga általában a fa, amit mindkét oldalról, kívülről is, belülről is sárral tapasztottak be. (1910-ben Tenke házainak 31%-a még fából épült.). A tetőt szalmával fedték, a módosabb gazdák pedig zsindellyel. A hátsó tetőzet kontyban végződött.

Ennek a háromsejtű háznak egy másik változata a kétablakos tiszta szobájú ház, ez már nagyobb szoba, magába foglalja a tornác szélességét is. A tornác már nem nyúlik végig az épület egész hosszán. Sőt, sok helyen a hátsó ház is ugyanolyan széles, mint a tisztaszoba. Így a tornácot csak a pitvar hosszában találjuk.

Ahol két szoba volt az utcára, az egyik, az udvar felőli amolyan átmeneti szobának tekinthető, talán a mai ebédlőnek

felelne meg. A belső szoba volt a hálószoba, de ha népes volt a család, az első szobában is aludtak.

Egy másik változata ugyanennek a háztípusnak a három ablakos ház, amiből az egyik a tornácra nyílik, vagy mind a három az utcára. Ezeket a nagyobb házakat már cseréppel fedték. A ház alatt pincét nem találunk.

A Fürdő utca déli oldalán van egy másik háztípus, a „görbe ház". Ez a fajta építkezés leginkább a Köteles nemzetség házaira jellemző. Az érdeklődő ma is megtekintheti őket. Itt két szoba van az utcára, négy ablakkal. Modernebb változatban két ikerablakkal. (Két régi típusú ablakot egy nagy helyettesíti.) Belül a pitvar és a hátsó kamra, amelyik előtt a tornácot találni. Nem egy helyen a tornácot a kapu mögötti szoba előtt is felleljük, mint előszobát, ahonnan a szobára nyílik az ajtó. Ez a háztípus már négyosztatú, vagy négysejtes. A tenkei régi épületek többsége ilyen.

A házhoz tartozik a nagykapu, ami a székelykapura emlékeztet. Fodor Ferenc szerint ezek az alföldről jutottak el hozzánk, a 19. sz.-ban a módosabb gazdák kezdték használni. Az utca fele téglakerítést találunk. A kapulábak fakaput tartanak, bádoggal ritkábban borítják (Tárkányban, Várasfenesen szegecseléssel díszítik, s jelölik meg a kapuállítás évét, a gazdának a nevét. Tenkén a ház építésének évét általában az utcafront homlokzatán rögzítik erősebb malterből készült pucolásban).

Amit eddig a házakról elmondtam, mindaz inkább Nagytenkére, s elsősorban a Fürdő utcai házakra vonatkozik. A Kistenkei, a Nagyvárad utcai, valamint a többi utcák és sikátorok házai típustalanabbak, egyben szegényebbek is, kivéve az ún. kereskedelmi utcát, a Fő utcát, ahol a beköltözött gazdagabb elem: vállalkozók és kereskedők, igényesebb értelmiségiek, iparosok, főtisztviselők stb. házai épültek a 19. sz. utolsó harmadában, a 20. sz. első három évtizedében. Itt már stílusok keverednek, a századfordulós nagyvárosi építkezés eklektikus törekvései érvényesülnek kicsiben. A Fürdő utcában is néhány

módosabb nagygazda igényesebben építkezik, ami nemcsak a szobák számában, vagy a ház beosztásában nyilvánul meg, hanem a külső vakolatban, az utcai homlokzat díszítésében is.

Ahogy említettem a 19. sz.-ban az építőanyag nagyobb részben fa és vályog, a 20. sz. elején épült házak már téglából épültek. Fodor Ferenc statisztikája a házak építőanyag szerinti megoszlását taglalja:[69]

1900 — téglaház: 9%; vályog és részben vályogház: 60%; faház: 31%.

1910 — téglaház: 9%; vályog és részben vályogház: 73%; faház: 18%.

Alig 10 év alatt alaposan csökken a faházak aránya. Az uradalom egyre jobban odafigyel az erdőre. Így az építőanyag nagyobb része a vályog, tehát a sár, különösen a szegényebbeknél.

A födémnek használt anyagok esetében is nagy változás történt. Eleinte a nád és szalmatető volt a jellemző. 1910-ben a cserép és bádogtető aránya már 82%. 1900-ban ez az arány csak 52% volt. A fazsindelytető 1910-ben csak 8% a tíz évvel korábbani 26% szemben, míg a nád és szalmatető alig 10%. Utóbbi nagyarányú csökkenésében a tűzvészek gyakorisága is szerepet játszhatott. 1902 után az újraépített házakat a tulajdonosok kötelesek voltak cseréppel födni. Az új házak, pedig kizárólagosan cseréppel, bádoggal vagy palatetővel épültek. (Pala födémmel épült a század eleji emeletes ház, a mellette lévő Láza-féle ház a gyógyszertárral.)

S a jelenkor 4–5 szobás új házai, előszobával, fürdőszobával. Legtöbb házban bent van a vezetékes víz, ha nem a tulajdonképpeni házban, akkor az udvaron.

Tenkén néhány utcát bekötöttek a szennyvízcsatorna-hálózatba. Ahol ez még nincs kiépülve ott emésztőgödröket építettek.

A tenkei házak udvarának beosztását illetően kevesebb a típus értékű megoldás. Legelterjedtebb a kétsejtű udvar. Az utcáról az első udvarba lépünk, ahol a kutat s a lécből készült

kukoricagórét találjuk meg. (A 19. sz.-ban ez utóbbit vesszőből fonták, és szalmával fedték be.) Szintén az első udvaron található a sátorszerű szőlőlugas általában a korán érő Delawar szőlővel, de gyakori az Othello és az Izabella fajta is. Az első udvart az utcával párhuzamosan egy gazdasági épület zárja (elsősorban a módosabb gazdáknál), ebben kap helyet az istálló és a fészerszerű szélesebb nyitott szín, ahol a szekeret és a gazdasági felszerelést (eke, borona stb.) tartották. Hátsó kijáratát kapu zárja, ami a második udvarra nyílik, ahol a disznóólakat és tyúkólat találjuk, s a trágyadombot. Ugyancsak ezen az udvaron tartották a széna, szalma és kórókazlakat is.

Az udvarok kialakításának modernebb változata: virággal beültetett első udvar, ahonnan két bejáraton is be lehetett jutni a házba; mindjárt elől az előszobába, egy másik bejárat pedig folyosóra nyílik, s innen lehet belépni a konyhába, utána a kamarába, sok helyen pedig a sütőbe is.

A hátsó udvarból a kertbe nyílik egy ajtó, ahol konyhakerti zöldségeket és burgonyát termesztenek.

Sok a gyümölcsfa, szőlő. Az utóbbi 40–50 évben a ház mögötti kertekben belterjesen gazdálkodtak. A közösbe kényszerült földműves mindössze a kertben, s a mindössze 30 ár háztájiban gazdálkodhatott. Akkor se kapott többet, ha teljesítette a megszabott „munkanapokat".

A telkeket a tulajdonosok bekerítik, kivétel Kistenke, ahol mezsgye választja el a kerteket. Valamikor fonott rőzsével kerítették a kerti részt, tetején szalmával födték, hogy megvédje az esőtől. Mutatóban még látni hasonló eljárást, de ma már mindenütt komoly drótkerítések választják el a tulajdont. A szőtt dróthálót fa, s legújabban betonoszlopokra rögzítik.

Az 1989-es decemberi politikai fordulat után a lakásépítkezés lelassult, de nem állt le. Sőt, 1999-ben 26 szükséglakás épült a romák negyedében, 2001-ben pedig egy 6 lakrészes szociális jellegű tömbház központi és helyi pénzforrásból.

VISELET

A 19. sz. második felében Tenkén még házilag vagy a helybeli kisiparosok készítették a ruházatot. Az alsó ruházatot télen, szövőszéken az asszonyok szőtték, a felső ruhát pedig a magyar szabók varrták; pontosabban a zsinóros magyar nadrágokat (Fodor Ferenc, 103 o.), a fekete dolmányokat. A magyar szabókat lassan a német szabók váltották fel, a 20. sz. elején egyre nagyobb teret hódított a polgári viselet. A módosabb gazda és családja feketében járt, a szegényebbje még mindig a szűrszabó műhelyében készíttette felöltőjét. A szűrposztót a Déli-Kárpátok környékéről, Szebenből, Disznódról hozták. De Veszprém posztóverőinek posztóit is forgalmazták. A szegényebb nép feketezsinóros fehér nadrágot viselt, a kondások ugyanolyan szabásban, feketét. Ezt egészítette ki a daróckabát, ünneplőnek a cifraszűr.

A tenkeiek körében keletje volt a szűcsárunak, de az efféle ruházatot inkább Belényesben készítették, ahol olcsóbb volt a birkabőr, s ennek következtében valóságos szűcsipar fejlődött ki. Itt készültek a bőrködmönök és a mellrevalók, a kuzsik. Utóbbiakat inkább a fehérnépek viselték előszeretettel, főleg a hideg idő beállta után. A férfiak keskeny szélű kalapot, télben kucsmát, a nők virágosan hímzett fejkendőt viseltek.

A tenkeiek elég hamar rátértek a városias viseletre. Fontosabb, ünneplő ruházatukat a nagyváradi piacon szerezték be, nemcsak a férfiak, de a nők is. Még a legénykék viseletében is ez dukált, s kiegészítő volt a csizma, amit ősztől késő tavaszig hordtak.

A GYÓGYFÜRDŐ

Nem lehet tudni, a tenkeiek mikor ismerték fel a gyógyvizet. Mióta és milyen betegségekre használták? A legenda szerint az egyik gazda tehenei odajártak legelni, a feltörő forrás vizét itták, s a tehenek több és jobb ízű tejet adtak. Azt sem tudni, eredetileg kinek a tulajdonában volt a Körös mentén elterülő kaszáló, amelyik a közeli felső teraszig, lenyúló erdőig terjedt. Levéltári okmány bizonyítja viszont, hogy 1830 körül a nagyváradi római katolikus püspökség megvásárolja a már létező fürdőt. De milyen is lehetett ez a fürdő? Egyszerű fabódé, ahol a felmelegített vizet fürdésre a fakádakba öntötték. Minden bizonnyal tapasztalták a víz jótékony, gyógyító hatását.

1836-tól kezdődően már biztos adatokat találunk a fürdőről. A nagyváradi Levéltárban levő anyagot Iudita Căluşeru kutató dolgozta fel az 1980-as években.[70] 1836-ban a püspöki uradalom, az új tulajdonos kijavíttatta a szalmával fedett fabódét, s négy fakádat készíttetett.

Egy 1843-as évi okmányból értesülünk arról, hogy a fürdő még mindig igen kezdetleges: egyetlen szalmával fedett épületből állt. Az építmény egyik szobájában a bérlő lakott, négy fülkeféle helyiségben egy-egy fakád a fürödni vágyó vendégek számára; konyhaféle helyiségben öntött vaskazánban melegítették a vizet. Ezen kívül még létezett egy szalmával födött fából készült kisebb épület, benne vendégszoba, s egy kisebb helyiség káddal.

A váradi püspökség bérbe adta a fürdőt, azaz bizonyos időszakra átruházta a használati jogot. Az első fentmaradt szerződés Boglucz József bérlőt említi, aki 1842–1844 között bérelte a fürdőt. 1844 júniusában Boglucz József a szerződés meghosszabbítását kérte, legalább 1847-ig, mert: „itt állandóan építkeztem, 3 szobával bővítettem a fürdőt, amelyek még nincsenek berendezve bútorral, s a haszon csak ezután fog megmu-

tatkozni". A bérleti díj évente 25 frt. volt, de a befektetések következtében a püspökség 100 frt.-ot kért, amibe a bérlő bele is egyezett mondván, hogy eleinte nem nagyon látogatták a fürdőt, de most már mind többen veszik igénybe.

A levéltári okmányokkal nyomon lehet követni a bérlőket, valamint a szerződéseket. Utóbbiak szövege egymástól alig különbözik. Íme az 1842 és 1887 közötti bérlők névsora megemlítve, hogy a bérleti díj 25 és 1 200 frt. között váltakozik, ami a fürdő fejlődésére és a jövedelem gyarapodására vall: az említett Boglucz József 1842–1847 között, majd özv. Kovács Ferencné 1850-től 1851-ig, Bisztricsányi Károly 1851-től 1855-ig, Neumányi Károly 1855-től 1864-ig, Krausz Dániel 1865-től 1867-ig, Weisz Bernát 1874-ben, Soltész József 1875-től 1878-ig, Demetrovics Miklós 1878-tól 1887-ig, Karnáts István 1887-től 1888-ig.[71]

Tekintsünk bele az egyik szerződésbe. 1851-ben Bisztricsányi Károllyal megállapodás történt, hogy 1852-től bérli a fürdőt Szent György napjától az 1855-ös esztendő ugyanazon napjáig évi 400 frt. ellenében, amit négy részletben kellett kifizetnie. Nemfizetés esetén a tulajdonos felfüggeszthette az árendát, s más bérlőnek adhatta át használatra a fürdőt, vagy az 1832/6-os törvény XX cikkelye szerint akár foglalással is visszaszerezhette a pénzét. A bérlő ingyen kapott az erdőből 15 m. tűzifát (szállítás nélkül), a többi fát meg kellett vásárolnia az uraság erdőiből a napi áron. Az árendába tartozott a sör és bor árulása Szt. György és Szt. Mihály napok között, ezután az italt csak a fogadót bérlő árendástól vehette meg, akárcsak egész évben a pálinkát. A bérlő egész éven át árulhatta a szénáját és a zabot. Érdekében állt jó ennivalóval fogadnia a vendégeket. Minden évben április 24-ig meg kellett állapítania a felszolgált étel árát, az egy óra időtartamra szabott fürdés-, valamint a vendégszoba díját. A meghatározott díjak egy évre érvényeseknek bizonyultak, azokat nem lehetett módosítani csak az uradalom jóváhagyásával. Az árjegyzéket látható helyen kellett kifüggeszteni.

A püspökség jó és szép magatartásra kötelezte a bérlőt, ellenkező esetben fenntartotta a jogot, hogy a megállapodást felfüggessze. Ugyancsak így járhatott el, ha a bérlő a megállapítottnál nagyobb pénzösszeget kért a vendégtől. A bérlő kötelezettségéhez tartozott még a rend és tisztaság biztosítása, a sétányok homokkal való letakarása, a környezet felügyelete, a fürdő szomszédságában fát kivágni nem lehetett, fásítani viszont igen! „Az árenda megfizetésén kívül, amikor új építkezések történnek a bérlő köteles kiépíteni a tervezett sétányokat, amiket facsemetékkel fog szegélyezni."

A bérlőnek arra is vigyáznia kellett, hogy a fürdő területén rendetlenkedések, civakodások, verekedések ne történjenek.

Az épületeket, valamint a hozzá tartozó felszereléseket az árendás leltár alapján vette át, s ugyanígy kellett átadnia az új bérlőnek. Átadás előtt köteles volt elvégeznie a javításokat, beleértve az évenkénti meszelést és a kémények kitisztíttatását. A szobák bebútorozása a bérlő kötelezettsége volt, ha az új épület nem is készült el teljesen, a bútorzatot április haváig biztosítania kellett. Előlegként 300 frt.-ot kellett kifizetnie. Az árenda továbbadása, vagy időleges átruházása más személyre tiltva volt.

A püspökség még 1852-ben elkezdte a fürdő korszerűsítését, javítását, s nem utolsó sorban bővítését. Alaposabb munkálatokat végeztek 1874–1875-ben, Nagy Mihály bérletének időszakában. A fürdő ekkor 20 vendégszobával rendelkezett, 18 kádban lehetett párhuzamosan fürödni, s működött két nagy gőzkádas szoba. Egy félig nyitott terasz is a vendégek kényelmét szolgálta. Az épületegyüttesen belül elkészült az ebédlő, táncterem. Külön szobája volt a bérlőnek. Az épületen kívül kaptak helyett az istállók; volt nagykonyha, mosoda; „malomnak" nevezett helyiségben helyezték el a vizet pumpáló motort. S megtörtént a szobák berendezése, ránk maradt nyilvántartás szerint 17 szekrényt, 30 ágyat, 17 ebédlőasztalt, 38 kisebb asztalt, 137 széket, 35 heverőt

és padot, 43 éjjeliszekrényt, lámpákat, faliképeket, fogasokat stb. helyeztek el.

Minden bizonnyal gazdasági megfontolásból 1892. március 19-én a püspökség eladta a fürdőt Vad Mihálynak — nem tudni milyen áron —, aki hamar túladott rajta. 1901-ben mindenesetre dr. Soós József tulajdonába került.

Az államosítást követően, 1951. december 22-én megyei rangú fürdőnek nyilvánították, a 70-es években országos rangúnak. A '89-es fordulatot követően megvásárlás útján a fürdő 5 magánszemély tulajdonába ment át.

A mai fürdő panorámájának épületegyütteseit az 1874–75-ben épült 1-es pavilon nyitotta meg, az épület közepén azzal a kis jellegzetes toronnyal, ami a fürdő emblémája lett, s az utóbbi száz évben forgalomba került fényképeken, képeslapokon rajta van.

A II. Világháború után — még én is emlékszem rá —a mai étterem még nyitott volt, amolyan teraszféle, ahol a vasárnapi mulatságokat, bálokat rendezték.

A 2-es pavilon az 1-es pavilonnal párhuzamosan helyezkedik el, 1962–63-ban építették, s 1964-ben avatták fel, az elmúlt esztendőben még egy emelettel bővítették. Ma 72 vendéget tud fogadni egy turnusban.

A 3-as számú pavilont 1986-ban adták át, ezen épületben a szobák garzon-típusúak.

Bár az 1-es pavilon fürdőszobáit 2001–2002-ben felújították, az épülettömböt jelenleg mégis használaton kívül helyezték. Falai vizenyősek, a vakolat sok helyen leomlott; teljes renoválása komoly beruházást igényelne. Ilyen okból ma a 2-es és 3-as pavilon működik, egy szériában 180 személyt tudnak fogadni. Az eddigi nyilvántartás, s az előjegyzések szerint 2002-ben Tenkén 2260 beutalt beteget kezelnek. Köztudott, hogy a tenkei fürdőben kiváló eredményeket érnek el a reumás megbetegedések, az emésztőszervi hurutok, máj- és epebántalmak gyógyításában.

A pavilonokat a Körös felöli oldalon igen szép park övezi. Már az uradalom idejében elkezdődött a különleges facsemeték betelepítése, s ezt a későbbiek során gyarapították, mígnem kialakult az igen szép dendrológiai park. E természeti környezet megóvásáért, gazdagításáért sokat tett dr.Soós József, majd Miklós Béla, az Erdőgondnokság volt főnöke, és a fürdő nemrégiben elhunyt igazgatója, Mateaş Traian.

KOSSUTH LAJOS SZOBRA

A tenkei magyar földművesek, iparosok a 19. sz. legvégén elfogadták, felkarolták a szoborállítás ügyét, s a Kossuth iránti tiszteletnek és szeretetnek a szellemében meg is valósították. A szoboravatóra 1899. november 5-én került sor. Az ünnepségen az egyik országgyűlési képviselő mondotta: „...tették ezt olyan szívből jövően a tenkeiek, ahogy az édesanyák gyermekeik homlokára csókolják a hazaszeretet ragyogó csillagát". Ugyanaz a Papp Elek — karcagi országgyűlési képviselő, aki Kossuth Ferenc társaságában jött el Tenkére az avató ünnepségre — hangsúlyozta tisztelgő beszédében: „Fontos ez az ünnep, fontossá teszi, hogy itt nem a hivatal ünnepel, mely kishitűségből, gyöngédségből távol maradt, de ünnepel a nép, a becsületes, hazáját szerető magyar nép, melynek csuklóiról Kossuth Lajos a béklyót levette"

A szabadságát oly mélyen óhajtó-akaró nép harcát, a forradalmat követő két csendőrhatalom kegyetlenül eltiporta, szigorúbbnál szigorúbb törvényeket vezetett be. De egyet, a jobbágyságot, nem tudta újra bevezetni.

És a nép, a volt jobbágy, a nincstelen zsellér nem felejtette el, hogy mindez a március 15-i 12 pont egyik legforróbban várt követelményének a győzelme.

A tenkei nép magyarságára büszkén, lelkébe ivódva őrizte Kossuth emlékét, s azonosult a forradalom ideáljaival. 1899 március 15-én a Polgári Kör elnöke egy Kossuth-szobor felállítását javasolta, amit az ünneplő tenkeiek kitörő örömmel fogadtak.

Hamar felállt a szoborbizottság, a megrendelés is megtörtént, s kezdetét vette a gyűjtés. Többszáz család adakozott (mintegy 400-an), csaknem az egész Tenke magyarsága. Volt, aki komoly összeget adott, volt aki kevesebbet. Egy kisdiák 5 krajcárral segítette a szoborállítás ügyét. És nem csak magyarok adakoztak: több mint 20 zsidó, 3 román és egy német család nevét olvashatjuk az adományozók névsorában. Leggyakrabban előforduló nevek a Köteles nemzetségből valók (43-an voltak), őket az Orbánok követték (24 család), majd a Berkék (9 család), a Jámborok, Jakabok (7–7 családdal), a Jeneiek (6 családdal), a Deákok (4 családdal), az Illyések, Ambrusok (3–3 családdal)...

A bronzból készült mellszobor, amely Kossuth idősebb arckifejezését ábrázolta, 72 cm magas volt és egy 225 cm magas, 54 cm széles, felül 39 cm-re keskenyülő talapzatra helyezték a református leányiskola melletti parkban. A szobrot Gerenday Antal és fia Béla, budapesti szobrászok készítették és küldték el az éppen 1899-ben felavatott tenkei vasútállomásra.

A szobor avatóünnepségét ugyanazon év november 5-én, az évszakhoz képest szokatlan, gyönyörű verőfényes időben tartották. Az ünnepségről képeslap készült, akárcsak Kossuth Lajos születése 100 évfordulóján rendezett ünnepi megemlékezésről is. A *Nagyvárad* tudósítója a lap november 7-i számában számolt be a tenkei Kossuth-szobor leleplezéséről. Az ünnepségen megjelent Kossuth Ferenc is több képviselő társaságában, kíséretében. A vendégeket Bernáth Lajos református lelkész köszöntötte, aki nemcsak a szoborbizottság elnöke, hanem az egész ünnepség

szervezője és mozgatója volt. Jelen voltak a község elöljárói: Ötvös Béla főjegyző, Köteles István főbíró, a főszolgabíró és a járásbíró, a szalontai és a gyantai vendégek, a környező falvak meghívottjai és természetesen a tenkeiek kicsinye-nagyja; a magyar népviseletbe öltözött kisiparos dalárda, a tiszta fehérbe öltözött iskoláslánykák nemzeti színű pántlikákkal, szülők és nagyszülők, gazdák és iparosok, csaknem mindenki, aki el tudott jönni. A lelkes ünnepélyt, az elhangzott üdvözléseket meleg szavakkal köszönte meg a nagy hazafi fia, Kossuth Ferenc.

Délután a Fogadó utcai Korona vendéglő udvarán felállított hatalmas sátorban 500 vendégnek, csaknem az összes résztvevőnek terítettek. Itt is köszöntőbeszédek hangzottak el, majd a vendégek Nagyszalonta felé vették útjukat, ahonnan másnap reggel indultak Budapestre.

Erre az ünnepélyre sokáig visszaemlékeztek a tenkeiek. Éveken keresztül, március 15-én és Szent István napján Kossuth szobra előtt ünnepeltek, mely alkalommal kisiskolások, dalkörök, tánccsoportok szerepeltek.

Alig 20 évig állt a tenkeiek Kossuth szobra. 1919 tavaszán, rögtön a román hadsereg bevonulása után, az új hatalom berendezkedése alatt már mind gyakrabban mondogatták a hétfői piaci napon, hogy a „magyarok szobrát nemsokára leveszik és oda egy másik, de román férfiú szobra kerül".

Úgy kukoricakapáláskor egy sötét holdnélküli éjjel a szobor eltűnt a talapzatról és nem került elő a hosszas keresés dacára sem. Pedig az új hatalom emberei is bekapcsolódtak a keresésbe. Alig néhány ember tudta, hogy egy közelben lakó presbiter kútjába eresztették le a szobrot. Trianon után aztán elásták egy Jenei nevű szomszédcsalád udvarában. Ma is ott van, a kb. 220–250 négyzetméteres udvar valamelyik sarkában.

MÚZEUM

Nem könnyű eldönteni, Tenke miről híresebb, a fürdőjéről, vagy a múzeumáról? Ez utóbbinak pedig története van. E történet egy helybeli születésű ember, Csák Kálmán nevéhez fűződik. Fiatalemberként molnársegédként kezdte, s molnárság helyett a tudomány berkeiben landolt. Ma már a nyolcvanadik életévéhez közeledik e tudós alkatú, eredeti tehetséggel megáldott ember, aki a természettudományban, őslénytanban autodidaktaként emelkedett olyan magaslatra, hogy az évtizedek alatt begyűjtött leletekből már élete derekán múzeumot teremtett; szerzett tudása és rátermettsége folytán e múzeumi ágazatban szakmailag sok újdonságot vezetett be, a közreadás módját önmaga teremtette, saját kezűleg kivitelezte. A természetet járva legénykorában kezdte a begyűjtést. A gazdag földtani, őslénytani, s állattani anyagot kiállítás formájában az ötvenes évek elején mutatta be, a Tenke melletti Bélfenyéren, az iskola osztálytermében.

Nem lehet összeszámolni, hány barlangot kutatott fel a bihari hegyekben, hány száz kilogramm kövületet hordott össze hátizsákjában? Tény marad, hogy 1956-ban az akkori tenkei elöljárók élvezve a váradi szakemberek beleegyezését, engedélyezték a tenkei természetrajzi múzeum megnyitását egy helybeli, főutcai üzlethelyiségben. A kiállításnak rövidesen állandó jellegű otthonaként az egykori református fiúiskola épületét jelölték ki, ahol mindenes múzeográfusi státuszában Csák Kálmánnak végre lehetősége adódott nagyobb felületen bemutatni-közreadni két alapkiállítást: a földtani- (őslénytani leletekkel is megtoldva) és a Fekete-Körös völgyi állattani gyűjteményt.

A múzeumot ma is ebben, a több mint 120 éves épületben találjuk. A '89-es politikai fordulatot követően a református egy-

ház közbenjárására és költségén sikerült a leromlott állagú épületet felújítani, ezzel mintegy a múzeumi gyűjteményt is megmenteni. Az alapkiállítás több mint 30 000 leletet-tárgyat mutat be (s csaknem 50 000 van még raktáron) — a Fekete-Körös völgyének földtanát és állattanát, utóbbinál olyan egyedi példányokat is, amelyek már kivesztek környezetünkből.

Csák Kálmán 1950–60 között a tenkei erdőben fészkelő kígyászó sasnak még több példányát észlelte, ma már csak a helybeli múzeumban láthatjuk viszont. Eltűnt a rippai erdőből (Körösmart vidékéről) a békászó sas, a darázsölyv, a méhelői (Miheleu) erdőből a fekete gólya. Vidékünkön ugyancsak a múlté már a rétisas, kígyászóölyv, gatyásölyv, barna kánya, vörös kánya, hamvas rétihéja, kékvércse, örvösgalamb, túzok, sárszalonka, bibic, kisgada, lappantyú, nádirigó, selyemgém, vörösgém, búbosvöcsök, kisvöcsök stb. A Szárazpatakon (erdő alatt) ma már alig találunk rigó fészket, holott 25–30 évvel ezelőtt egyik a másikat érte. A Körös vizéből is kipusztult néhány halfajta: a februárban ívó menyhal, a vékonytestű, lapos, vörös uszályú dévér, a törpeharcsa. A még megmaradt erekben nagyon ritkán találni piócát. Az „életet" mindenfelé visszaszorította a szennyeződés, a szemétkupacok, amelyek szinte szabályosan szegélyezik a partot, s nem tudni pontosat a vízben levő szennyező anyagokról. Hol, milyen ipari egységek, legújabban magánzók, mivel, milyen mértékben szennyezik a vizet?

A mezőgazdaság túlzott és rendszertelen kemizálása is nagyban hozzájárult az érzékenyebb állatfajták kipusztulásához. Hozzá nem értésből a szocializmus éveiben az is előfordult, hogy a gyomirtó szert a tartályokból az erekbe vagy öntözőcsatornákba ürítették (volt belőle elég!), s napok alatt madarak, békák, gyíkok, kígyók sokasága pusztult el.

A nyugalmazott múzeográfus, Csák Kálmán ma is járja az erdőket, réteket, s mint mondotta, van olyan nap, hogy egyetlen gyíkot, kígyót nem lát.

*

Községünk népe és elöljárósága nagyra értékeli Csák Kálmán életművét, ennek elismeréseként a jeles kutatót 2002 Nagyboldogasszony napján Tenke díszpolgárává avatták. A múzeum háromnyelvű felirata — román, magyar, német — ritkaságszámba menő gyűjteményére, községünk büszkeségére hívja fel a figyelmet. Nagy kár, hogy a nyitvatartási programot ezideig nem sikerült megnyugtatóan rendezni.

TEMETŐINK

Hova temetkeztek a régi tenkeiek? Egyesek szerint a templomaik köré. Mások szerint, mivel Tenke a 18. sz. közepe táján is kertes település volt, az emberek kiterjedt kertjeik, belsőségeik, bokrokkal elkerített szántójuk valamelyik sarkában helyezték örök nyugalomra hozzátartozójukat. Talán ilyen okból kerülnek elő oly gyakran a felső terasz ÉK részén épületek alapjainak kiásásánál emberi csontok.

A II. József féle katonai térkép szerint (1783) Tenke már utcás település, s a református temető nem a templom közelében van, hanem az akkori legfontosabb utca, a település magva legvégén, a keleti bejáratánál, a felső teraszon, ott, ahol a Fürdő utcára ereszkedik le a sikátor (Argeşului utca), annak is a keleti oldalán. Eddig tartott akkoriban Tenke. Talán a 18. sz. közepétől temetkeztek ide, amikor a császári parancs és az uradalmi akarat „utcába" szorította a tenkei jobbágyokat is.

A reformátusok levéltárában nyoma maradt, hogy 1834-ben megnyitották a Róka utcai (Rákóczi, majd Dorobanţilor utca)

temetőt. Ez a temető a mai Gh. Lazăr utcáig terjed, fel egészen a Tulea Şerban utcai régi sikátorig és a régi Iskola utcai telkek végéig (ma Horea utca). Ami bizony nem kevés gondot okozott az akkori elöljáróknak, a gyorsan gyarapodó, népesedő Tenkének területre volt szüksége, ilyen okból már 1885-ben bezárták a temetőt, alig 51 év használat után. (Abban az évben temetkeztek ide utoljára.) És hogy komoly szükség volt minden négyszögölre, az bizonyítja legjobban, hogy a református egyház már 1909-ben felparcellázta (tehát 24 év után), s árverésen eladta. Az így befolyt összeget, 19 910 koronát az egyház az „építkezési alapba", bankba helyezte letétbe, s a pénz elúszott, a bekövetkezett világháborúban értékét vesztette. A felparcellázott temető helyén épült ki a Temetősikátor utca (ma Gh. Lazăr), lehetőséget teremtve arra, hogy a Jánicskó dombon keresztül összekötetésbe kerüljön a Hidegség utcával. Ugyanakkor megnyílt a Róka utca is, egészen az Iskola utcáig (ma Horea).

Az új temető jóval távolabbra, a Gólya dombra került. 1880 előtt is volt ott az egyháznak egy több mint egyholdas területe. A temetkezések a domb lábánál 1885 őszén, 1886 telén kezdődtek el mindjárt a sövénykerítés mellett. Fennmaradt ebből az időszakból néhány fejfa, kiemelkedő sírhant. A legrégebbiek közül említhetjük Nagy Károly köz- és váltóügyvéd kőfejfáját, aki 32 évesen hagyta itt az árnyékvilágot 1886. január 16-án; Berke Sándorné a temető felső sarkában, szintén kőfejfája van; Barta Erzsébet fejfája, aki 79 évesen, 1893. április 11-én halt meg.

A kicsiny temető, húsz év sem telt el, megtelt. A református egyház újabb területet vásárolt a váradi katolikus püspökségtől, rögtön a temetőjük szomszédságában 3 hold kiterjedésű parcellát 600 koronáért. Ezt a temetőt, a mai temetőt 1904-ben nyitották meg, s magába foglalja azt az 1 hold kiterjedésű részt is, amit az izraelitákkal cseréltek az úrbéres birtokosság közös legelőjének rendezésekor. Jelen pillanatban a temetőnek ez a része „üzemel", az évek során ekkorára nőtt a reformátusok temetkezési

helye. De tartalék is van, az a 2 hold és 370 m² terület, amihez az egyház a világháború után végrehajtott román földreform révén jutott. A mai temető összterülete tehát 7 hold és 838 m².

Jelen időszakban komoly erőfeszítések történnek a több mint 100 éves temető karbantartására, különösen ott, ahol eluralkodott az akác, a hársfa és galagonyabokor. A legtöbb sírt beton burkolat fedi. A legújabbak igazán szép kivitelezésűek, id. és ifjabb Orbán Károly kezemunkáját dicsérik.

1951-ben Csapfalvi József kezdeményezésére emlékhelyet alakítottak ki a temető közepe tájékán, mindjárt a főút mellett az itt szolgált és eltemetett lelkészek emlékére, ahova azok sírkövét is felállították, akiket a korábbi temetőben temettek el. A lépcsőszerű gránitkő talapzatra így került Győry Mihály (1845–1871 között volt lelkész), Muhi Sámuel (1871– 1875), Diószegi Dániel (?), Bernáth Lajos (1879–1905), Kassai Béla (1905–1934) fejfája. Itt van Csapfalvi József lelkész sírja is. A sírkövön Csapfalvi József (1935–1959) és neje nevét olvashatjuk; a másik oldalon Miszlai János tiszteletes (1959–1960) és neje sírját találjuk.

A katolikusok temetője a község nyugati oldalán, ősi településhelyükhöz közel esik. Az 1783-as évi II. József féle katonai térképen a temetőjük már szerepel. Az akkori és a mostani Temető sikátor elején, mindjárt a patakon túl volt, az út jobb oldalán, ahol most az Orbán Ferencz házikója van, s fölötte szántóföld. Ezt is elég hamar bezárhatták, mert az új temetőt a 19. sz. közepén nyitották meg a terasz felső részének bal oldalán, ott, ahol ma is van, de először a mai szántóföld helyén, mindjárt a lakóház mögött, ott, ahol ma növénytermesztés folyik. Innen, a negyvenes, ötvenes években elég gyakran kerültek elő a földből kő és fakeresztek. A katolikus temető legrégibb síremléke egy kicsiny kőkereszt, amit Bagosi Anna (Magyar Imre neje) emlékére emelt Ferenc fia 1866-ban. Törner Károly kerületi esperes aránylag jó állapotban lévő sírköve is a régebbiek közé tartozik, t.i. 1885-ben állították. Ebben a temetőben is meg-

találjuk több Tenkén szolgáló plébános és esperes, valamint tanítók sírjait: Lindenmayer Károly kanonok-plébános sírja, 1903-ban emelték, amikor 73 évesen elhunyt; Richter Jenő esperes-plébános sírköve 1927-ből; Rozs Lajos és neje, Zsiborszky Anna márványkő keresztje s lefedett sírja 1930-ból; carrarai márványból faragott angyal — a tenkei temetők egyik legértékesebb faragványa — őrködik a 18 évesen elhunyt Erzsike sírja fölött, aki 1911-ben halt meg; Emília márványszobra 1967-ből, aki 10 évesen halt meg.

A tenkei temetők közül a katolikosok temetkezési helye tűnik a legrendezettebbnek, annak ellenére, hogy itt nincs csőszház.

A katolikus temető baloldali sarkában, elkülönítve húzódik a zsidó temető, melyről a róluk szóló fejezetben írok.

A katolikus temető végében van a nazarénusok és a baptisták régi temetője. Utóbbi felekezetnek nemrég juttattak új temetkezési kertet, rögtön a katolikus temető mellett, ott, ahol a roma baptista imaház is van.

A görög keleti ortodox románok két helyen is temetkeznek. Ősi temetőjük a református temető szomszédságában, a keleti oldalán van, ahova kb. a 19. sz. elejétől temetkeznek. Itt, a temetőhöz vezető sikátor jobb oldalán, a Sikátor utcában (ma N. Jiga) volt a régi templomuk, amit 1863-ban építettek, mellette haranglábbal. Ezen a részen van a románok ősi települési helye is.

A régi temetőbe kevesen temetkeznek, inkább a Román utcabeliek, s a Hidegágon élő románok.

Temetőjük aljában szorítottak helyet a neoprotestáns felekezetűeknek.

Az ortodox nagy temető a község északi részében, a vasúton túl, a nagyváradi út bal oldalán húzódik. A háború idején nyitották meg, de mára már annyira elterebélyesedett, hogy csaknem minden évben megnyitnak egy új sírhely-sort. Nemcsak mi magyarok, a többségi nemzet is fogy. 1988–1998 között több mint 400 ortodox egyházfit temettek el községünkben. Az új ortodox

temető hátánál temetkeznek az ortodox romák. (A neoprotestánsok, említettem, a katolikus temető mellett nyílt temetőben temetkeznek).

A tenkeiek áldoznak hozzátartozóik sírjainak ápolására, kinek hogyan engedi meg a pénze. Elszaporodott a betonsír, általában lefedve, hogy a gaz ne verje fel. Szépen faragott márvány fejfaköveket állítanak. A halottaknapi megemlékezést az ortodoxvallásúak is átvették, sőt a neoprotestáns romák is.

A tenkei magyarok még nem állítottak emlékművet az első és második világháborúban elesett fiaiknak; állítottak viszont a nagyváradi Electrica vállalat alkalmazottjai az ortodox templom előtti, ízlésesen berendezett sírkertben. Az emlékművel a II-ik világháború hőseire — halottaira, elesettjeire — emlékeznek. A hivatalos feljegyzések szerint a sírkertben 25 közlegény, két tiszt alussza örök álmát. A két tiszt nevét ismerjük. Egy volt tenkei elöljáró pontosítása szerint, ide temették azokat az elesett magyar katonákat is, akiket a község területén vagy az erdőszéli és Körös-parti sírokból hantoltak ki. A katolikus temetőben közös sírban nyugszik még csaknem 20 magyar katona. A sírhant közepén fakereszt áll, amit minden halottak napján megkoszorúznak.

JEGYZETEK

1 Fodor Ferenc *Az elnemsodort falu*, Athenaeum Kiadó, 1940., 20. o.
2 Uo., 34. o.
3 Dr. Molnár János *Tenke, az elnemsodort falu* (Kéziratban: elhangzott Tenkén a Művelődési Körben, 2002. március 6-án.)
4 Györffy István *A Fekete-Körös völgyi magyarság*, Európa Kiadó, Bp. 1986.
5 Jakó Zsigmond *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Bp., Sylvester Nyomda Rt., 1940.,157. o.
6 Fodor, 51. o.
7 Uo., 51. o.
8 Uo., 52. o.
9 Uo., 53. o.
10 Uo., 54. o.
11 Uo., 55. o.
12 Uo., 246. o.
13 *A tenkei római katolikus plébánia irattára,* Nagyváradi Levéltár, 2. sz. dosszié, 515. lap
14 Fodor..., 117. o.
15 Uo., 176. o.
16 Uo., 177. o.
17 Uo., 178. o.
18 Uo., 179. o.
19 Uo., 185. o.
20 Uo., 189. o.
21 Uo., 194. o.
22 Uo., 195. o.
23 Uo., 196. o.
24 Uo., 198. o.

25 Uo., 199. o.
26 Dr. Molnár János...
27 Fodor..., 200. o.
28 Uo., 201. o.
29 Uo., 203. o.
30 Uo., 206. o.
31 Uo., 207. o.
32 Uo., 211. o.
33 Uo., 222. o.
34 Uo., 233–235. o.
35 *Studia Censualia Transilvania*, Ed. Staff. 1997, 18. old.
36 *A tenkei római katolikus plébánia irattára,* Nagyváradi Levéltár, 13. sz. dosszié, 39–40. o.
37 Fodor..., 242. o.
38 Uo., 237. 235. o.
40 *A tenkei református lelkészi hivatal irattára,* Nagyváradi Levéltár, 1. sz. dosszié, 1–2. o.
41 Fodor..., 134. o.
42 Fábián József *A tenkei református egyház rövid története*, 1996. A tenkei református egyház kiadványa
43 Bernáth Lajos *Emlékirat a tenkei református egyház újonnan épült temploma toronygombjának 1883 évi július 8-án tartott feltevési ünnepsége alkalmából*, Nagyvárad, 1883, 8–9. o.
44 *A tenkei római katolikus plébánia irattára*, Nagyváradi Levéltár, 3. sz. dosszié, 698. o.
45 Uo., 10. sz. dosszié, 1–6. o.
46 Uo., 10. sz. dosszié, 121. o.
47 Fábián József, Uo. 11. o.
48 Bernáth..., 10. o.
49 Fábián József, Uo., 12. o.
50 *A tenkei római katolikus plébánia irattára*, Nagyváradi Levéltár, 389. sz. dosszié, 114. o.

51 Uo., Inv. I., 187–188. o.
52 Uo., 389. sz. dosszié, 139. o.
53 Uo., 389. sz. dosszié, 144. o.
54 Uo., 389. sz. dosszié, 146. o.
55 Uo., 389. sz. dosszié, 217. o.
56 Uo., 389. sz. dosszié, 277. o.
57 Uo., 7. sz. dosszié, 66. o.
58 *A tenkei református lelkészi hivatal irattára*, Nagyváradi Levéltár, 13. sz. dosszié, 43. o.
59 Uo., 1. sz. dosszié, 275–276. o.
60 Markovits Simion Ştefan visszaemlékezései, *Scurt istoric al comunităţii evreieşti în comuna Tinca, jud. Bihor*, 5571–5719 (1810–1958) között, 2. o.
61 *A tenkei római katolikus plébánia irattára*, Nagyváradi Levéltár, Inv. I., 183. o.
62 Uo., Inv. I.,137–140. o.
63 Uo., 4. sz. dosszié, 9. o.
64 Uo., 2. sz. dosszié, 143. o.
65 Uo., 2. sz. dosszié 146. o.
66 Uo., 2. sz. dosszié, 222. o.
67 Uo., 3. sz. dosszié, 497. o.
68 Árkosi László és Oláh Sándor vallomása nyomán, 1991. február–március
69 Fodor..., 159. o.
70 Iudita Căluşer *Din istoricul băilor Tinca* – în Crisia nr. XIX., Complexul Muzeal Judeţean Bihor, Oradea
71 Uo., 468. o.

Tenkei családok — ezek voltunk 1960-ban

(szerepeltetjük a vegyesházasságú családokat is)

Ábrahám, 1 család
Albuţ, 1.
Ambrus, 4.
Antal, 3.
Antók, 1.
Árkosi, 2.
Bagosi, 4.
Balázs, 2.
Balaskó, 1.
Balog, 1.
Bereczki, 3.
Bartalus, 1.
Bartus, 1.
Bálint, 1.
Baróti, 2.
Barát, 1.
Berke, 18.
Biró, 6.
Binder, 2.
Bláz, 1.
Bihari, 3.
Bodó, 2.
Botlinger, 1.
Boros, 8.
Brassó, 6.
Bura, 1.
Bújdosó, 1.
Bucskó, 1.
Buculescu, 1.
Deák, 16.
Dénes, 5.
Dézsi, 3.
Deverdics, 3.
Dvorzsák, 1.
Csák, 12.
Császár, 1.
Csepregi, 1.
Cséki, 5.
Csont, 1.
Erdei, 1.
Facsinai, 1.
Felhércz, 2.
Fazekas, 3.
Fodor, 8.
Fenesi, 1.
Fábián, 1.
Fóris, 3.
Gergely, 5.
Gorobics, 1.
Gyaponyi, 1.
Gyenes, 1.
Győri, 1.
Halász, 5.
Hajdú, 1.
Hajpak, 1.
Herman, 1.
Hevesi, 1.
Holhos, 2.
Hosszú, 1.
Hüvelyes, 1.
Ilyés, 9.
Jakab, 12.
Jámbor, 6.
Jenei, 12.
Kádár, 12.
Károlyi, 2.
Kerekes, 1.
Kiss, 4.
Klement, 1.
Klózik, 2.
Komárek, 2.
Kondor, 2.
Condoros, 1.
Kornidesz, 2.
Kosik, 1.
Köteles, 51.
Kovács, 8.
Kozma, 4.
Laczikó, 2.
Lakatos, 1.
Lengyel, 3.
Madarász, 8.
Magyar, 7.
Magyarosi, 1.
Marcsó, 1.
Marosi, 1.
Márton, 1.

Matei, 1.
Matuska, 1.
Matuz, 1.
Mátyási, 1.
Megyeri, 1.
Miklós, 2.
Mocsi, 6.
Molnár, 2.
Mura, 2.
Müller, 1.
Nagy, 4.
Nánási, 1.
Neagu, 1.
Nemcsók, 1.
Német, 1.
Nyéki, 1.
Nyúzó, 1.
Oláh, 6.
Ollok, 1.
Onucz, 2.
Orbán, 69.
Papp, 2.
Pénzes, 1.
Petres, 1.
Petrikó, 7.
Petrovics, 3.
Pintye, 1.
Plev, 1.
Pósa, 1.
Révész, 1.
Sárközi, 1.
Schuszter, 1.
Serdült, 1.
Simon, 2.
Simonyi, 1.
Sípos, 1.
Somogyi, 1.
Spán, 1.
Szabó, 31.
Szarka, 1.
Szarvas, 3.
Szász, 3.
Szemes, 3.
Szép, 2.
Szepesi, 1.
Szígyártó, 1.
Szikszai, 1.
Szuhai, 1.
Szűcs, 1.
Sîrbuţ, 1.
Tamás, 1.
Tárkányi, 1.
Teaha, 1.
Ternóvszki, 1.
Tomcsics, 1.
Tóth, 3.
Török, 1.
Trájer, 2.
Trecker, 3.
Turzó, 3.
Tusi, 2.
Ujlaki, 1.
Ungur, 1.
Vajda, 1.
Varga, 4.
Végh, 1.
Vekerdi, 1.
Veres, 1.
Vilán, 1.
Vince, 2.
Vizer, 5.
Zsinga, 1.

A tenkei kisiparosok egyesületének vezetőtanácsa 1947. április 4.

(Nagyváradi levéltár, Fond: Asociaţia micii meseriaşi, Tinca, cota 37, dosar 4., 3–15 l.)

Elnök: Túrzó Mihály; *Titkár:* Bújdosó Károly; *Pénztáros:* Pintye István; *Tagok:* Silaghi Ioan, Orosz Mihály, Némethi Lajos, Ollok Béla, Tămaş Aurel, Mocsi Gábor, Bagosi József, Moţ Ioan, Bodó László, Jámbor Károly, Mihuţ Petru, Markbreiter Gyula, Orbán Ferenc, Sava Aurel, Galea Teodor, Curpaş Teodor, Iga Teodor.

1947. május 2. és 1952. között a tenkei Kisiparos Egyesületnél tagsági díjat fizetett: Antal Béla, Bújdosó Károly, Berke Lajos, Boros Ferenc, Bláz József, Brassó Mihály, Boros Gábor, Englender Lajos, Galea Teodor, Gotlieb Alexa, Iga Teodor, Köteles Károly, Kornidesz János, Kecskés László, Lengyel Károly, Mihuţ Petru, Magyar Imre özvegye, Ollosz Béla, Orbán János, Orbán Károly özvegye, Pantea Ştefan, Spán György, Silaghi Ioan, Sfetcu Francisc, Tămaş Aurel, Curpaş Teodor, Orbán Mihály özvegye, Ardelean Iosif, Bagosi József, Balogh Péter, Berke Mihály, Bodó László, Brassó József, Cséki Ferenc, Berke Béla, Costea Graţian, Deák István, Dénes Gyula, Erős Lajos, Halbach László, Károlyi József, Köteles István, Magda Gheorghe, Mocsi Gábor, Mocsi Ferenc, Orbán Károly, Orosz Mihály, Szabó Sándor, Silaghi Iosif, Suciu Ioan, Tusi Mihály, Tóth Sándor, Vaida Alexandru, Cséki Pál, Ignătescu Paul, Németi Lajos, Orbán József, László Sándor, Illés József, Iga Florian, Iga Jámbor, Kovács Dezső, Kornidesz Alexandru, Kádár József, Luncan Ioan, Medra Károly, Madarász Béla, ifj. Madarász Béla, Madarász János, Madarász István, Magyar János, Oláh Béla, Orbán Imre, Pesti

Lajos, Purgea Gheorghe, Moţ Ioan, Roşu Aron, Serdült Károly, Tiponuţiu Florian, Sârbu Silviu, Pallag Béla, Curpaş Ioan, Crişan Ioan, Markbreiter Gyula, Papp Ferenc, Somogyi Károly, Sava Aurel, Peleş Gheorghe, Pallag Ferenc, Andriţoiu Alexandru, Jámbor Károly, Soica Dumitru, Túrzó Carol, Cupşa Nistor, Rozenfeld Sándor, Madarász László, Weisz Sándor, Turzó Mihály, Sárközi Dezső, Vizer Árpád, Burţa Alexandru, Cruciu Mihai, Szappanos János, Szarka János, Bere Florian, Botházi Lajos, Pintye István, Medra József, Bura Lajos, Adler Miklós, Magyar Gyula, Tripon Ioan, Tripon Ioan, Trana Nicolae, Tasnádi Ferenc, Bihari Ferenc, Nagy Ferenc, Mudura Mihai, Jakab Sándor, Megyeri Lajos, Petruşan Petru, Dvorzsák Kálmán.

1947-ben 204 inast tartanak nyilván.

Foglalkozások: vasas kovács, szabó, gépész, asztalos (legtöbben), lakatos, borbély, cipész, molnár, kőműves, csizmadia, timár, hentes, nyomdász.

A legtöbb inas az asztalos, szabó, kőműves, lakatos mesterséget tanulta. Az inasok délután az inasiskolába jártak.

(1950–52 között a Kisiparos Egyesület vezetőtanácsa gyűlésein a jegyzőkönyvet románul és magyarul írták, a jegyzőkönyv lapja ilyen célból kettőbe osztva.)

Orvosok Tenkén

Dr. Wallerstein Mór — orvosi praxisának időszaka a 19. sz. vége, a 20. sz. eleje. 1904–1912 között körorvos, majd kerületi főorvos. A tenkei zsidó temetőben nyugszik.
Dr. Sebes Lajos — a 19. sz. végén, a 20. sz. elején
Dr. Soós József — a gyógyfürdő tulajdonosa 1901-ben (Borovszky írja)
Dr. Marosi Antal — körorvos az 1930–1940-es években
Dr. Vilán Ernő — körorvos az 1950-es évektől
Dr. Győri László — körorvos 1992-ig, nyugdíjas, ma is tevékenykedik
Dr. Tamás Károly — gyerekorvos, az 1980-as évektők nyugdíjas, orvosi praxisa teljes időszakában Tenkén szolgált

Jelenleg családi orvosok: Dr. Kondor Ferencné, Dr. Török Ibolya, Dr. Győri Mária

Tenke személynév állománya

Szabó Ágnes magyar szakos volt kolléganőm első fokozati tanári szakdolgozata (1984) foglalkozik Tenke személynév állományával. Tulajdonképpen a ragadványnevekről van szó, s kiváltképpen az olyan népes nemzetségek esetében, mint a Kötelesek, Orbánok, Berkék... Amint Szabó Ágnes írja: 1910-ben 96 család viselte a Köteles nevet. Meg kellett különböztetni őket egymástól, így volt M. Köteles, V. Köteles, P. Köteles, K. Köteles. Vagy az Orbánoknál: B. Orbán, L. Orbán; a Berkéknél

B. Berke, K. Berke stb. Az első világháború előtt, sőt azt követően is a megkülönböztető betűjegyek a hivatalos nyilvántartásokban is szerepelnek (a községi, ipartestületi, iskolai stb. nyilvántartásban), ma, főleg a reformátusoknál az egyházi iratokban követhető; s a temetők fejfáin.

A rövidítések eredetét, magyarázatát ma már nem igen tudják, néhányról azért van tudomásunk: A. Köteles Gyulát pl. András Gyulának ismerik; M. Köteles Gyulát Meggyesi Gyulának szólítják; L.Köteles pedig Laci Köteles; V. Köteles Pál azaz Virág Pali fiatalon meghalt asztalosmester; P. Köteles Sándor mindenki számára Pali Sanyi, és így tovább.

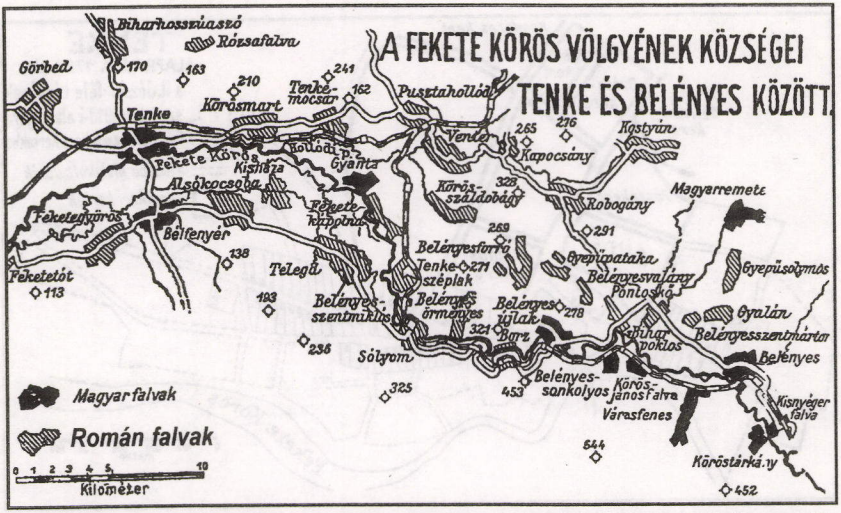
Az Orbánoknál: L. Orbán volt Loki Jani is és Lackó Sándor is; B. Orbán azaz Bálint Orbán; P. Orbán azaz Pista Péter; G. Orbán azaz Gábor Gyula vagy Gábor Ilus. Az egyik B. Orbán család esetében az apa keresztneve Gáspár volt, s ez vált ragadvány névvé, s lett Gáspár Gyuszi, Gáspár Kati stb.

B. Berkét Bajusz Gyulának szólították.

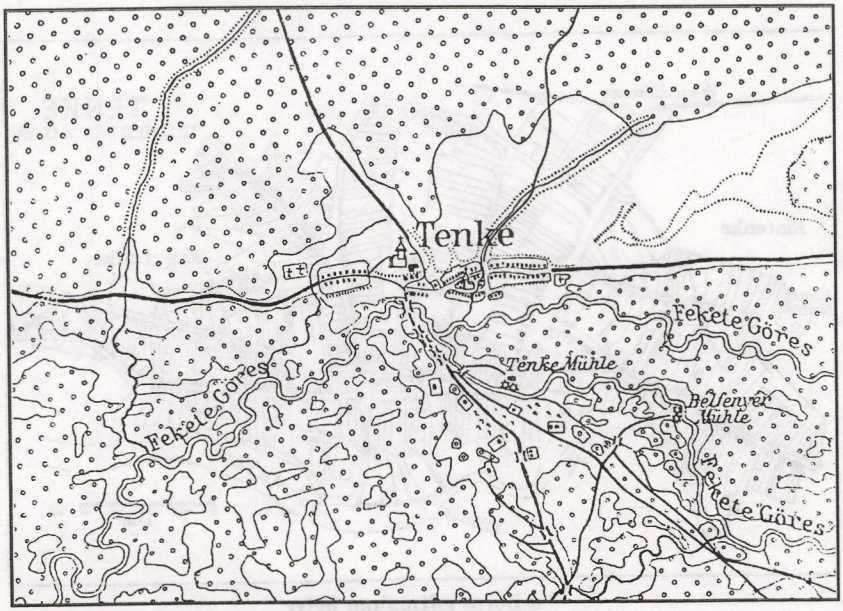
Két Köteles családnál, bár nem rokonok, a „kapus" megkülönböztető jelzőt találjuk. Egyik részről igazolt is a szóhasználat: valamikor, talán a 18. sz.-ban házuk volt a falu bejáratánál, s ilyen helyeken torlaszokat, sorompókat helyeztek el. S ez a család volt akkoriban a „kapus". Innen a Kapus Köteles.

Tenkéről indultak

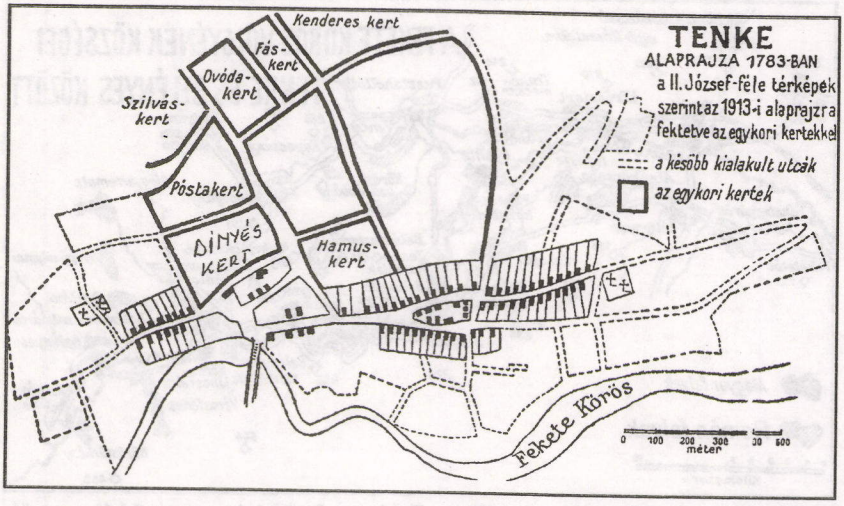
Ambrus Ferenc — gépészmérnök, jogász, Nagyvárad
Dr. Biró Gáspár — jogász, az ELTE tanára, Budapest
Csák Csaba — fizikus, kutatómérnök, Budapest
Dr. Cséki János — orvos, Berettyóújfalu; Magyarország
Dr. Cséki Tünde — orvos; Magyarország
Dénes László — költő, szerkesztő; az Erdélyi Napló főszerkesztője, Nagyvárad
Facsinay Ákos — elektromérnök, Bukarest
ifj. Dr. Győri László — kardiológus, a marosvásárhelyi Orvosi Egyetem tanársegédje
Dr. Győri Mária — orvos, Tenke
Dr. Ilyés Károly — orvos, Báród
Dr. Károlyi Sándor — állatorvos, Mikepércs; Magyarország
Komárek Ottó — gyógyszerész, Szolnok; Magyarország
M. Köteles Gyula — építészmérnök, Nagyvárad
Köteles László — szerkesztő, Magyar Rádió, Budapest
Köteles Tibor — gyógyszerész, Köröstarján; Magyarország
Dr. Mátyási Lajos — geológus mérnök, Vaskóhsziklás
Dr. Mátyási Sándor — geológus mérnök, Vaskósziklás
Orbán István — közgazdász, Budapest
Orbán Károly — mérnök, tanár a debreceni Balázs János Középiskolában
Orbán Károly — nyugdíjas műépítész; Magyarországon él
Orbán Mihály — Közgazdász, vállalkozó
Dr. Szabóné Ilyés Margit — gyermekorvos, Mezőfalva; Magyarország
Dr. Török Ibolya — orvos, Tenke
ifj. Vass Zoltán — református lelkész, Torontó; Kanada
Vizer László Marius — vállalkozó, Liberty, Nagyvárad

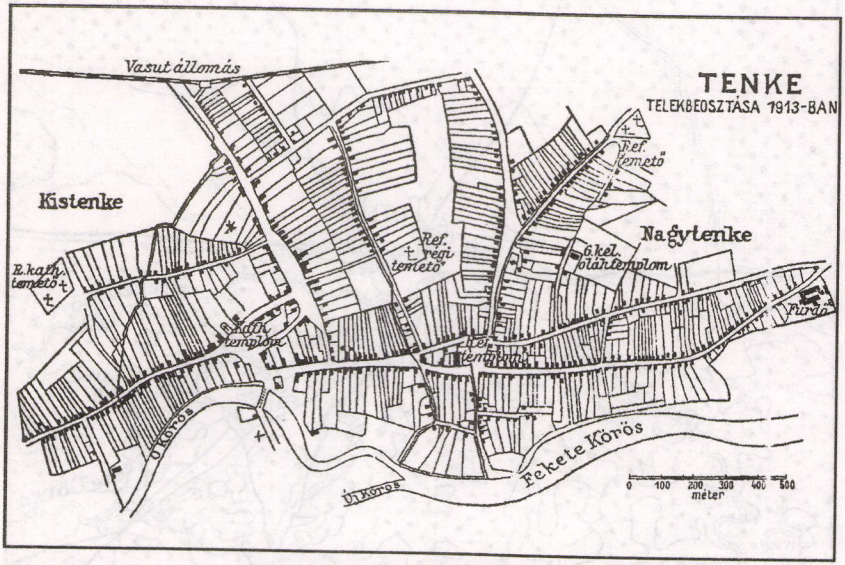

A Fekete-Körös Biharország szülötte. Belényes fölött három patakból egyesül s attól kezdve viseli a Fekete-Körös nevet

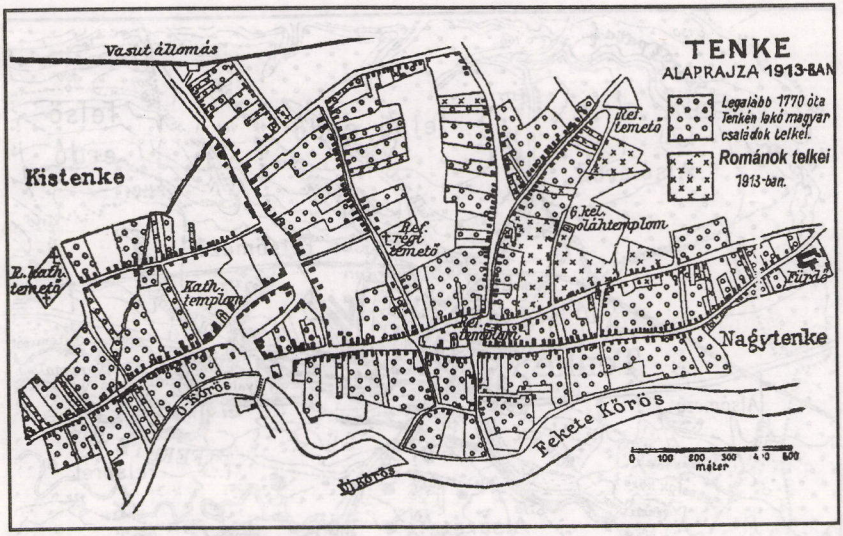

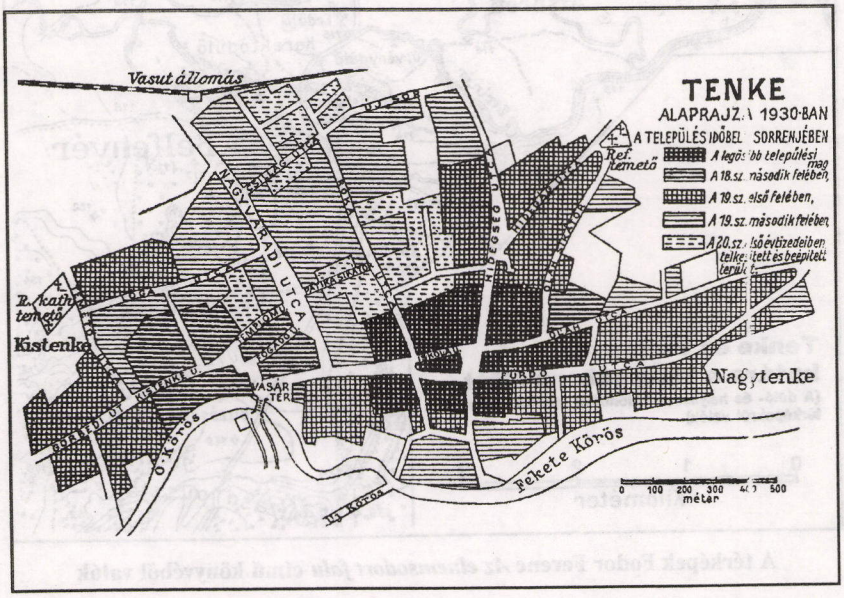
Tenke környéke 1783-ban

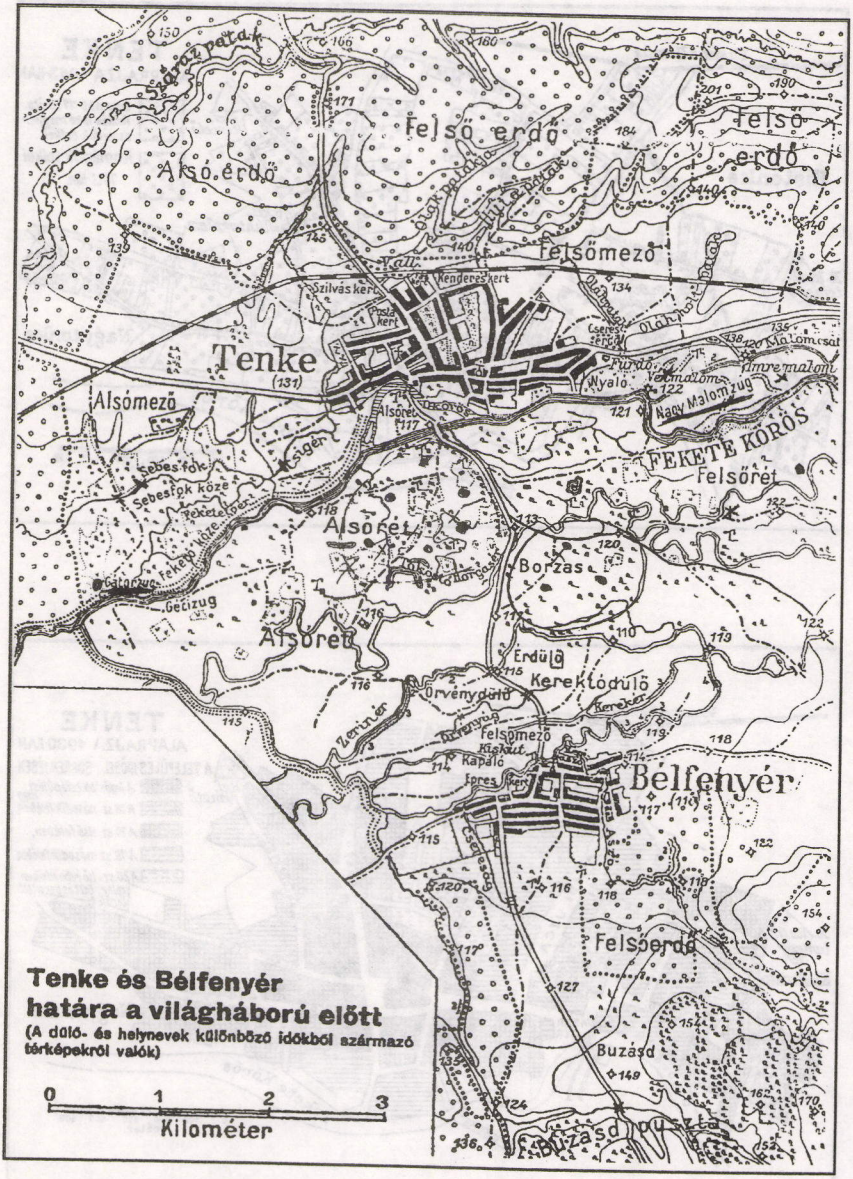

*** a Boros gőzmalom helye**
+ a Szentiványi malom (ma is malom!)

TENKE
ALAPRAJZA 1913-BAN
Legalább 1770 óta Tenkén lakó magyar családok telkei.
Románok telkei 1913-ban.
Vasut állomás
Kistenke
R. kath. temető
Kath. templom
Ref. régi temető
Ref. templom
Ref. temető
6. kel. ólàhtemplom
Nagytenke
Ó-Körös
Fekete Körös
Új Körös
0 100 200 300 400 500
méter

TENKE
ALAPRAJZA 1930-BAN
A TELEPÜLÉS IDŐBELI SORRENJÉBEN
A legrégibb települési mag
A 18.sz. második felében,
A 19.sz. első felében,
A 19.sz. második felében
A 20.sz. első évtizedeiben telkesített és beépített terület
Vasut állomás
Ref. temető
R. kath. temető
Kistenke
NAGYVÁRADI UTCA
VÁSÁR TÉR
Nagytenke
Ó-Körös
Fekete Körös
Új Körös
0 100 200 300 400 500
méter

A térképek Fodor Ferenc *Az elnemsodort falu* című könyvéből valók

FÉNYKÉPEK JEGYZÉKE

Első borítón: A református iskolák tanítóinak emlékoszlopa (1993-ban helyezték el rajta a márványtáblát); A tenkei gyógyfürdő legrégebbik, az évek során szimbólum-értékűvé vált építménye; A harangoktól búcsúznak a tenkei reformátusok 1917 márciusában. Középen Kassai Béla, lelkész; Kossuth Lajos emlékünnepség, a felvétel a nagy hazafi születésének századik évfordulóján készült, amikor még állt a Kossuth-szobor

Hátsó borítón: Kossuth szobrának talapzata; Tenkei magyar viselet a XIX. század végén; Ferencz József utca 1906-ban (ma Armatei Române). Jobb oldalon a kerítés mögött az Erdőgondnokság volt, ma kórház, bal oldalon a Szolgabíróság, háttérben a katolikus templom; Magyar fiatalok néptánc csoportja a II.-ik világháború után; A Nagyutcai (ma Avram Iancu) üzlet tenkei polgárokkal 1930 időszakában

Műmelléklet:

I. Az 1896-ban épült Járásbíróság. 1947–1958 között inasiskola működött benne, azt követően Gyermekotthon. Az épület hátsó részén, az emeleten ma is látni lehet két vasrácsos ablakot, ott volt a börtön; Kispiac tér (ma Dumbravei) a Korona-vendéglővel; a tenkei vasútállomás 1910-ben; Az 1902–1906-ban épült takarékpénztár, bútorraktárként is használták. 1948–2001 között iskolaként működött

II. A Ferencz József utca más szemszögből, s 1936-ból. Háttérben középül a Láza-féle gyógyszertár (földszintes épület), mellette a fönt említett takarékpénztár; Tenke főtere 1937-ben. Bal oldalon, a tér legvégén az 1908–1910-ben épült Ipartestület,

jobb oldalon az utca közepén egy kovácsműhely; Közelképben az Ipartestület; Tenke központja 1938-ban

III. Római katolikus templom, s a parókia egy része; Tempfli József megyéspüspök, Várad 81. püspöke, szentjobbi apát. Tizenhét évet, 1962–1979 között Tenkén szolgált; Giosanu Leonard, tenkei plébános; A 120 éves református templom; Berke Sándor református lelkész, a tenkei Szeretetotthon megteremtője

IV. Református temető, a lelkészek sírkövei; Katolikus temető, oldalt kiemelve Lindenmájer Károly plébános-alesperes sírja; Zsidó temető

V. Tánccsoport az Ipartestület udvarán 1931-ben; Színjátszók 1931-ben, húsvét napján mutatták be *A bor* című népszínművet

VI. 1932-ben, ugyancsak húsvétkor, a tenkei színjátszók a *Vereshajú* népszínművel szerepeltek; A Fogyasztási Szövetkezet műkedvelői 1953-ban, a *Liliomfi* bemutatója után fényképeztették le magukat

VII. A tenkei iparos dalkör 1935-ből; A tenkei református egyház presbitériuma az 1954. évi tisztújítás után. Álló sor, balról jobbra: Tárkányi László, K. Deák Sándor, M. Orbán Gyula, B. Orbán Sándor, I. Orbán Károly, P Orbán Ferenc egyházfi, Czapfalvy Sára orgonista, a presbitérium jegyzője, Deák Ferenc kántor. Középső sor, balról jobbra: Köteles Sándor, Kozma Ferenc, Berke Sándor, Deák János, Czapfalvy József lelkipásztor, Jenei Ferenc, Jenei Károly, I. Köteles József, Sz. Köteles Pál, Bereczki János harangozó. Ülő sor, balról jobbra: K. Berke Lajos, B. Orbán Bálint, Boros József, B. Orbán

József számadógondnok, Szarvas Gyula temetőgondnok, Szemes Károly, Ilyés Gyula, Petrikó János

VIII. Az 1950-ben konfirmáltak, középen Czapfalvy József tiszteletes; Ugyanazok az 50 éves találkozón megöregedve, megfogyatkozva. Középen Berke Sándor tiszteletes, mögötte Fábián József, nyugalmazott tanár, e könyv szerzője; A tenkei liceum 1993-ban érettségizett diákjai, közöttük 8 magyar fiatal

IX. A Fürdő utca régi házai; Jómódú gazdaház; A Kötelesnemzetség házsorai között az úgynevezett „görbe ház" (Fodor Ferenc *Az elnemsodort falu* c. könyvéből átvett régi felvételek)

X. A tenkei Szeretetotthon, háttérben a református templom; 1999-ben a Czárán Gyula kör tagjai a Vida patak völgyében, balról Csák Kálmán, a tenkei Természetrajzi Múzeum megteremtője, oldalt fiatalkori fényképe; A tenkei fürdő felújított pavilonjának Körösre néző oldala

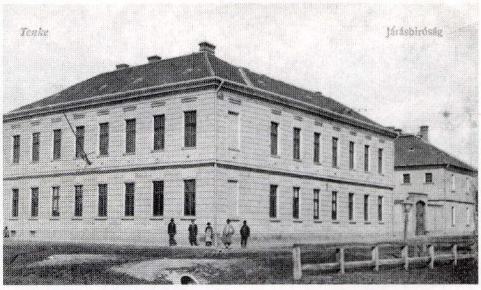
XI. Fönt: Dr. Vilán Ernő (1907–1973), több mint 30 éven át volt a tenkeiek orvosa; Középen: Dr. Győri László (1929 Székelyudvarhely) 1959–1992 között tenkei körorvos, ma is aktív; Lent: Miklós Béla erdészmérnök, negyedszázadon keresztül vezette az Erdőgondnokságot; A Fekete-Körös a tenkei gyógyfürdőnél; Kossuth Lajos születésének 200. évfordulóján tartott megemlékezésen a díszvendégek, jobb oldalt második sorban szélről Tőkés László, református püspök

XII. A tenkei kultúrház; Az Erdőgondnokság székháza; A tenkei 16. tantermes iskola; A Fogyasztási Szövetkezet épülete; A 99 éves Márton Mihály, Tenke legidősebb embere

TARTALOM

Tenkeiek dicsérete 5
Az olvasóhoz 7
Hol is van Tenke? 9
Táj, föld, élet 11
Tenke és vidéke klímája 17
Őseink a történelem ösvényein 20
A település gazdasága 27
Demográfiai adatok 52
Magyarok vallása 64
Iskolák 73
Zsidó etnikum Tenkén 82
A kertekből utcák lettek 85
Tanyák 87
Malmok 91
Ipartestület, művelődés 96
Tenkei házak 101
Viselet 106
A gyógyfürdő 107
Kossuth Lajos szobra 111
Múzeum 114
Temetőink 116
Jegyzetek 121
Tenkei családok — ezek voltunk 1960-ban 124
A tenkei kisiparosok egyesületének vezetőtanácsa 1947. április 4. 126
Orvosok Tenkén 128
Tenke személynév állománya 128
Tenkéről indultak 130
Térképek 131
Fényképek jegyzéke 135

TARTALOM

Tenke
Járásbíróság

Tenke — Vasúti állomás

Tenke
Takarékpénztár

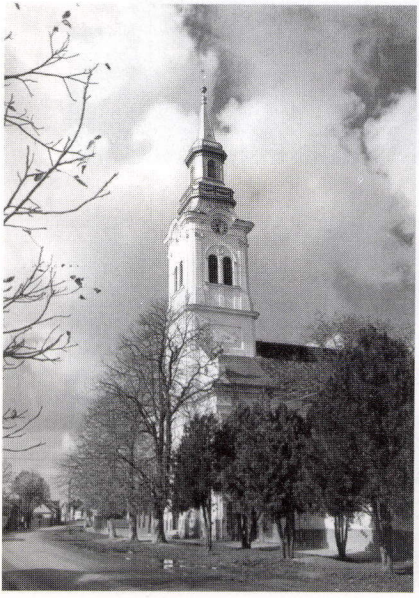

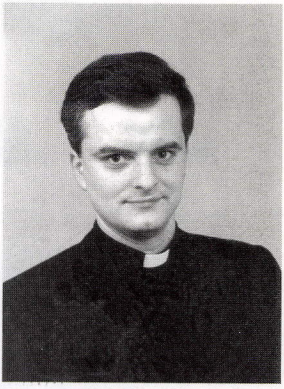

Iparestület

VI

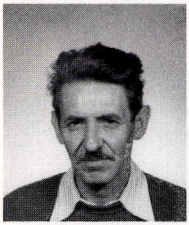

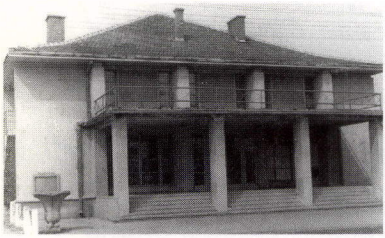

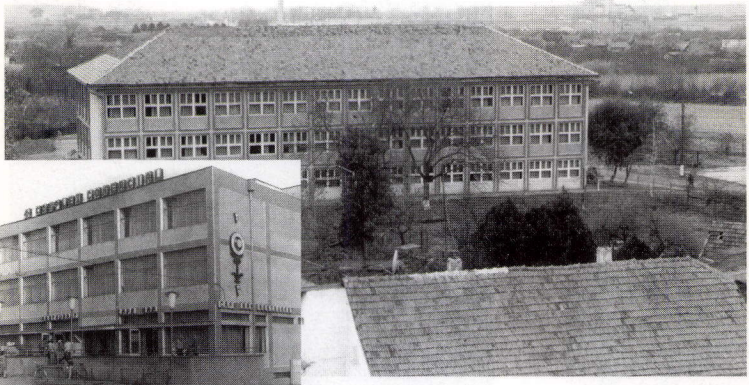

Szabad Föld

Készült a nagyváradi Europrint Nyomdában.
Felelős vezető: Derzsi Ákos

KOSSUTH

COOPERATIVA DE CONSUM
FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZET